

ISSN 2078-8134

КЕРУЕН

М.О.ӘУЕЗОВ
АТЫНДАҒЫ ӘДЕБИЕТ
ЖӘНЕ ӨНЕР
ИНСТИТУТЫ
ХАБАРШЫСЫ

M.O. AUEZOV
INSTITUTE OF
LITERATURE AND ART
HERALD

ИНСТИТУТ
ЛИТЕРАТУРЫ И
ИСКУССТВА ИМЕНИ
М.О.АУЭЗОВА
ВЕСТНИК

№1 (70)

2021

ISSN 2078-8134

**М.О.ӘУЕЗОВ АТЫНДАҒЫ
ӘДЕБИЕТ ЖӘНЕ ӨНЕР ИНСТИТУТЫ**

КЕРУЕН

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2005 жылы құрылған

**№1 (70)
2021**

ISSN 2078-8134

ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ И ИСКУССТВА
ИМ. М.О.АУЭЗОВА

КЕРУЕН

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

основан в 2005 году

№1 (70)
2021

ISSN 2078-8134

**M.O.AUEZOV INSTITUTE OF
LITERATURE AND ART**

KERUEN

SCIENTIFIC JOURNAL

founded in 2005

№1 (70)
2021

Ғылыми журнал

Ғылыми журнал 2005 жылдан бері шығады.

Құрылтайшысы және баспагері:
М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институты

Редакция мен баспагер мекен жайы:

Занды мекен-жайы: Қазақстан, Алматы қ. Шевченко к-сі, 28, 050010,

Нақты мекен-жайы: Қазақстан, Алматы қ. Құрманғазы к-сі, 29, 2-қабат, 050010,

Тел .: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.

Электрондық пошта:
keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz .

ISSN 2078-8134

Жылына 4 рет жарық көреді.

**Журнал 2005 жылғы
24 наурызда Қазақстан
Республикасының Мәдениет,
ақпарат және спорт министрлігі,
Ақпарат және мұрағат комитетінде
тіркелген. Тіркеу куәлігі: 2005
жылғы 24 наурыздағы №5844-Ж.**

«КЕРУЕН»

1 (70), 2021

Бас редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Ісләмжанұлы,
филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА
корреспондент мүшесі, М.О.Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институтының бас директоры
(Алматы, Қазақстан)

Бас редактордың орынбасарлары:

Ғылыми редактор:

ҚАЛИЕВА Альмира Қайыртайқызы, филология
ғылымдарының кандидаты, М.О.Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты бас директорының
ғылым жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

СҰЛТАН Ертай, PhD доктор, М.О.Әуезов атындағы
Әдебиет және өнер институты бас директорының
орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Научный журнал

Журнал издается с 2005 года.

Учредитель и издатель:

Институт литературы и
искусства
им. М.О. Ауэзова.

Адрес редакции и издателя:

Юридический адрес: Казахстан,
г. Алматы, ул. Шевченко 28,
050010,

Фактический адрес: Казахстан,
г. Алматы, ул. Курмангазы 29,
2 этаж. 050010,

Тел.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.

Email: keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Выходит 4 раза в год

Журнал зарегистрирован

24 марта 2005 года в

**Комитете информации и
архивов Министерства культуры,
информации и спорта
Республики Казахстан.**

Свидетельство о регистрации:

24 марта 2005 г. №5844-Ж.

«КЕРУЕН»

1 (70), 2021

Главный редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович, доктор
филологических наук, член-корреспондент НАН
РК, генеральный директор Института литературы и
искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

Заместители главного редактора:

Научный редактор:

КАЛИЕВА Альмира Кайыртаевна, кандидат
филологических наук, заместитель по науке
генерального директора Института литературы и
искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан).

Ответственный редактор:

СУЛТАН Ертай, доктор PhD, заместитель
генерального директора Института литературы и
искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан).

Scientific journal

The journal has been published
since 2005

Constitutor and publisher:

M.O. Auezov Institute of
Literature and Art

**Address of the editorial and
publishing office:**

28, Shevchenko str., Almaty,
050010, Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 272-74-11,
+7 (727) 300-32-45.

E-mail: keruenjournal@mail.ru,
info@litart.kz.

ISSN 2078-8134

Published 4 times a year

**The journal was registered on
March 24, 2005 in the Committee
of Information and Archives of the
Ministry of Culture, Information
and Sports of the Republic of
Kazakhstan. Registration certificate:
March 24, 2005 No. 5844-Zh.**

«KERUEN»

1 (70), 2021

Editor-in-Chief:

MATYZHANOV Kenzhekhan Islamzhanovich,
Doctor of Philology, Corresponding Member of the
National Academy of Sciences of the Republic of
Kazakhstan, Director General of the Institute of
Literature and Art named after MO Auezov (Almaty,
Kazakhstan)

Deputy Editors-in-Chiefs:

Scientific editor:

KALIEVA Almira Kairtayevna, Candidate of
Philological Sciences, Deputy Director General for
Science of the M.O. Auezov Institute of Literature and
Art (Almaty, Kazakhstan)

Editor-in-Chief:

SULTAN Yertay, PhD, Deputy Director General
of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art
(Almaty, Kazakhstan)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА:

Бас редактор:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Ісләмжанұлы, филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас директоры (Алматы, Қазақстан)

Редакциялық алқа:

СҰЛТАН Ертай (бас редактордың орынбасары), PhD доктор, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты бас директорының орынбасары (Алматы, Қазақстан)

ОМАРОВ Бауыржан Жұмаханұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстан Республикасы Президентінің кеңесшісі (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Мүслімқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Өмірбекқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің филология факультетінің деканы (Алматы, Қазақстан)

БАГНО Всеволод Евгеньевич, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ресей Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Санкт-Петербург, Ресей)

КЕНДІРБАЙ Гүлнар Турабекқызы, тарих ғылымдарының докторы, Колумбия университетінің профессоры (Нью-Йорк, АҚШ)

СНАМОРРО Antonio Chicharro, ғылым докторы, философия және қолжазба факультетінің профессоры (Гранада, Испания)

КРАСОВСКАЯ Аксиния, филология ғылымдарының докторы, профессор, Бухарест Университеті (Бухарест, Румыния)

НИКОЛАС Мари, филология ғылымдарының докторы, профессор, Лихай Университеті (Пенсильвания, АҚШ)

НЕГИМОВ Серік Нығметоллаұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)

АНАНЬЕВА Светлана Викторовна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

ТЕМІРБОЛАТ Алуа Берікбайқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің қазақ әдебиеті және әдебиет теориясы кафедрасының меңгерушісі (Алматы, Қазақстан)

ЖҮНДІБАЕВА Арай Қанапияқызы, PhD доктор, қауымдастырылған профессор, Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университетінде қазақ әдебиеті кафедрасының меңгерушісі (Семей,

Қазақстан)

ОРДА Гүлжахан Жұмабердіқызы, филология ғылымдарының докторы, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

ҚЫДЫР Төрәлі Еділбайұы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

ШӘРІПОВА Диляра Сафарғалиқызы, өнертану кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының аға ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

ОМАРОВА Ақлима Қайырденқызы, өнертану кандидаты, доцент, Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы (Алматы, Қазақстан)

ҚАЗТУҒАНОВА Айнұр Жасанбергенқызы, өнертану кандидаты, доцент, М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы, Қазақстан)

ТҰРМАҒАМБЕТОВА Бақыт, өнертану кандидаты, доцент, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының ғылыми қызметкері (Атырау, Қазақстан)

ДАУТОВА Гульназ Рахымқызы, PhD доктор, ғылыми -инновациялық қызмет және халықаралық байланыстар бөлімі меңгерушісінің орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Редакционная коллегия:

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович, доктор филологических наук, член-корреспондент НАН РК, генеральный директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

СУЛТАН Ертай (заместитель главного редактора), доктор PhD, заместитель генерального директора Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

ОМАРОВ Бауыржан Жумаханович, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, советник Президента Республики Казахстан (Нур-Султан, Казахстан)

БАЗАРБАЕВА Зейнеп Муслимовна, доктор филологических наук, профессор, академик НАН РК, главный научный сотрудник Института языкознания имени Ахмета Байтурсынова (Алматы, Казахстан)

ЖОЛДАСБЕКОВА Баян Омирбековна, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, декан филологического факультета КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

БАГНО Всеволод Евгеньевич, доктор филологических наук, профессор, член-корреспондент Российской академии наук (Санкт-Петербург, Россия)

КЕНДИРБАЙ Гульнар Турабековна, доктор исторических наук, профессор Колумбийского университета (Нью-Йорк, США)

СНАМОРРО Antonio Chicharro, доктор наук, профессор Гранадского университета, заведующий факультета философии и рукописи (Гранада, Испания)

КРАСОВСКАЯ Аксиния, доктор филологических наук, профессор, Бухарестский университет (Бухарест, Румыния)

НИКОЛАС Мари, доктор филологических наук, профессор, Университет Лихай (Пенсильвания, США)

НЕГИМОВ Серик Ныгметоллаевич, доктор филологических наук, профессор кафедры казахской литературы Евразийского Национального университета им.Л.Н.Гумилева (Нур-Султан, Казахстан)

АНАНЬЕВА Светлана Викторовна, кандидат филологических наук, доцент, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

ТЕМИРБОЛАТ Алуа Берикбаевна, доктор филологических наук, профессор, заведующая кафедрой казахской литературы и теории литературы КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

ЖУНДИБАЕВА Арай Канапиевна, доктор PhD, ассоциированный профессор, заведующая кафедрой казахской литературы государственного университета имени Шакарима г. Семей (Семей, Казахстан)

ОРДА Гульжахан Жумабердыевна, доктор филологических наук, доцент, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О.

Ауэзова (Алматы, Казахстан)

КЫДЫР Торали Едилбай, кандидат филологических наук, доцент, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

ШАРИПОВА Диляра Сафарғалиевна, кандидат искусствоведения, доцент, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

ОМАРОВА Аклима Каирденовна, кандидат искусствоведения, доцент Казахской национальной консерватории имени Курмангазы (Алматы, Казахстан)

КАЗТУГАНОВА Айнур Жасанбергеновна, кандидат искусствоведения, доцент, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова (Алматы, Казахстан)

ТУРМАГАМБЕТОВА Бахыт Жолдыбаевна, кандидат искусствоведения, музыковед, старший преподаватель кафедры музыки и искусства Атырау Университет (Атырау, Казахстан)

ДАУТОВА Гульназ Рахимовна, доктор PhD, заместитель заведующего по научно-инновационной деятельности и международных связей кафедры казахской литературы и теории литературы КазНУ им. Аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Editorial board

EDITOR-IN-CHIEF:

MATYZHANOV Kenzhekhan Slyamzhanovich, Doctor of Philology, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General director of the M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD:

SULTAN Yertay (Deputy Editor-in-Chief), Ph.D., Vice-general director of M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

OMAROV Bauyrzhan Zhumakhanovich, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, President's advisor of the Republic of Kazakhstan (Nur-Sultan, Kazakhstan)

BAZARBAYEVA Zeynep Muslimovna, Doctor of Philology, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Chief Researcher of the Akhmet Baitursynov Institute of Linguistics (Almaty, Kazakhstan)

ZHOLDASBEKOVA Bayan Omirbekovna, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Dean of the Philological Faculty of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

BAGNO Vsevolod, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences (Saint Petersburg, Russia)

KENDIRBAY Gulnar Turabekovna, Doctor of Historical Sciences, Professor of Columbia University (New York, USA)

CHAMORRO Antonio Chicharro, Doctor of Sciences, Professor of Granada University, Head of the Faculty of Philosophy and Manuscript (Granada, Spain)

KRASOVSKAYA Aksinia, Doctor of Philology, Professor, Bucharest University (Bucharest, Romania)

NIKOLAS Mary, Doctor of Philology, Professor, Lehigh University (Pennsylvania, USA)

NEGIMOV Serik Nygmetollayevich, Doctor of Philology, Professor of the Department of Kazakh Literature of L.Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

ANANYEVA Svetlana Viktorovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the M.O.Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

TEMIRBOLAT Alua Berikbayevna, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Kazakh Literature and Literary Theory of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

ZHUNDIBAYEVA Arai Kanapievna, Ph.D., Associate Professor, Head of the Department of Kazakh Literature of Semey Shakarim State University (Semey, Kazakhstan)

ORDA Gulzhakhan Zhumaberdyevna, Doctor of Philology, Associate Professor, Chief Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

KYDYR Torali Edilbay, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the

M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

SHARIPOVA Dilyara Safargalievna, Candidate of Art History, Associate Professor, Senior Researcher at the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

OMAROVA Aklima Kairdenovna, Candidate of Art History, Associate Professor, Kurmangazy Kazakh National Conservatory (Almaty, Kazakhstan)

KAZTUGANOVA Ainur Zhasanbergenovna, Candidate of Art History, Associate Professor, Chief Researcher of the M. O. Auezov Institute of Literature and Art (Almaty, Kazakhstan)

TURMAGAMBETOVA Bakhyt Zholdybayevna, Candidate of Art History, Senior lecturer at the Department of Music and Art of Atyrau University (Atyrau, Kazakhstan)

DAUTOVA Gulnaz Rahimovna, Ph.D., Deputy Head of the Department of Kazakh Literature and Literary Theory of Al-Farabi Kazakh National University for Scientific and Innovative Activities and International Relations (Almaty, Kazakhstan)

МАЗМҰНЫ

<i>БАС РЕДАКТОРДЫҢ АЛҒЫ СӨЗІ</i>	15
<i>Ананьева С.В.</i> Қазақ-Американдық әдеби ынтымақтастық: даму динамикасы және мәдени ауысым.....	18
<i>Қорабай С.С.</i> «Кодекс Куманикус»жазба жәдігерінің ғылыми құндылығы.....	29
<i>Омарова А.К.</i> Жаһандық дәуір: қазақ операсындағы көне сарындар	38
<i>Мұқан А.О.</i> Шыңғыс Айтматов және қазақ театр өнері	54
<i>Машақова А.Қ.,Хабутдинова М.М.</i> Қазақстан мен Татарстанның мәдени өзара қарым-қатынас аспектілері.....	64
<i>Крыжевич А.С.</i> Якуб Колас және қазақ әдебиеті.....	72
<i>Даутова Г.</i> Тарихи эпостардағы «қорғаушы-батыр» образы	82
<i>Алейченко Ю.А.</i> Қазан төңкерісі кезеңіне дейінгі Янка Купала поэзиясының ырғақтық-метрикалық ерекшеліктері	92
<i>Мурсалимова Н.М.</i> Жамбыл мен Сарбас айтысының тарихи ерекшеліктері.....	101
<i>Нұрқамал Қ.Н.</i> Түркі-қазақ мифологиясындағы о дүние мен жер асты әлемі және оның тіршілік иелері: әлем мифологиясымен үндестігі және айырмашылығы, кейіпкерлер желісіндегі ұқсастықтар	108

СОДЕРЖАНИЕ

<i>ОБРАЩЕНИЕ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА</i>	16
<i>Ананьева С.В.</i> Казахско-Американское литературное сотрудничество: динамика развития и культурный трансфер	18
<i>Корабай С.С.</i> Научная ценность письменного памятника «Кодекс Куманикус»	29
<i>Омарова А.К.</i> Эпоха глобализации: древние напевы в казахской опере	38
<i>Мукан А.О.</i> Чингиз Айтматов и казахский театральное искусство	54
<i>Машиакова А.К., Хабутдинова М.М.</i> Казахстан и Татарстан в аспекте культурного взаимодействия	64
<i>Крыжевич А.С.</i> Якуб Колас и казахская культура	72
<i>Даутова Г.</i> Образ защитника батыр в исторических эпосах	82
<i>Алейченко Ю.А.</i> Ритмо-метрические особенности поэзии Янки Купалы дооктябрьского периода	92
<i>Мурсалимова Н.М.</i> Исторические особенности айтыса между Сарбасом и Джамбулом	101
<i>Нуркамал К.Н.</i> Подземный мир и его обитатели в тюркско-казахской мифологии: связь и различия с мифологией мира, сходство в сети персонажей	108

CONTENT

<i>EDITOR-IN-CHIEF'S ADDRESS</i>	17
<i>Ananyeva S.V.</i> Kazakh-American literary cooperation: development dynamics and cultural transfer	18
<i>Korabai S.S.</i> The scientific value of the written monument "Codex Cumanikus"	29
<i>Omarova A.K.</i> The era of globalization: ancient rips in the kazakh opera	38
<i>Mukan A.O.</i> Chingiz Aitmatov and kazakh theater art	54
<i>Mashakova A.K., Khabutdinova M.M.</i> Kazakhstan and Tatarstan in the aspect of cultural interaction	64
<i>Kryzhevich A.S.</i> Yakub Kolas and Kazakh literature	72
<i>Dautova G.</i> Peculiar of heroes of kazakh historical epic	82
<i>Aleychenko A.</i> Rhythm and metric features of Yanka Kupala's pre-October period poetry	92
<i>Mursalimova N.M.</i> Historical specific of the aitys between Sarbas and Zhambyl	101
<i>Nurkamal Q.N.</i> The underworld and its creatures of life in Turkic-Kazakh mythology: harmony with the mythology of the world and its differences, similarities in the characters' network	108

Құрметті оқырмандар, әріптестер, достар!

Сіз «Керуен» ғылыми журналының кезекті санын ашып отырсыз.

Журнал мақалалары CrossRef дерекқорында тіркеледі және әр автордың мақаласына DOI - электронды құжаттарға сілтеме жасау үшін пайдаланылатын цифрлық объект идентификаторы беріледі. Журнал «Ұлттық ғылыми-техникалық сараптама орталығы» акционерлік қоғамның (NCSTE) Қазақстандық дәйексөздер базасында (KazBC) индекстеледі. Алдағы уақыттарда авторларды Web of Science және Scopus халықаралық дәйексөздер базасына енгізілген басылымдарда қабылданған стандарттарға сәйкес жарияланымдар дайындауға бағдарлай бастаймыз. Бұған дейін аннотация мен кілт сөздердің көлеміне қойылатын талаптар реттелген.

Журналдың редакциялық алқасына қазақстандық және шетелдік жетекші ғалымдар кіреді. Журнал авторлардың жарияланымдарының ақпараттық ашықтығы мен қолжетімділігі саясатын ұстанады; мақалалар журналдың веб-сайтында үш тілде толық мәтінді қол жетімділікпен орналастырылған.

Журналдың мақсаты- гуманитарлық ғылымдар саласындағы жаңа жетістіктердің нәтижесі бойынша ақпарат беру.

Журналдың міндеттері:

Бұрын жарияланбаған және басқа журналда жариялау үшін ұсынылмаған түпнұсқа жоғары сапалы ғылыми мақалаларды қабылдау.

Авторлық құқыққа қатысты Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптарына және жариялау этикасы бойынша әлемдік тәжірибеде жалпы қабылданған ережелерге сүйену.

Келесі гуманитарлық ғылымдар саласындағы жаңа зерттеулерді қамту:

1. Әдебиеттану
2. Өнертану

Құрметпен, «Керуен» журналының бас редакторы, филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының бас директоры (Алматы, Қазақстан) МАТЫЖАНОВ Кенжесхан Ісләмжанұлы

Уважаемые читатели, коллеги, единомышленники, друзья!

Перед вами очередной номер научного журнала «**Керуен**».

Статьи журнала регистрируются в БД CrossRef и к каждой авторской статье обязательно присваивается DOI – цифровой идентификатор объекта, который используется для обеспечения цитирования, ссылки и выхода на электронные документы. Журнал индексируется Казахстанской базой цитирования (КазБЦ) АО «Национальный центр государственной научно-технической экспертизы» (НЦГНТЭ). Постепенно мы начинаем ориентировать авторов на подготовку публикаций по стандартам, принятым в изданиях, входящих в международные базы цитирований Web of Science и Scopus. Ранее уже были скорректированы требования к объему аннотации и ключевым словам.

В составе редакционной коллегии журнала представлены ведущие казахстанские и зарубежные ученые. Журнал следует политике информационной открытости и доступности публикаций авторов, статьи размещаются на сайте журнала на трех языках в полнотекстовом доступе.

Целью журнала является распространение научной информации и привлечение новых авторов. Журнал инициирует дискуссии по результатам новых достижений в области гуманитарных наук.

Задачи журнала:

Принимать оригинальные высококачественные научные статьи, ранее не опубликованные и не представленные для публикации в другом журнале.

Опираясь на требования законодательства Республики Казахстан в отношении авторского права и общепринятые в мировой практике положения по публикационной этике.

Ориентироваться на охват публикаций по следующим специальностям в области гуманитарных наук.

1. Литературоведение
2. Искусствоведение

С уважением и надеждой на сотрудничество, главный редактор «Керуен», доктор филологических наук, член-корреспондент НАН РК, генеральный директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова МАТЫЖАНОВ Кенжехан Слямжанович.

Dear readers, colleagues, associates, friends!

Here is the next issue of the scientific journal "Keruen".

Journal articles are registered in the CrossRef database and a DOI is necessarily assigned to each author's article - a digital object identifier that is used to provide citation, reference and output to electronic documents. The journal is indexed by the Kazakhstan Citation Database (KazCD) of the National Center for State Scientific and Technical Expertise JSC (NCSTE). Gradually, we begin to orient the authors to the preparation of publications according to the standards adopted in the editions included in the international citation databases Web of Science and Scopus. Previously, the requirements for the volume of the annotation and keywords have already been adjusted.

The editorial board of the journal includes leading Kazakhstani and foreign scientists. The journal follows the policy of information openness and accessibility of authors' publications; articles are posted on the journal's website in three languages in full-text access.

The purpose of the journal is to disseminate scientific information and attract new authors. The journal initiates discussions on the outcome of new advances in the humanities.

The tasks of the journal:

Accept original high quality scientific articles that have not been previously published or submitted for publication in another journal.

Rely on the requirements of the legislation of the Republic of Kazakhstan in relation to copyright and generally accepted in world practice provisions on publication ethics.

Focus on the coverage of publications in the following specialties: humanitarian sciences

1. Literary studies
2. Art studies

With respect and hope for cooperation, Editor-in-chief of "Keruen", Doctor of Philology, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art MATYZHANOV Kenzhekhan Slyamzhanovich.

IRSTI 17.07.29

S.V. Ananyeva

M.O. Auezov Institute of Literature and Arts
Almaty, Kazakhstan
E-mail: svananyeva@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7349-1590

KAZAKH-AMERICAN LITERARY COOPERATION: DEVELOPMENT DYNAMICS AND CULTURAL TRANSFER

Abstract. *The subject of this article is the newest period of Kazakh-American literary cooperation in the historical and literary perspective. The author aims to provide a summary of modern Kazakh-American literary contacts, popularization and promotion of the model of national cultural development, national cultural code and Kazakh literature in the United States. Defining international literature connections in the modern comparative studies is important as it helps to understand the specifics and awareness of the deep processes in Kazakh and American literature, allows to observe the dynamics of their development and to reveal the mechanism of inheritance and the change of traditions, as well as accumulation of artistic values. The novelty of this article is conditioned by systematization of fragmentary facts of a descriptive nature in the field of Kazakh-American literary connections and the newest period of studying Kazakh-American literary cooperation, revealing new phenomena, world trends and innovations in the system of literary and cultural contacts. The analysis of different levels of literary interaction – from contact links to the identification of genetic and historical typological convergence – allows to discover regular phenomena in the development of the literatures of two countries and provide scientific justification for their comprehensive comprehension in terms of multiculturalism. Multicultural feature (cultural diversity) and multiculturalism are important in the US and Kazakhstan literatures as a set of theories and practices for understanding the new situation. The modern author is open to worldwide cultural experiences perceived by him through cultural experience of his own nation. Literature connections and collaboration in different historical periods have their one development algorithm and level of intensity. Literatures of USA and Kazakhstan today experience a special development dynamics. Self-identification and dialogue are the main categories of modern literature connections.*

Keywords: *geopoetics, hypertext, interliteratural relations, identity, imagological discourse, narrative strategies, literary criticism, postmodernism, Kazakh literature, American literature.*

Introduction. The literature of the United States and Kazakhstan in recent years are in a special dynamic of development. In the content of their cultural universals, the universal and historically special interpretations of vital meanings are merged, which determine the national and ethnic characteristics of cultures, the scale of values adopted in them. Modern Kazakh-American literary contacts determine their systematic study and identification of deep contact-genetic forms of interaction. A new understanding of the process of the entry of Kazakh literature into the world cultural space includes popularization, promotion of the model of domestic cultural development, national cultural code, Kazakh literature in foreign countries. «Theoretical overview of the problem and its historic and literature direction» (Osovskiy, 2017: 250) are important in establishing modern

Kazakh-American literature connections.

In the modern world, integration processes cover many areas of economy and politics, humanitarian and cultural cooperation. The study of modern literary contacts of Kazakhstan,

located in the heart of Eurasia and constantly participating in communication and exchange of experience with different countries of the world, would be incomplete without the inclusion of the problems of interrelations and mutual influences in the historical and cultural aspect into their orbit, the study of which is relevant for national literary criticism. In the period of independence, cultural ties and influences of national literatures are based on expanding cultural and literary contacts between sovereign States, have their own specifics and can be expressed openly, brightly or barely noticeably, is veiled and indirect. In the XXIst century, the international popularization of Kazakh literature is greatly expanded, the Anthologies are published in Russian, Korean, English, and new artistic translations, which serves as the basis and initial data for the development of the project «Kazakh-American Literary Cooperation of the New Era», the relevance of which increases in the year 25-anniversary of the establishment of diplomatic relations between the Republic of Kazakhstan and the United States.

The need for research on this project is due to the fact that under the conditions of the globalization, destroying the national and cultural traditions and originality of cultures and literatures, the project's executors prove the importance of studying international literary connections that contribute to understanding the specifics and understanding of the underlying processes in Kazakh and American literature. The implementation of this project allows to trace the dynamics of the development of Kazakh-American literary cooperation, to reveal the mechanism for inheriting and changing traditions, the accumulation of artistic values in national literatures. This will be a significant contribution to strengthening the cooperation of academic and university science of the two countries, will allow us to reveal the specific functions of literary connections of our time, enrich the newest strategies of the research in the field of imagology, postmodernism, social text theory, cultural criticism (USA), etc.

The study of the Kazakh literary text in the aspect of discursive analysis (Z. Harris) in new translations into English and its inclusion in the context of continuing Kazakh-American literary cooperation reveals the specifics of modern reception of Kazakh literature in the United States. Modern researchers proceed from the premise that «the boundary between text and reality and between different texts is not a formal feature, but it itself has some kind of semantics, without which the understanding of the meaning of the work is significantly impoverished» (Shatin, 2011: 97). The study of spiritual image of the nation in view of a different national consciousness allows the inclusion of artistic texts of Kazakh writers and poets related to environmental problems into intercultural dialogue, in which the laws that form a concrete literary text are studied in the broad cultural context.

The phenomenon of genetic memory in Kazakh and American literature is of particular importance. A special object of analysis in American and Western European literature is «ethical and aesthetic problems associated with the depiction of the collective trauma caused by the terrorist attack of September 11, 2001 in the United States» (Glebova, 2010: 415). The trauma of the deportation of 1937 in the literature of Kazakhstan and the trauma of the terrorist attack on September 11, 2011 in the United States affect modern literary theory and the modern literary process as a whole, which causes the active use of the term «traumatic realism» in the works of English (Ganteau, 2007: 5) and American (Rothberg, 2000) researchers.

The fundamental difference between the ideas of the implemented project lies in the study of modern Kazakh-American literary cooperation by domestic and American scientists in the context of the latest genetic direction: the artist autoconstructs the world by solving the issues of the meaning of human life. These are the universal foundations of the life on earth, which are comprehensible for

the masters of word and readers of any country in the world.

Methods. Methods and methodology. The methodology of project implementation is based on the systemic method as an interdisciplinary research area; synergetics, analyzing qualitative changes and complications of the studied processes in the course of evolution and development; the principle of the unity of the historical and the logical; method of cultural interpretation; deconstructivism as a method of analyzing an artistic text. The leading methods are objective-analytical, historical-literary, comparative-typological, textual, descriptive and eureka-

hermeneutic. The comparative method of analysis, the diachronic analysis of narrative structures, the referential aspects of the narrative, capable of engendering narrative (artistic, discursive) worlds (storyworlds), are of particular importance and are aimed at achieving the stated goals of the project. The substantive aspect of the artistic works is explored in the context of the dialogue between the poetics of the literatures of Kazakhstan and the United States. The research was based on the theory of critical analysis of the discourses of literary texts.

Results. The actively developing Kazakh-American literary cooperation of modern times provides relevant material for comparative research. In the long term, research on the themes and problems of Kazakh-American literary relations will continue to be a major contribution to the integration processes of the academic and university science of two countries, based on the scientific concepts of analyzing the artistic text and the artistic national world, the theory of critical analysis of the discourses of artistic texts, will reveal the specific functions of literary connections of our time, enrich the newest strategies of scientific research in the field of imagology, postmodernism, the theory of social text, cultural criticism.

At the present stage of development of national literatures, a new perspective of the vision of their evolutionary movement is observed, in which the intercultural border is perceived not as an obstacle but as an exit (in case of its intersection) to the universal and eternal, when geographical and linguistic relation is not as significant as general trends, themes and problems of Kazakh and American literatures. Kazakh and American literature demonstrate different narrative strategies but continue intercultural interaction and productive dialogue in the 21st century.

Discussion. Historical and cultural continuity in contemporary literary cooperation between Kazakhstan and the United States is the main vector of development. Literature scholars, publishers, translators, fans and connoisseurs of elegant literature and artistic word are joining the context of the expanding dialogue space. Striving of national literatures for intercultural dialogue, interaction and synthesis of various ethno-cultural intentions and influences is the main factor of modern cultural and historical development. A dynamic transfer of modern intercultural communication has been determined. Intercultural dialogue includes «the adaptation of cultural values by a perceiving culture and the entry of elements of this culture into the giving culture» (Lobacheva, 2010: 23). The literary text by modern researchers is considered as an internally mobile system, capable of revealing its meaning only at the crossroads of cultures. «The specifics of the concept of cultural transfer is aimed not to the reception of cultural elements of the original culture in the target culture (as opposed to the methodology of receptive aesthetics) but to their incorporation into a new cultural system, taking into account the possible transformation in the process of transfer implementation» (Lobacheva, 2010: 24). It is especially important for us that involvement of cultural transfer to the study of the system of literary interactions ensures «objectivity and accuracy of research through the recontextualization of the international and intercultural literary process» (Lobacheva, 2010: 26). Dialogism as an internal property of Kazakh and American literatures acts as a unifying principle, which is revealed in the analysis of works by V. King «Victoire», diplomatic texts by M. Isinaliev, K.K. Tokaev, poetry collections of O. Suleimenov, A. Akhetov, R. Artemyeva, books of journalism by B. Kanapyanov «Coffee break», M.M. Auezov, K. Kabdrakhmanov, and others. The main themes

of the works of Kazakh authors selected for publication in the anthology (USA) are «Nature in Human» and «Human in Nature». The world perception of M. Auezov's creativity was enriched by new translations of his artistic works into the languages of the peoples of the world, new books about his creativity and destiny in which the secret metaphysics of fate is revealed in «Gray Fierce» and parallels are being drawn between the prose of M. Auezov and J. London, M. Auezov and W. Faulkner. By the nature of artistic talent, M. Auezov is an epic writer, which allows him to compare his works with the prose of E. Hemingway. «M. Auezov departs from the traditions of J. London in the depiction of the relationship between human and nature, and approaches W. Faulkner and goes on improving his writing skills further, reaching the tops of the epic narrative in creating the genre of the novel epos» (Kalizhanov, 2016: 11).

A. Nurpeisov's books «Blood and Sweat» and «Final respects» were first published in English. The Washington Post and The New York Times paid attention to this important event – the translation of the novels into English and presentations.

Poetic Muses F. Ongarsynova and K. Akhmetova symbolize the contradictory nature of the surrounding world. In their poetry «the wind blows, sands rustle», snow storms fly over the grasses. Lyrical characters of poems rejoice when natural elements manifest themselves roughly, openly, they feel themselves as a part of the rebellious sea and a hot, cracked desert, a falcon in the sky, a steppe storm, a river in flood. In the poetry of K. Akhmetova, the characters of the Kazakh epic legends Kyz Zhibek and Bayan, «as the dawn rises above the native land». «Folk epic tales, glorifying the beauty of their native land and exploits of the characters, are embodied in different angles in the works of K. Akhmetova and F. Ongarsynova, symbolizing the connection of times and generations, past and present» (Ananyeva, 2017: 5). Creating a realistic image of our contemporary or historical figure, updating and improving the concept of personality, the artist of the word conquers the attention of the society.

Thus, as it was determined in the process of the conducted research, the Kazakh literary text is studied in a dialogue with the world culture and has perceptual features in the US, which is confirmed by publications of the poetry of Sh. Kudaiberdiev, M. Dulatov, A. Baytursynov, M. Zhumabaev, modern prose by B. Kanapyanov, E. Tursunov, L. Kalaus in «The New Review», New York, 2016. An analysis of the Kazakh literary text was conducted in the context of a dialogue with world culture. Features of its reception are studied in the aspect of conceptual paradigms of comparative studies. The study of the spiritual image of the people from the point of view of a different national consciousness allows the inclusion of artistic texts of Kazakh writers and poets on environmental problems in intercultural dialogue, in which the laws that form a concrete literary text are studied in the broad context of culture.

It has been revealed that the concept of «multiculturalism» is quite new for national literary criticism and cultural studies. Multiculturalism as a phenomenon, partly reflecting the cultural situation of postmodernism, is consonant with the basic values of artistic creativity. The phenomena of multiculturalism (cultural diversity) and multiculturalism as a set of theories and practices for understanding the new situation have been reflected to varying degrees in the national literatures of the late XX – first decade of the XXI century. Multiculturalism had «a strong influence both on the modern literature of the United States, and on the changing ideas about the national canon and tradition» (Tlostanova, 2003: 102).

The issues of multi- and transnational processes, as determined in the process of the study – is in the focus of the new philology of American cultural studies and literary scholars E. Said, H. Bab and V. Mignolo, based on multilingual, intercultural and trans-symposium tendencies of the present. The analysis of the mechanism of perception of the Kazakh literary text in the English translation is based on the theory of critical analysis of the discourses of artistic texts, the identification of the

leading trends in intertextual research as an aspect of «cultural studies» and comparative historical and functional study of works, using modern methods of receptive aesthetics in the perspective of metacomparative studies. The mechanism of perception of foreign texts is studied in the context of comparisons, contact and typological relationships, the analysis of diverse reception processes, and new translations of Kazakh classics into English. The comparative method of analysis, the diachronic analysis of narrative structures, the referential aspects of the narrative, capable of originating narrative (artistic, discursive) worlds (storyworlds), are of particular importance for literary analysis. The substantive aspect of the artistic works is explored in the context of the dialogue between the poetics of literatures of Kazakhstan and the United States, is based on the theory of critical analysis of the discourses of artistic and translated texts. Generalization and systematization of Kazakh-American literary relations contribute to the understanding of identity and understanding the underlying processes in the Kazakh and

American literature, enable the observation of the dynamics of their development, revealing the mechanism of inheritance and changed traditions, the accumulation of artistic treasures. Analysis of different levels of literary interaction – from contact links to the revealing of genetic and historical-typological similarities – reveals a natural phenomenon in the development of the literatures of two countries and summarizes the scientific basis for their comprehensive understanding in terms of multiculturalism. The similarity of the literary situation in Kazakhstan and America is that many ethnic minorities found their House in Kazakhstan. In the very fact of peaceful existence of representatives of many nationalities in the United States and Kazakhstan, the role of literature is great which reflects the multiculturalism of American and Kazakh society.

Problems similar to those which are set in their works of American writers are revealed in the works of some Kazakh authors. The novel by T. Abdikov «Flickering hellish lights» makes us remember the tragic fate of Indian tribes, the author brings to the forefront the theme of memory, which personifies the connection with the past, the history of the people. Eternal philosophical reflections on the meaning of life, the important role of human in the life process, his exclusive responsibility to people for their acts and deeds are inherent to the creativity of T. Abdikov. A separate chapter «the USA» is included in M. Barmankulov's book «The Crystal Dreams of the Turkic people about Quadronization».

The creation of the poem «Twins» (in the subtitle: «A virtual poem against a background of reality») by D. Nakipov is associated with the tragic events of September 11, 2001 in the United States. The poem of the Kazakh author was published several months after the tragic events. «The hero immerses in an unknown area. The model of the world without borders, illusion of “double motherland” are built in the unified cultural-geographical paradigm» (Korotenko, 2016: 122).

The memory of New York firefighters who died in the Washington Shopping Center is dedicated to the work of the famous teacher, public figure and poet V. Ronkin «The Last Day of the Twins». In the fiction of Kazakh authors about the United States, setting on tolerance is prevalent, which enables the integration of humanitarian knowledge beyond borders. Thus, the reception of an artistic text as a cultural dialogue promotes the recognition of Kazakh culture and literature in the United States.

American researcher N. Caffee (University of California, Los Angeles) emphasizes the diversity of literature in the multicultural and multilingual center of the region, such as modern Kazakhstan. Kazakhstanis become the citizens of the world and create new cultural ties with Western Europe, North America and other regions of Eurasia. The mobility of Kazakh authors and readers stimulates international cooperation and contacts. Modern Kazakh literature, in which new paths, styles, genres and techniques appear, go beyond the political and historical limits of the Republic of Kazakhstan. Kazakh authors, whose works reflect the wide international experience, political ties and influence

of different cultures, live and publish their works in Russia and CIS countries, in China, the US and Canada. Thus, in the modern world there are no barriers for those who wish to participate in literary and cultural life. Recognition of Kazakh culture abroad – is «the result of geographical and virtual dissemination of Kazakh creativity» (Caffee, 2013, 142).

Summing up the experience of Kazakh culture, history and literature studies in the universities of USA, N. Caffee concludes that «Kazakhstan, similar to USA, is a big diverse country with rich history, which can provide something relevant to everybody» (Caffee, 2016: 236).

Allusion – the presence in the text of elements that indicate or refer to other texts or certain historical, cultural and biographical facts, is manifested when translating Kazakh poetic texts into English. Translation of works of Kazakh authors into English organically acts as a binary aesthetics and is a product of artistic interference, inconsistency of images, paths, etc. The foreign reader often at the unconscious level first receives emotional information of a communicative, evaluative, abstract-generalizing, modal nature. He focuses on revealing common links with the surrounding reality and the originality of the national picture of the world or fragments, often visual: ornament, yurt, kamcha, etc., subsequently gaining implicit access to the world of content and forms of artistic work. The direction of modern philology hermeneutics has developed on the basis of classical hermeneutics – the general theory of the interpretation of texts. The hermeneutic aspect of artistic translation allows to analyze the artistic text as a source of culture and a link in the dialogue of national literatures. «Poets and writers in their own personal way find answers to the question of the meaning of human life by creating creative associations in their artistic works and special spatiotemporal relations» (Ananyeva, 2017: 130). The role of the translated artwork in the receiving culture is increasing, the translational lexicon is the main indicator of the interpretation and adaptation of the Kazakh literary text in American culture and, more broadly, in the culture of the countries of the English-speaking area. In the context of the continuing intercultural dialogue, the literary text has different versions of interpretations and perusal, each new translation enriches literature.

Conclusion. The modern literary process of Kazakhstan and America, and cultural locus and literary traditions which shaped author's worlds of writers and poets, playwrights and publicists are different. But the main trends of its development have common points: the idea of moral memory and participation of the individual personality in the destiny of the nation, the orientation toward tradition, the reflection of the national picture of the world, the preservation of the ethnic archetype, the autobiographical lyrical discourse, the theme of love of nature and environmental issues.

The productive Kazakh-American literary dialogue is based on an integrating metacomparative approach, on the algorithm of comparisons of processes, events and artistic texts. The search for answers to the most important issues of our time, the challenges of globalization, helps to open the ethnocultural world. «Identity» and «dialogue» act as complementary regulators of national literary dynamics, and historical memory as the driving force of self-identification. Identity gives the right to identify with a certain cultural tradition.

Modern American writers are integrated into society. Due to polyethnicity, US readers are very interested in the writers of other cultures – P. Coelho, Adshibi, O. Suleimenov, etc. The interest in historical works in Kazakhstan and the United States is understandable and quite natural. But the genre of historical novel in American literature has its own peculiarities: it covers the historical period, including fantasy, fiction. In the modern world literary process, according to American scholars, literary scholars, the extreme diversity is observed, which is the best way to reflect public problems.

Articles and essays of the diplomats are the examples of tolerance in political discourse. «Method of tonal analysis allows to focus attention on the style of the statements including the publications of valuation vocabulary applied by the author» (Druzhnikov, Fokina, 2015: 59). In the «Diplomat

Essay» K.K. Tokayev writes about the fact that the role of Kazakhstan “as a strategic partner of USA in Central Asia and post-soviet area has strengthened as a result of development of dialogue on international and regional issues” (Tokayev, 2008: 21). The author brilliantly describes the portraits of the President of Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev, Nobel prize laureate and the General Secretary of the UN Kofi Annan, Vice President of the USA Albert Gore, US Secretary of Defense William Perry, US Deputy Secretary of State Strobe Talbott, and his colleagues. K.K. Tokayev style of writing is flawless, politically correct and democratic.

The study of modern Kazakh-American literary cooperation is carried out in the context of the latest genetic direction: the artist auto constructs the world by solving the question of the meaning of human life. The nature of the connection between the literary text and the referent – the world of reality – is revealed. Cultural iconography («imagerie culturelle», the term by Daniel-Henri Pajo) is one of the directions of modern imagology, which studies the complex mechanism of forming images, images of «alien» under the influence of political, historical, sociocultural factors.

The prospects for further comparative studies are due to the deepening of a comprehensive analysis of the current state of Kazakh-American cooperation; revealing of domestic and foreign policy factors and their impact on cultural cooperation; development of vectors and guidelines for development and forecast for the future in the field of literary interaction; strengthening of literary, translation and publishing relations; increasing the image of Kazakhstan literature in the world publishing practice and strengthening the role of mutual translations. The object of scientific research will be new translations of artistic works by masters of the artistic word of the RK and the USA, professional study of novels by A. Nurpeissov, S. Elubai, books by G. Belger, and others.

С.В. Ананьева

Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова

Алматы, Казахстан

E-mail: svananyeva@gmail.com

КАЗАХСКО-АМЕРИКАНСКОЕ ЛИТЕРАТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО: ДИНАМИКА РАЗВИТИЯ И КУЛЬТУРНЫЙ ТРАНСФЕР

Аннотация: В статье изучается новый период казахстанско – американских литературных связей в исторической и литературной перспективе. Автором обобщены исследования современных казахстанско-американских литературных контактов, популяризация и распространение национальной модели культурного развития, раскрытие национального культурного кода и изучение казахской литературы в США.

Выявление международных литературных связей является важным направлением современной компаративистики, так как способствует пониманию специфики процессов в казахстанской и американской литературах, динамики их развития для выявления механизмов преемственности и изменения традиций и формирования художественных ценностей. В статье систематизированы отдельные факты отражения в национальных литературах проблемы «человек и природа», изучения новейшего периода казахстанско-американских литературных связей, открывающие нам новые феномены, мировые тренды, инновации в литературных и культурных контактах. Анализ разных уровней литературных связей (от контактов до установления общих и исторических типологических конвергенций) позволяет выявить ведущие тенденции в развитии литератур двух стран и научно подтвердить сложность аспекта мультикультурализма.

Для литературы Казахстана и США вопросы мультикультурного разнообразия являются

неотъемлемыми в понимании современного мира. Современный писатель открыт мировому культурному опыту, преломляемому через культурный опыт нации. Литературные связи и сотрудничество в разные исторические периоды, безусловно, имеют свой алгоритм развития, периодичность и степень интенсивности. Литературы США и Казахстана сегодня находятся в особой динамике развития. Самоидентификация и диалог выступают ключевыми категориями современных литературных связей.

Ключевые слова: геопозтика, гипертекст, межлитературные связи, личность, имагологический дискурс, стратегии повествования, литературная критика, постмодернизм, казахская литература, американская литература.

С.В. Ананьева

М.О.Әуезов ат. Әдебиет және өнер институты
Алматы, Қазақстан
E-mail: svananyeva@gmail.com

ҚАЗАҚ-АМЕРИКАНДЫҚ ӘДЕБИ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ: ДАМУ ДИНАМИКАСЫ ЖӘНЕ МӘДЕНИ АУЫСЫМ

Аңдатпа. Мақалада қазақстандық-американдық әдеби байланыстардың тарихи және әдеби келешегіндегі жаңа кезеңі зерттеледі. Автор қазіргі заманғы қазақстандық-американдық әдеби байланыстар, мәдени дамудың ұлттық моделін тарату және насихаттау, ұлттық-мәдени кодты ашу және қазақ әдебиетінің АҚШ-та оқытылуы туралы зерттеулерді жинақтаған.

Халықаралық әдеби байланыстарды анықтау қазіргі заманғы компаративистиканың маңызды бағыты болып табылады, дәстүр сабақтастығы мен өзгерістерінің тетіктерін анықтау үшін және көркем құндылықтарды қалыптастыру үшін қазақстандық және американдық әдебиеттердегі үдерістердің ерекшелігін, олардың даму серпінін түсінуге мүмкіндік береді. Мақалада ұлттық әдебиеттердегі жекелеген фактілер «адам және табиғат» мәселелері және бізге жаңа феномендер мен әлемдік трендтерді, әдеби және мәдени байланыстардағы инновацияларды ашатын жаңа дәуірдегі қазақстандық-американдық әдеби байланыстардың зерттеулері жүйеленген. Әдеби байланыстардың әр түрлі деңгейлерін талдау (контактілерден бастап жалпы және тарихи типологиялық конвергенцияларды анықтағанға дейін) екі елдің әдебиеттерінің дамуындағы жетекші тенденцияларды анықтауға және мультимәдениеттілік аспектілерінің күрделілігін ғылыми растауға мүмкіндік береді.

Қазақстан және АҚШ әдебиеттері үшін мультимәдениеттің әртүрлілігі мәселелері қазіргі әлемді түсінудің ажырамас бөлігі болып табылады. Заманауи жазушы ұлттың мәдени тәжірибесі арқылы түзілген әлемдік мәдениеттің тәжірибесіне ашық. Әр түрлі тарихи кезеңдердегі әдеби байланыс пен ынтымақтастық, әрине, өзінің даму алгоритмі, жиілігі мен қарқындылық дәрежесіне ие. АҚШ пен Қазақстан әдебиеті бүгінгі күнде ерекше даму динамикасы үстінде. Өзін-өзі тану және диалог құру – қазіргі заманғы әдеби байланыстардың негізгі санаттары болып табылады.

Түйін сөздер: геопозтика, гипермәтін, әдебиет аралық байланыстар, тұлға, имагологиялық дискурс, баяндау стратегиясы, әдеби сын, постмодернизм, қазақ әдебиеті, американдық әдебиет.

Информация об авторе:

Ананьева С.В., М.О. Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, Алматы, Казахстан. E-mail: svananyeva@gmail.com. Scopus iD: 57191191040. ORCID: 0000-0001-7349-1590.

REFERENCES

- [1] Ananyeva S.V. (2017) Contemporary American literary studies of Kazakh literature. NEWS of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Human Sciences, 3:130-135 (in Russ.).
- [2] Ananyeva S.V. (2017) The problem of Preservation of the environment of the Literature of Kazakhstan (4-5). 4-th Oxford Desert Conference. School of Geography and the Environment. 8-9 June 2017. UK: Oxford University (in Eng.).
- [3] Glebova O.V. (2010) Theory of trauma and modern literary criticism. Language and Culture. Moscow, Russia: Publishing house of the Institute of Foreign Languages. 413-417 (in Russ.).
- [4] Ganteau J.-M., Onega S. (2007) The Ethical Component of Experimental British Narrativ since the 1960s. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing (in Eng.).
- [5] Druzhnikov K.A., Fokina M.A. (2015) Analysis of the level of tolerance of politicians blogs using computer sciences and quantitative methods. The new word: relevant problems of language studies, literature studies and the ways of teaching philology. Kirov, Russia: Raduga-Press. 59-62 (in Russ.).
- [6] Lobacheva D.V. (2010) Cultural transfer: definition, structure, role in the system of literary interactions. Bulletin of the Tomsk State Pedagogical University (Russian Science Citation Index). 8:23-27 (in Russ.).
- [7] Rothberg M. (2000) Traumatic Realism: The Demands of Holocaust Representation. Minneapolis, USA: University of Minnesota Press (in Russ.).
- [8] Caffee N. (2013) Afterword The Stories of the Great Steppe. The Anthology of Modern Kazakh Literature. New-York, USA: Cognella Academic Publishing. 141-142 (in Eng.). [9] Caffee N. (2016) Kazakhstan in curriculum of American universities: one teacher's observations. Kazakh-American literature connections: current state and perspectives. Almaty, Kazakhstan: Adebiet Alemi. 6-21 (in Russ.). [10] Kalizhanov U.K. (2016) Literature text as a model of Kazakh culture. Kazakh-American literature connections: current state and perspectives. Almaty, Kazakhstan: Adebiet Alemi. 6-21 (in Russ.). [11] Krotenko I.A. Literature semiotics of «artistic code» of modernism. Modernism in Literature. Environment, Themes, Names. Tbilisi, Georgia: Institute of Georgian Literature of Sh. Rustaveli. 121-122 (In Eng., In Russ.). [12] Osovskiy O.E. (2017) «I still have relatives in Russia, that's why I insist on pseudonim»: fictional names of Russian immigrants of the "first wave". Russian Literature (Web of Science). 4: 250-251. (in Russ.).
- [13] Tlostanova M. (2003) Era of Egasphere, or How to make readers less happy. Foreign Literature (Russian Science Citation Index). 1:102-113 (in Russ.). [14] Tokayev K.K. (2008) Vectors of international politics. European direction. Almaty: «Zhibek Zholy» (in Russ.).
- [15] Shatin Yu.V. (2011) Boundaries of the text as a semiotic concept. Bulletin of the Novosibirsk Humanitarian University. Series: history, philology (Russian Science Citation Index). 10: 81-85 (in Russ.).

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Ананьева С.В. Современное литературоведение и критика США о поэтических произведениях казахских авторов // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук, 2017. – Т.3.– С. 130-135 (рус.).
- [2] Ананьева С.В. Проблема сохранения окружающей среды в литературе Казахстана // Оксфордская конференция: пустыня. Школа Географии и Окружающей среды. – Oxford, UK: Oxford University, 8-9 Июня 2017 – С. 4-5 (рус.).
- [3] Глебова О.В. Теория травмы и современное литературоведение. Язык и культура – М.: Издательство Института иностранных языков, 2010. – С.413-417 (рус.).
- [4] Ганто Дж.-М., Онега С. Этический компонент в экспериментальном британском повествовании с

1960 г. // Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2007. (англ.)

- [5] Дружников К.А., Фокина М.А. Анализ толерантности блогов политиков с использованием компьютерного инструментария и квантитативных методов // Новое слово: актуальные проблемы языковедения, литературоведения и методики преподавания филологических дисциплин. – Киров: Радуга-Пресс, 2015 – С.59-62 (рус.).
- [6] Каффи Н. Послесловие. Рассказы Великой степи. Антология современной казахской литературы. – Нью-Йорк, США: Cognella Academic Publishing, 2013. – С. 141-142 (англ.).
- [7] Каффи Н. Казахстан в учебной программе американских университетов: наблюдения одного преподавателя. Казахско-американские литературные связи: современное состояние и перспективы. – Алматы, Казахстан: Әдебиет Әлемі, 2016. – С. 6-21 (рус.). [8] Калижанов У.К. Литературный текст как модель казахской культуры. Казахско-американские литературные связи: современное состояние и перспективы. – Алматы, Казахстан: Әдебиет Әлемі, 2016. – С.6-21 (рус.). [9] Кротенко И.А. Литературная семиотика «художественного кода» модернизма. Модернизм в литературе. Окружение, темы, имена. – Тбилиси, Грузия: Институт грузинской литературы имени Ш. Руставели – С.121-122 (англ., рус.). [10] Лобачева Д.В. Культурный трансфер: определение, структура, роль в системе литературных взаимодействий // Вестник Томского государственного педагогического университета (РИНЦ), 2010 – Т. 8 – С. 23-27 (рус.).
- [11] Ротберг М. Травматический реализм: Требование представления холокоста. – Миннеаполис, США: University of Minnesota Press., 2000 (англ.) [12] Осовский О.Е. «У меня ещё остались родственники и однофамильцы в России, поэтому я настаиваю на псевдониме»: вымышленные имена русской эмиграции “первой волны” // Русская литература (Web of Science), 2017 – Т. 4. – С.250-251. (рус.).
- [13] Тлостанова М. Эра Эгасфера, или Как сделать читателей менее счастливыми // Иностранная литература (РИНЦ), 2003. – Т.1 – С.102-113 (рус.).
- [14] Токаев К.К. Векторы внешней политики. Европейское направление – Алматы: ИД «Жибек жолы», 2008 (рус.).
- [15] Шатин Ю.В. Границы текста как семиотическое понятие // Вестник Новосибирского гуманитарно-го университета. Серия: история, филология (РИНЦ), 2011. – Т.10, Вып. 6. – С.81-85 (рус.).

ӘДЕБИЕТ

- [1] Ананьева С.В. Қазақ авторларының поэтикалық шығармалары туралы АҚШ-тың қазіргі әдебиеттануы мен сыны. Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабарлары. Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар сериясы, 2017. – 3-том – С. 130-135 (орыс.).
- [2] Ананьева С.В. Қазақстан әдебиетіндегі қоршаған ортаны сақтау мәселесі. 4 Оксфорд конференциясы: шөлейт. География мектебі және қоршаған орта. – Oxford, Ұлыбритания: Oxford University, 8-9 маусым 2017 – 4-5 б.(ағыл.).
- [3] Глебова О.В. Жарақат теориясы және қазіргі әдебиеттану. Тіл және мәдениет. Мәскеу, Ресей: Шет тілдер институтының баспасы, 2010. – 413-417 б. (орыс.).
- [4] Ганто Дж.-М., Онега С. 1960 жылдан бергі эксперименттік британдық баяндаудағы этикалық компонент // Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2007 (ағыл.)
- [5] Дружников К.А., Фокина М.А. Саясаткерлер блогындағы төзімділікті компьютерлік құралдар және квантитативтік әдістерді пайдалана отырып талдау. Жаңа сөз: тіл білімі, әдебиеттану және филологиялық пәндерді оқыту әдістемесінің өзекті мәселелері. – Киров, Ресей: Радуга-Пресс, 2015. – 59-62 б. (орыс.).
- [6] Каффи Н. Сөз соңы. Ұлы Дала әңгімелері. Қазіргі қазақ әдебиетінің антологиясы. – Нью-Йорк, АҚШ: Cognella Academic Publishing, 2013. – 141-142 б. (ағыл.).
- [7] Каффи Н. Американдық университеттердің оқу бағдарламаларындағы Қазақстан: бір оқытушының бақылауы. Қазақ-американдық әдеби байланыстар: қазіргі жағдайы мен келешегі. – Алматы, Қазақстан: Әдебиет Әлемі, 2016. – 232-236 б. (орыс.).
- [8] Калижанов У.К. Әдеби мәтін қазақ мәдениетінің үлгісі ретінде. Қазақ-американдық әдеби байланыстар: қазіргі жағдайы мен келешегі. – Алматы, Қазақстан: Әдебиет Әлемі 2016. – 6-21 б. (орыс.).
- [9] Кротенко И.А. Модернизмнің «көркем кодындағы» әдеби семиотика. Әдебиеттегі модернизм. Орта, тақырыптар, атаулар. – Тбилиси, Грузия: Ш. Руставели атын. Грузин әдебиеті институты. – 121-

122 б. (ағыл., орыс.).

[10] Лобачева Д.В. Мәдени трансфер: анықтама, құрылым, әдеби өзара әрекеттестік жүйесіндегі рөлі. // Томск мемлекеттік педагогикалық университетінің Хабаршысы (РИНЦ), 2010 – 8-том – 23-27 б. (орыс.).

[11] Ротберг М. Травматикалық реализм: Холокосты ұсыну талабы. – Миннеаполис, АҚШ: University of Minnesota Press., 2000. (ағыл.).

[12] Осовский О.Е. «Менің Ресейде әлі туыстарым мен тегіміз бір адамдар қалды, сондықтан лақап атқа ауысуды шештім: “бірінші толқын” орыс эмиграциясының ойдан шығарылған аттары» // Орыс әдебиеті (Web of Science), 2017. – 4-том. – 250-251 б. (орыс.).

[13] Тлостанова М. Эгасфера эрасы, немесе оқырмандарды қалай бақыттырақ етсе болады. // Шет ел әдебиеті (РИНЦ), 2003. – 1-том, 102-113 б. (орыс.).

[14] Токаев К.К. Сыртқы саясат векторлары. Еуропалық бағыт. – Алматы: «Жібек жолы» БУ, 2008 (орыс.).

[15] Шатин Ю.В. Мәтіннің шекарасы семиотикалық түсінік ретінде. // Новосибир гуманитарлық университетінің Хабаршысы. Серия: тарих, филология (РИНЦ), 2011. – 10-том, Шығ. 6. – 81-85 б. (орыс.).

FTAMP 17.09.91

С.С.Қорабай

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
бас ғылыми қызметкер, филол.ғ. к,
Алматы, Қазақстан
E-mail: korabay_ss@mail.ru
ORCID: 0000-0002-7564-5052

«КОДЕКС КУМАНИКУС» ЖАЗБА ЖӘДІГЕРІНІҢ ҒЫЛЫМИ ҚҰНДЫЛЫҒЫ

Аңдатпа. Мақала орта ғасырлардағы құнды түркі жазба ескерткіші – «Кодекс куманикус» жәдігеріне арналған. Қыпшақ тілінде жазылған діни мәтіндер мен сөздіктерден тұратын кітапта аудармасыз берілген жұмбақтар, қыпшақ тілінің латынша жазылған қысқаша грамматикалық очеркі де бар. «Кодекс Куманикус» Дешті қыпшақта немесе Қырымда жинастырылып, бір ізге түсірілген. Осы өңірді қоныстанған қыпшақтарды Батыс Еуропа жұртшылығы кумандар деп атаған. Ол кезде Дунай өзенінен Жоңғар қақпасына дейінгі елдің бәрі де қыпшақ тілін түсінген. Батыс Еуропада қыпшақ тілі халықаралық тіл ретінде пайдаланылған. Қазіргі түркі халықтарының, олардың ішінде қыпшақ тобына жататын халықтардың қоғамдық, этнографиялық, саяси-әлеуметтік, әдеби-мәдениеттік, тілдік тарихын зерттеуге «Кодекс Куманикус» материалдарының тигізер пайдасы мол. Тіл ерекшелігі жағынан бұл жәдігер қазіргі түркі тілдерінің, солардың ішінде қазақ тілінің орта ғасырдағы табиғи қалпын көрсетеді

Түйін сөздер: кодекс, жазба ескерткіш, жәдігер, қыпшақ, тіл, мәтін, сөздік, жұмбақ, әдебиет, қолжазба.

Кіріспе. Әлемдік өркениет тарихында ерекше орны бар Алтын Орда дәуіріндегі шығармалардың көпшілігі қыпшақ тілінде жазылды. Өйткені орта ғасырлардағы әдеби жәдігерлер тілінде қыпшақ тілінің элементтері көбірек кездесті. Бұлай болу себебі де ескерткіштер жазылған кез сол замандағы тарихи оқиғаларға тікелей қатысты болатын.

Қазақ халқының негізін құраған ежелгі тайпа, Орта Азия мен Шығыс Европаны мекендеген аса ірі ұлыстардың бірі – қыпшақтар Түрік қағандығы ыдырағаннан кейін алғашында Қимақ қағандығының құрамында болып, XI ғасырда бөлініп шығады да, Қыпшақ хандығын құрады (Қазақстан. Ұлттық энциклопедия, 2004: 192). Жеке мемлекеттік құрылым ретінде енді күшейе бастаған тұста монғол шапқыншылығы басталып, жойқын соғыс салдарынан қыпшақтар қиян-кескі ұрыс жүргізе отырып, Ресей жеріне үдере көшеді. Қыпшақтардың бір бөлігі Қап тауынан асып, Қара теңіз бен Кіші Азияға дейін қоныс аударып, Шығыс Европа жерлеріне жетеді.

Шыңғыс хан империясының батыс бөлігіндегі Жошы ұлысын (Алтын Орда) тарихшылар Дешті Қыпшақ даласы деп атады (2, Қазақстан тарихы, 1996: 425). XIII-XIV ғасырларда «қыпшақ» сөзі жалпы «түркі» ұғымын алмастырды. Монғол шапқыншылығы кезінде ығыса көшкен қыпшақтар Шығыс Европаның Батыс Украина, Галиция, Львов жерлеріне орналасты (3, Рустемов О.Д., 2018: 125). Каменец-Подольск қаласы маңы қыпшақтардың негізгі қонысына айналды. Қоныстың іс қағаздары украин, поляк және қыпшақ тілдерінде

жүргізілді. Бұл үлкен аймақта қыпшақ тілі XVII ғасырға дейін халықаралық қатынас тілі ретінде қолданылды. Қыпшақтар Венгрияда да қоныстанып, жеке өңірде тіршілік етті.

Орта Азия мен Шығыс Европаға тараған қыпшақтарды сол маңдағы халықтар әртүрлі атады. Славян халықтары оларды половецтер десе, Батыс Европаның латын тілді халықтары кумандар, ал араб елдері мәмлүктер деп атады. Алтын Орда мемлекеті халқының басым бөлігін қыпшақтар құраған. Сол себепті де мемлекеттік тілі қыпшақ тілі болған. Ұлан-ғайыр аймақты алып жатқан Дешті Қыпшақ өлкесін, әсіресе Еділ алабы мен Қырым даласын мекендеген халықтың барлығы қыпшақ тілінде сөйлеген Алтын Орда жері мен Ұлы Жібек жолы арқылы жүрген керуеншілермен қатар жиһанкездер мен саудагерлер, дипломаттар мен миссионерлер өз мақсаттары үшін қыпшақ тілін үйренуге еріксіз мәжбүр болған. Осылайша латын тілді халықтар «лангуа куманеза» деп атаған қыпшақтар тілі қазақ даласынан бастап Кавказ, Қырым, Қара теңіз бен Каспий теңізі бойында халықаралық қарым-қатынас тілі дәрежесіне жеткен.

Әдіс. Мақалада түрлі әдістемелік әдіс-амалдарды пайдаланылды. Мұның негізінде әдебиетті зерттеудің пәнаралық және антропоцентристік сипаты жатыр. Әдеби құбылыстарды зерттеудің мұндай кешенді әдісі рухани-мәдени мәселелердің тұтас бір бөлігін қарастырудағы маңызды әдістемелік өзгерістер арқылы негізделген. Олардың арасынан тіл мен әдебиет, әдебиет пен мәдениет, әдеби және әдебиеттен тыс білім құрылымдары және т.с.с. өзара қарым-қатынастар мәселелері бар. Мұның бәрі әдебиеттанудың ғылым-зерттеу парадигмасын кеңейтіп тереңдету туралы дәлелдеп, әдебиет пен әдебиеттанудың көптеген даулы және аз зерттелген жақтарын шешудегі аралас гуманитарлық ғылымдарды одан әрі тартуға себепкер болады. Мақаланы жазу барысында салыстырмалы (компаративтік) әдебиеттану, психологиялық әдебиеттану, интегралдық әдебиеттану, антропологиялық әдебиеттану, интермәдени әдебиеттану, рецептивтік әдебиеттану сияқты үдемелі дамудағы жаңа бағыттар ескерілді.

Нәтижелер. Алтын Ордамен байланыс жасаған саудагерлер үшін де қыпшақ сөздігі – «Кодекс куманикус» шығарылған. Бұл қыпшақ тілінде жазылған діни мәтіндер мен сөздіктерден тұратын кітап, 164 беттен құралған қолжазба. Бірінші бетіндегі «1303» деген жазуға қарағанда қолжазба готикалық көне жазумен XIV ғасырдың басында 1303 жылы жазылған. Түркітану ғылымында соңғы деректер бойынша бұл еңбектің түпнұсқасы 1294 жылы жазылған, бірінші көшірмесі 1303 жылы жасалып, 1330 жылы толық көшіріліп біткен(4, Қазақ әдебиеті, 2005: 267).

XIII ғасырдың соңы мен XIV ғасырдың басындағы белгісіз миссионер-аудармашының бұл еңбегі 1362 жылы Италияның оңтүстігінде орналасқан Венеция қаласындағы қасиетті діни храмдардың бірі – Марк әулие ғибадатханасындағы кітапханада италияндық қайта өрлеу дәуірінің атақты ақыны Франческо Петрарканың қолжазбалары арасынан табылған. «Кодекс куманикус» жинағы 1828 жылы Ресейде ғылыми қауымға таныстырылады. Содан бері осы қолжазбаға байланысты қорғалған кандидаттық және докторлық диссертациялардың көптігіне қарамастан «Кодекс куманикус» не орыс тілінде, не туыстас түркі тілдерінде жарияланбапты(5, Гаркавец А., 2006: 5).

ҚР ҰҒА академигі С.Қасқабасов жазғандай: «Кодекс куманикус» – латын сөзі. Бұл сөздің мағынасы – «қумандардың кітабы», «қыпшақ тілінің сөздігі», яки «қыпшақ туралы жинақ» (6, Қазақ әдебиетінің тарихы, 2008: 19). Бұл құнды жинақ екі бөлімнен тұрады. «Италиян бөлімі» деп аталған бірінші бөлім үш бағанға бөлініп жазылған: бірінші бағанда – латын сөздері, екіншісінде – парсы сөздерінің баламалары, үшінші бағанда – қыпшақ сөздері жазылған. Бұл бөлім «Ауа райы мен аспан әлемі», «Уақыт пен мерзімге байланысты атаулар», «Табиғат құбылыстарына байланысты сөздер», «Үстеулер», «Зат есім сөздері мен есімдіктердің сеп-

телу үлгісі), «Сауда-саттық істеріне байланысты сөздер», «Ұсталық пен ісмерлік қызметіне байланысты сөздер», «Ат әбзелдеріне байланысты сөздер» секілді тараушаларды қамтиды. Мұның барлығы күнделікті өмірде жиі қолданылып жүрген сөздер болғандықтан іріктеліп алынып, осы сөздікке енген.

Сөздіктің екінші бөлімі «неміс бөлімі» деп аталады. Қазақ әдебиетінің тарихы үшін мәні зор бұл бөлімде, негізінен, діни уағыздар, жұмбақтар, мақал-мәтелдер, нақылдар мен аңыздар, өсиеттер көптеп берілген. Сонымен бірге италиян поэзиясының ескі үлгілері, сенімге байланысты имандылық шарттар мен өсиеттер, Иса пайғамбар мен Әулие Марияны дәріптеген мадақ өлеңдер, аруаққа сиыну, дін парыздарын өтеу шарттары, «Інжіл» кітабынан аударма, қыпшақша-немісше сөздік, қыпшақ тілі грамматикасының латынша жазылған нұсқасы бар. «Тағы бір ескертетін нәрсе, осы «Кодексте» алғаш рет кейбір музыкалық жазбалар нұсқасының кездесуі деуге болады. Христиандардың Иисусқа аяныш білдіретін жоқтау-толғауларының куманша текстеріне нота берілді. Осындай тағы бір нота «Күннің шығуы жайындағы» куманша жырға берілген(7, Сүйіншәлиев Х., 1987: 95).

«Кодекстің» ғылыми түрде зерттеу негізін неміс шығыстанушысы Генрих Юлиус Клапрот салып, 1828 жылы Парижде осы еңбектің қыпшақша бөлігін түпнұсқа латынша негізінде, араб транскрипциясында және французша аудармасымен жариялады. 1880 жылы аса көрнекті венгр ғалымы Геза Куун Будапешт қаласында сөздікті қазір ғылымға белгілі «Codex Sumanicus» атымен толық жариялады. Куун жарияланымында жан-жақты да көлемді тарихи-филологиялық зерттеу мен сөздіктің қыпшақ бөлігіне байланысты әр бет бойынша және қорытынды түсініктемелер берілген. Сол уақыттағы палеографияның ең жоғарғы жетістіктері негізінде орындалған бұл іргелі еңбек әлі күнге дейін өз маңызын жойған жоқ. Кейін 1936 жылы дат түркі танушы-ғалымы Кааре Грэнбек қолжазбаның түпнұсқасын Копенгагенде бастырды. Грэнбек басылымының факсимилиелік бөлігінде еңбектің археографикалық анықтамасы, «Кодекске» байланысты маңызды әдебиеттің тақырыптық тізімі және жәдігердің ішкі сипаттамасы берілді. 1942 жылы ғалым осы ескерткіш бойынша куманша-немісше сөздікті дайындап шығарды.

Талдау. Қазақ ғылымында «Кодексті» бірінші болып белгілі тілші-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Әбжан Құрышжанов зерттеп, көптеген еңбектер жазды. 1956 жылы ол «Кодекс Куманикус» тілінде септіктердің тұлғалары мен мағыналары» деген тақырыпта кандидаттық, 1968 жылы «XII-XIV ғасырлардағы ескі қыпшақ ескерткіштері» деген тақырыпта докторлық диссертациялар қорғады (8, Қазақ тілі, 1998: 248). 1978 жылы Ә.Құрышжановтың А.Жұбанов, А.Белботаевтармен бірге «Куманша-қазақша жиілік сөздік» деген атпен дайындап шығарған «Кодекстің» қазақ тіліндегі тұңғыш басылымының маңызы зор болды(9, Ә.Құрышжанов, 1978). «Кодекстің» әдеби жағынан зерттелуіне әдебиеттанушы-ғалымдар Б.Кенжебаев, Х.Сүйіншәлиев, Н.Келімбетов, С.Қасқабасов өзіндік үлес қосты(10, Б.Кенжебаев, 1986). Сонымен бірге XIII-XVII ғасырлардағы қыпшақ жазба ескерткіштерін қажымай зерттеп келе жатқан белгілі түркітанушы-ғалым, филология ғылымдарының докторы, профессор Александр Николаевич Гаркавецтің де еңбегін ерекше атау керек. Ғалымның көп жылғы ізденістерінің нәтижесінде 2006 жылы Москвада «Кодекстегі» қыпшақ мәтіндері алғаш рет орыс тілінде басылып шықты (5, Гаркавец А., 2006: 7). «Кодекстің бұл жаңа жарияланымында түркі тілдес халықтарға ортақ 47 жұмбақ, түрлі діни мәтіндер мен өзіндік куманша уағыздар жарияланған. Зерттеу барысында «Кодекстің» Гаркавец жариялаған осы басылымының (Гаркавец, 2006) материалдары пайдаланылды.

«Қыпшақ тілі сөздігінің» авторы белгісіз. Алғаш жазылған жері де нақты емес. Бұл Алтын Орда астанасы – Сарай қаласы немесе Қырым, әлде Венгрия болуы мүмкін. Әйтеуір католик дінінің Шығыстағы қызметін іске асырған дін өкілі жазғаны белгілі. XIII ғасырдың

80-жылдарындағы Францискан монастырының дін таратушы миссионері үшін латынша-парсыша-қыпшақша сөздік көшірмесі асығыс жасалған да, ол кейін христиан мәтіндерінің қыпшақша аудармаларымен, қыпшақ грамматикасы бойынша латынша мақалалармен және қайтадан жаңаша дайындалған латынша-қыпшақша алфавиттік сөздікпен толықтырылған.

«Кодекстің» қазақ әдебиеті тарихында алар орны ерекше. Бұл, біріншіден, әдеби жәдігер ретінде баға жетпес жазба ескерткіш. Қазақ фольклоры үлгілерінің «Кодексте» көптеп кездесуі назар аударарлық жайт. Тіпті діни уағыздар мен өсиеттерде өзінен нақылдар мен қанатты сөздердің молынан ұшырасуы бұл құнды мұраның әдебиет үшін маңыздылығын жоққа шығармайды.

- [1-2] Tegrini sövgil barça üstunda!
 - [3] Tegriniñ atıñ bile ant içmägil!
 - [4] Ulukünni avurlayıl!
 - [5] Atañni, anañni hörmätlagil!
 - [6] Kişini şöldürmägil!
 - [7] Oğur bolmayıl!
 - [8] Ersek bolmayıl!
 - [9] Yalyan tanıxlıq bermägil!
 - [10] Özga kisiniñ nemäsi suxlanmayıl!
 - [+] Sevgil seniñ qarındasin, seniñ kibi!
- (Гаркавец, 2006, 29-б.)

- [1-2] Тәңірді бәрінен биік сүй!
- [3] Тәңірдің атымен ант ішпе!
- [4] Ұлық күнді әлпеште!
- [5] Атаңды, анаңды құрметте!
- [6] Кісіні өлтірме!
- [7] Ұры болма!
- [8] Ыржақай болма!
- [9] Жалған куәлік берме!
- [10] Өзге кісіге күндестік жасама!
- [+] Сенің өз бауырың – адамды сүй!

Осы келтірілген мысалдардың өзі сонау ерте замандардағы түркі әдебиетінде имандылық пен парасаттылыққа негізделген ғибратты уағыздардың терең ой-тұжырымға құрылғандығын айғақтайды. Тіпті христиан дінінің өсиет-уағыздары болуына қарамастан бұл мәтіндерде «құдай» сөзі қыпшақтардың діни наным-сеніміне орайластырылып «тәңір» деп аударылуы көп жайтты аңғартса керек. Себебі ол заманда көшпелі тұрмыс кешіп, отырықшылық өмірге толық бейімделмеген қыпшақтар миссионерлер қаншама үгіт-насихат жүргізгенімен де тәңіршілдіктен әлі біржолата кетпеген кезі болатын. Сөздікті дайындаған христиан дінінің өкілі аударма барысында бұл жағын да ескерген сияқты. Қалай дегенмен де Еуропа қыпшақтары бұл діни мәтіндерді ана тілінде оқып білгені мәлім. Сондықтан қазақы ұғымға жақын бұл нақылдар мен өсиет уағыздарды да сол кездегі ортақ түркі әдебиетінің бір бөлшегі деп қарау керек.

«Кодекстегі» жұмбақтардың қазақ әдебиетіне тікелей қатысы бар. Сөздікте келтірілген 47 қыпшақ жұмбағының басым бөлігі қазақ фольклорында сақталған. Осы жұмбақтар тілдік, тақырыптық және көркемдік жағынан қандай өзгеріске ұшырағандығын салыстырмалы түрде қарастырып көрейік.

Қыпшақ жұмбақтары, негізінен, екі жолды және төрт жолды өлең шумақтарынан тұрады. Жұмбақтардың тілдеріне теңеу, эпитет анафора, аллитерация, метафора, ассонанс, троп сияқты көркем тәсілдер тән. Осы ретте «Кодекстегі» қыпшақ жұмбақтары мен қазақ жұмбақтарының стильдік ерекшеліктерін салыстырған кезде олардың арасындағы ұқсастықтарды нақты байқауға болады. Кейбір мысалдарда көне қыпшақ және қазақ жұмбақтарының мәтіндері өте ұқсас та, басқа мәтіндерде ауытқушылық бар.

«Кодекстегі» реттік саны бойынша алтыншы жұмбақты алайық:

Aq küymäniñ avzu yoǵ.

Ol, yumurtqa.

(Гаркавец, 2006, 14-б)

Ақ күйменің аузы жоқ.

Қазақша шешуі жұмыртқа екені бірден айқын. Бұрынғы замандағы қыпшақтар қазір де «күйме» мағынасында қолданылатын көне сөзге күмбез тәрізді үйге ұқсас немесе киіз

үй тәрізді жұмыртқаға ұқсас мағына берген. Қазақ фольклорында осы қыпшақ жұмбағына ұқсас бірнеше жұмбақ бар:

Ақ отаудың есігі де жоқ,

Тесігі де жоқ(11, Қазақ жұмбақтары, 1993: 48)

Айдалада ақ отау,

Аузы, мұрны жоқ отау.

Отыз күнде сол отау,

Айдалада жоқ отау(11, Қазақ жұмбақтары, 1993: 49)

Бұл жұмбақтар «Кодекстегі» осындай жұмбақтармен толық сәйкес келмегенімен үш жұмбақта да метафоралық образ ретінде «үй, баспана» мағынасы қолданылғанын байқауға болады. Соншалықты өзгеріске түспеген. Түр-сипаты, негізгі мағынасы сақталған. Жұмбақ келбетінен шағын болса да өзгеріс, заманалардан түскен таңба бар.

«Кодекстегі» № 11 жұмбақты алайық:

Sendä, mendä yoǵ.

Señgir tavda yoǵ.

Ütlu tašta yoǵ.

Qırçaqta [Qırçaqta?] yoǵ.

Ol, quş süt-dir.

(Гаркавец, 2006, 15-б.)

Сенде, менде жоқ,

сеңгір тауда жоқ,

үңгір таста жоқ,

қыпшақта (Қыпшақта) жоқ.

Тереңнен суыртпақтап айтқан жұмбақ шешуі – құстың сүті . Қисынды ойға құрылған жұмбақтағы «қыпшақ» сөзін ғалымдар көбінесе қыпшақтардың этникалық атауы ретінде қарастырады. Шын мәнінде бұл жеке халық немесе адам туралы емес. Жұмбақ мағынасы бойынша әңгіме «кеуек», яғни ағаш қуысы» туралы болған сияқты. Көне «қыпшақ» сөзі нақ осы мағынаны білдірген де(5, Гаркавец А., 2006: 10), қыпшақтар осы сөзден метафоралық образ жасаған.

Işer, yer,

Ininä kirer.

Ol, biçaq-dir (Гаркавец, 2006, 15-б.)

Ішер, жер,
ініне кірер.

Қынға кіріп бара жатқан пышақты елестететін терең бейнелі жұмбақтан көне қыпшақтардың ой ұшқырлығын сезсек, келесі жұмбақтағы:

Biŕ uŕu qıŕ qıŕlar,
biŕ uŕu yaу yaуlar
Ol, siŕiŕ (Гаркавец, 2006, 15-б.)
Biŕ ұшы қыс қыстар,
Biŕ ұшы жаз жайлар

деген жолдар қыстың қатты бораны мен үскірік қатты желі кезінде жаздың дүлей дауылы мен нөсер жаңбыры кезінде киіз үй шаңырағын бекітіп ұстайтын сырық ағаш образын көз алдымызға келеді. Бұл жұмбақтарда ертедегі қыпшақтардың тұрмыс-тіршілік сыры, ата кәсібі тұмшаланып жатыр.

«Кодекстегі» «Bu bardı – izi yoŕ» – «Буы бар да, ізі жоқ» (Гаркавец, 2006, 17-б.) деген жұмбақта тарихтың, терең қатпарынан сыр беретін үлкен мағына бар. Аз сөзді жұмбақтың шешуі – кеме екенін біліп, бұл көлік құралы сонау ерте заманда қыпшақтар қолданысында болғаны айқын аңғарылады.

Kökŕa ulaŕım kögende semirir.
Ol, ŕavun (Гаркавец, 2006, 16-б.)

Көк лағым көгенде тұрып семірген(11, Қазақ жұмбақтары, 1993: 34)

Уақыт өте келе соншалықты өзгеріске ұшырамаған тұрақты формадағы бұл жұмбақ шешуі қарбыз екені белгілі. «Көк лағым» деген сол эпитет, «көгенде семірген» деген сол баяғы метафора қалпында қолданылған. Мұндай ұқсас мысалдар көп.

Avzum aŕsam, öpkäm körünir.
Ol: eŕik aŕsa, ot körüngän-dir
(Гаркавец, 2006, 18-б.)

«Кодекстегі» осы қырқыншы жұмбақ: «Аузымды ашсам, өкпем көрінер» деп аударылып, бұрынғы көшпелі қыпшақтардың киіз үйін көркем бейнелеген. Киіз үйдегі қазан-ошақ кіре берісте орналасып, от жалыны ала көлеңке үй ішін жарық қып жіберетінін жұмбақ мағынасы білдіреді. Қазақ фольклорында дәп осыған ұқсас жұмбақ жоқ, бірақ мазмұнын өзгертіп, басқа жанр сипатына енген.

Аузын ашса, ішек-қарны көрінген деген қанатты сөз «бұрынғы уақытта қатыгез бай, қожа-молданың кедейді қорлап айтқан сөзі» болса(12, Кеңесбаев І., 1977: 68), екінші бір фразеологиялық сөз орамы: «Аузын ашса жүрегі көрінуі» қанатты сөзі Ақ жарқын, қайырымды» деген мағынаны білдіреді(12, Кеңесбаев І., 1977: 701). Жұмбақтың осылайша қанатты сөзге және керісінше қанатты сөздің немесе мақалдың жұмбаққа айналуы фольклорда жиі кездеседі.

Қорытынды. «Кодекстегі» жұмбақтар мен қазақ жұмбақтарының ұқсастық ерекшеліктері олардың арасында тікелей сабақтастық болғанын айғақтайды. Сөздіктегі жұмбақтарды бірқатар қазақ жұмбақтарының көне үлгілері ретінде қарастырып, бұл жанрдың ерте заманда қалыптасқанын аңғаруға болады. Сонымен бірге қанша ғасыр өтсе де, «Кодекс» жұмбақтары мысалында қазақ жұмбақтарының жанрлық табиғаты соншалықты өзгеріске ұшырамағаны сезіледі. Сөздіктегі жұмбақтарды тақырыптық жағынан қарастырғанда олар аспан, жер туралы, хайуандар мен жәндіктер туралы, құстар туралы, адам және оның мүшелері туралы, өсімдіктер туралы, киім-кешек, үй, от жағу, ыдыс-аяқ туралы, үй жабдықтары мен құрал-саймандары туралы, көлік қатынас туралы болып келеді. Қазақ жұмбақтарының тақырыптық жіктелуі де дәл осылай.

Қорыта айтқанда, «Бүкіл әлемдік мәдениет мойындаған бұндай қымбат есекерткіштерді елеусіз қалдыруға болмайды» деп ежелгі және орта ғасырлар әдебиетін зерттеген білікті ғалым Х.Сүйішәлиев айтқандай (Сүйішәлиев Х., 1989: 85) «Кодекс Куманикус» кітабы – әлемдік өркениеттің құнды мұрасы, қазақ әдебиетінің орта ғасырлардағы тарихынан сыр шертетін бағалы жазба жәдігер.

Корабай С.С.

Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова
главный научный сотрудник, к.филол.н.
Алматы, Казахстан
E-mail: korabay_ss@mail.ru

НАУЧНАЯ ЦЕННОСТЬ ПИСЬМЕННОГО ПАМЯТНИКА «КОДЕКС КУМАНИКУС»

Аннотация. *Статья посвящена уникальному тюркскому письменному памятнику «Кодекс Куманикус». Это практический справочник по кыпчакскому языку, который включал глоссарии слов латинского языка и переводы на персидский и кыпчакские языки. Эта часть охватывает слова повседневного обихода и терминологию по торговле, религии, астрономии, военной и государственной службе и тому подобное. В рукописи также даны куманские загадки, которые являются важнейшим источником изучения раннетюркского фольклора.*

В мировой тюркологии Codex Cumanicus считается наиболее известным памятником тюркского письма периода Золотой Орды. Эта книга была написана более семи веков тому назад и единственный экземпляр рукописи «Кодекса» обнаружена в 1363 г. в

Венеции среди книг библиотеки им. Св. Марка, где она и поныне сохраняется. Написан «Кодекс» латинским алфавитом на огузо-кыпчакском наречии. Он содержит кыпчакские календари и фольклорные материалы, а также латино-персидско-кыпчакский и кыпчаконемецко-латинский словари.

Ключевые слова: *кодекс, письменный памятник, артефакт, кыпчак, язык, текст, словарь, загадка, литература, рукописи.*

S.S. Korabai

M.O. Auezov Institute of Literature and Art
Chief researcher, Candidate of Philology,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: korabay_ss@mail.ru

THE SCIENTIFIC VALUE OF THE WRITTEN MONUMENT "CODEX CUMANIKUS"

Abstract. *The article is sanctified to the unique turkic writing monument «Codex Cumanicus». It is a practical reference book on a kypshak language that included the glossaries of words of Latin and translating into Persian and kypshak languages. This part embraces the words of everyday everyday life and terminology on trade, religion, astronomy, to military and state service and others like that. Kuman riddles that are the major source of study of early turkic folklore are also given in a manuscript.*

In a world turcologist Codex Cumanicus is considered the most well-known monument of

turkic letter of period of Gold Horde. This book was written more than seven centuries ago and only copy of the «Code manuscript» discovered in 1363 in Venice among the books of library the name of SaintMark, where she and saved until now. "Code" is written by the Roman alphabet on a oguz-kypshak adverb. He contains kypshak calendars and folklore materials, and also latin-persian-kypshak and kypshak-german-latin dictionaries.

Keywords: code, written monument, artifact, Kipchak, language, text, dictionary, riddle, literature, manuscripts.

Информация об авторе:

Коробай С.С., Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова, главный научный сотрудник, к.филол.н., Алматы, Казахстан. E-mail: korabay_ss@mail.ru. ORCID: 0000-0002-7564-5052.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақэнциклопедиясының» Бас редакциясы, 2004. – Т.6. – 696 бет.
- [2] Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Төрт томдық. – Алматы: «Атамұра», 1996. –Т.1. – 544 бет.
- [3] Рустемов О.Д. Процессы формирования крымскотатарского литературного языка в XV-XVII вв. Золотоордынское обозрение. 2018. Т. 6, № 1.
- [4] Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005. – 576 бет.
- [5] Гаркавец А. Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII-XIV в. –М., 2006.
- [6] Кіт.: Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. – Алматы: «ҚазАқпарат, 2008. – Т.3. – 536 бет.
- [7] Сүйіншәлиев Х. Ғасырлар поэзиясы: Зерттеулер. – Алматы, 1987. 95-б.
- [8] Қазақ тілі. Энциклопедия. – Алматы: Қазақстан даму институты, 1998. – 509 бет.
- [9] Құрышжанов А., Жұбанов А., Белботаев А. Куманша-қазақша жиілік сөздік. – Алматы: «Ғылым», 1978.
- [10] Кенжебаев Б. Әдебиет белестері. – Алматы, 1986. 23-29-бб.,
- [11] Сүйіншәлиев Х. Ғасырлар поэзиясы. – Алматы, 1987. 93-101-бб.,
- [12] Келімбетов Н. Ежелгі әдеби жәдігерліктер. – Астана, 2004. 278-281-бб.,
- [13] Каскабасов С.А. Золотая жила. Избранные исследования. Ч.II. – Астана, 2000. 102-103-бб.
- [14] Қазақ жұмбақтары. Жинақ. – Алматы, 1993.
- [15] Кеңесбаев І. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы, 1977.
- [16] Сүйіншәлиев Х. VIII-XVIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті. – Алматы: «Мектеп», 1989. – 278 бет.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Қазақстан. Ұлттық энциклопедия. – Алматы: «Қазақэнциклопедиясының» Бас редакциясы, 2004. – Т.6. – 696 бет.
- [2] Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Төрт томдық. – Алматы: «Атамұра», 1996. –Т.1. – 544 бет.
- [3] Рустемов О.Д. Процессы формирования крымскотатарского литературного языка в XV-XVII вв. Золотоордынское обозрение. 2018. Т. 6, № 1.
- [4] Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. – Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС, 2005. – 576 бет.
- [5] Гаркавец А. Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII-XIV в. –М., 2006.
- [6] Кіт.: Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. – Алматы: «ҚазАқпарат, 2008. – Т.3. – 536 бет.
- [7] Суюншалиев Х. Ғасырлар поэзиясы: Зерттеулер. – Алматы, 1987. 95-б.
- [8] Қазақ тілі. Энциклопедия. – Алматы: Қазақстан даму институты, 1998. – 509 бет.
- [9] Құрышжанов А., Жұбанов А., Белботаев А. Куманша-қазақша жиілік сөздік. – Алматы: «Ғылым»,

1978.

- [10] Кенжебаев Б. Әдебиет белестері. – Алматы, 1986. 23-29-бб.,
- [11] Сүйіншәлиев Х. Ғасырлар поэзиясы. – Алматы, 1987. 93-101-бб.,
- [12] Келімбетов Н. Ежелгі әдеби жәдігерліктер. – Астана, 2004. 278-281-бб.,
- [13] Каскабасов С.А. Золотая жила. Избранные исследования. Ч.II. – Астана, 2000. 102-103-бб.
- [14] Қазақ жұмбақтары. Жинақ. – Алматы, 1993.
- [15] Кенесбаев И. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы, 1977.
- [16] Суюншалиев Х. VIII-XYIII ғасырлардағы қазақ әдебиеті. – Алматы: «Мектеп», 1989. – 278 бет.

REFERENCES

- [1] Kazakstan. Ulttyq entsiklopedia. (2004). Алматы: «Қазақ энциклопедиясының» Бас редакциясы. 6: 696.
- [2] Kazakstan tarihy (kone zamannan byginge deiin). Tort tomdyk. (1996). Алматы: «Атамұра». 1: 544.
- [3] Rustemov O.D. (2018). Protssesy formirovaniya krymskotatarskogo literaturnogo iazyka v XY-XYII vv. Золотоордынское обозрение. 6(1).
- [4] Qazaq adebieti. Entsiklopedialyk anyktamalyk. (2005) Алматы: «Аруна Ltd.» ЖШС. 576 бет.
- [5] Garkavets A. (2006). Codex Cumanicus: Половецкие молитвы, гимны и загадки XIII-XIV в. М.
- [6] Kit.: Qazaq adebietining tarihy. (2008). Он томдық. Алматы: «ҚазАқпарат. 3: 536.
- [7] Suinshaliev H. (1987). Gasyrlar poeziasy: Zertteuler. Алматы. 95-б.
- [8] Qazaq tili. Entsiklopedia. (1998). Алматы: Қазақстан даму институты. – 509 бет.
- [9] Kuryshyanov A., Zhubanov A., Belbotaev A. (1978). Куманша-қазақша жиілік сөздік. Алматы: «Ғылым».
- [10] Kenzhebaev B. Adebiet belesteri. (1986). Алматы. 23-29 бб.
- [11] Сүйіншәлиев Х. (1987). Ғасырлар поэзиясы. Алматы, 1987. 93-101 бб.
- [12] Келімбетов Н. (2004). Ежелгі әдеби жәдігерліктер. Астана. 278-281бб.
- [13] Каскабасов С.А. (2000). Золотая жила. Избранные исследования. Ч.II. Астана. 102-103 бб.
- [14] Qazaq zhumbaktary. (1993). Shinak. Алматы .
- [15] Kenesbaev I. (1977). Qazaq tilining frazeologialyq sozdigi. Алматы.
- [16] Suinshaliev H. (1989). VIII-XYIII gasyrlardagy qazaq adebieti. Алматы: «Мектеп». 278 бет.

FTAMP 18.41.01

А.К. Омарова

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
ө.ғ.к., доцент, жетекші ғылыми қызметкер
Алматы, Қазақстан
E-mail: aklima_omarova@mail.ru
ORCID: 0000-0002-8681-2207

ЖАҒАНДЫҚ ДӘУІР: ҚАЗАҚ ОПЕРАСЫНДАҒЫ КӨНЕ САРЫНДАР

Аңдатпа. Мақалада, Қазақстан композиторларының опера шығармашылығына А.В.Затаевичтің ықпалын дәлелдейтін (тікелей және ортақтасқан) жаңа дерек ұсынылған. Сирек ұшырасатын және/немесе ұмыт қалған әртүрлі түпнұсқалардың негізінде, оның «1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» (1925), «500 казакских песен и кюев ...» (1931) атты музыкалық-этнографиялық жинақтарынан пайдаланылған әндері, аспапты үлгілері және этнографиялық қызметімен қатар, ол шығарған фортепианолық транскрипциялары (өңдеулер) шынайы ауқымдылықта көрсетілген. Осыған байланысты А.В.Затаевичтің қазақ опера өнерінің даму үрдісіне қосқан нақты үлесі айқындалып, алуан түрлі құрылымдары мен нәтижелері тұңғыш рет анықталады.

Түйін сөздер: әуен, ән, фольклор, дәйексөз, дәстүр, композитор, опера, сюжет, жаһандану

Кіріспе. Жарты ғасыр бұрын жарық көрген жинақта «Александр Викторович Затаевич қазақ кеңес музыка тарихына тек әйгілі этнограф ретінде ғана емес, сондай-ақ дарынды композитор, қазақтың камералық музыкасының негізін қалаушыларының бірі ретінде енген»¹ – деп берілген тезис [1] музыканттың композиторлық шығармашылығының нақты даму бағытына қосқан жеке үлесін бекітеді. Бұл сөздер тек ресми басылымдарда шамалы түзетілгені болмаса (музыкалық энциклопедиядағы [2]² және музыкалық энциклопедиялық сөздіктегі [3]³ мақалаларды нұсқағанда), уақыт еншісінде өзгеріссіз болып келетініне (оның тәжірибеде жиі пайдаланылуы әсер етті) назар аударамыз.

Бірақ, А. Затаевичтің жетістігінің әділ және жоғары бағаланғанымен, ұлттық мәдениеттегі жаңа (жазба) дәстүрдің қалыптасу үрдісіне композитор ретінде оның үлесі мен әсері дегенмен анық белгіленбеген.

Әдістер. Аталған зерттеудің әдістемелік негізін отандық музыкатану дәстүрі құрайды. Саралау үдерісінде фактологиялық деректерді жүзеге асыратын әртүрлі амалдарды ұсынылып, зерделеудегі бірін-бірі толықтыратын кешенді тәсіл пайдаланылды.

Нәтижелер.

1. Мәтіндегі сөйлемнің астының сызылуын өзіміз белгіледік. –А.О.

2. «З. –қазақтың кәсіби фп. музыка негізін қалаушыларының бірі. Көптеген фп., оркестрге, ішекті квартетке, арналған шығармалардың, дауыс пен фп., влн. және т.б. арналған өңдеулердің авторы» [2] («фп.» –«фортепианолық» дегенді білдіреді. –А.О.).

3. «Затаевич Александр Викторович (1869-1936) –кеңес композиторы, музыкант-этнографы. Қазақ АСР халық әртісі (1923). Қазақ музыка фольклорының жинақтаушысы және зерттеушісі. Сондай-ақ КСРО басқа да халықтарының фольклорын зерттеген. Қазақ фп. музыканың негізін қалаушыларының бірі. Музыкалық сыншы ретінде танылған»

- Өртүрлі зерттеу аспектісінде дағдылы және теориялық мәліметтердің маңызды ауқымы сабақтастырылды;
- Пайдаланылған алғашқы нұсқаға байланысты жекелеген опера үзінділеріне мазмұнды сипаттама берілді;
- Қазақ операсының қалыптасу үдерісіне А.В. Затаевичтің жоғары деңгейдегі ықпалы белгіленді, тезистер тұжырымдалды;
- Ұсынылған тақырып бойынша келешектегі (неғұрлым тереңірек) зерттеу жолдары дәйектелді.

Талқылау. Өзгерісті қажетсінетін және өзгеше ауқымдылықтың таңдалуы туралы тұжырымды көрсету үшін келесі деректерді қарастырамыз.

1926 жылғы А.В. Затаевичтің Р. Ролланға жазған хатында «2.P.S.»: «Сонымен қатар, мен қырғыз тақырыбына⁴ жазған фортепианоға арналған өзімнің шағын миниатюраларымның бірінші сериясын да ұсынамын. Мен олардың 100-ге жуықтайын жазыппын. Жақын арада басқа да сериялары жарық көреді деп сенемін» [4]. Оның үстіне, 1921 ж. күзде, алғашқы 50 өңдеудің арасында зерттеушілердің нұсқауынша «көбісі композиторлық шеберліктің керемет үлгісін, сезімталдық талғамын және биік поэзияны көрсетеді». Яғни, этнографиялық қызметінен бір жыл бұрын (1920 ж.) шығарылған болатын. Осыған орай, түйетініміз, «Затаевич қазақ әндерін өңдеу бағытында пионер болған. Қазақ халқының тарихында оған өз күшімен және тұңғыш рет халық әуендеріне арналған көп дауысты фактураны жасауда күрделі міндеттерді шешу керек болды» (1957) [4], деген әділетті және дәлелді байлам жасауға болады. «Көптің бірі» деген (негізін қалаушылардың, бастаушылардың ...) шектеудің енгізілуі сыртқы жағдайға байланысты болды. Еске салатын болсақ: «отыз жыл бойы қалпына келтіруге келмейтін оның шығармаларының басылымы библиографиялық тапшылыққа айналды» [4]. Ал, оны 1957 жылы жүзеге асырып, жарыққа шығарған уақытта, ол кездегі композиторлардың ортасында нота жинақтарының жалпы басым көпшілігі байыпты атқарылған жұмыс көлемін көрсететін.

№1 кестеде келтірілген деректерге сүйеніп қарастырар болсақ, А.В. Затаевич өңдеулерінің бір бөлігі қайта басылып шығарылардан 5 жыл бұрын Д.Мацуцин мен Е.Брусиловскийдің, ал, бір жылдан кейін А.Жұбанов пен Б.Ерзаковичтің фортепианолық жинақтарының жарыққа шыққандығына көз жеткіземіз.

1-кесте

1952 мен 1964 жылдар аралығында шығарылған Қазақстан композиторларының фортепианолық музыка жинақтары.⁵	
1952	Мацуцин Дм. Двенадцать пьес для ф-п. (На темы нар. песен). –Алма-Ата: Казгослитиздат, 1952. –28 с.
	Брусиловский Е. Пятнадцать фортепианных пьес. –Алма-Ата: Казгослитиздат, 1952. –68 с.
	Қазақтың музыкалық шығармалары. Скрипка мен фортепиано үшін. Құраст. К.И.Бабаев. [Авт.: Л.Хамиди, Б.Ерзакович, Е.Брусиловский, А.Жұбанов, А.Затаевич, Қ.Қожамьяров, В.Пирогова, Л.Афанасьев, С.Шабельский, М.Төлебаев, К.Мусин, Б.Байқадамов]. –Алматы: ҚМКӘБ, 1952. –84 б.

4. «Киргизские песни в форме миниатюр на народные темы для фортепиано в две руки» I сериясы (15 пьеса) –(М.: муз.сектор Госиздат –Оренбург, общество изучения Киркряя) –1925 (!) жылы шілдеде басылып шықты. IV және V сериялары 1929 жылдың басында. Не бары 75 пьеса басылған. VI сериясы (NoNo76-90) 1930 жылы тамызда аяқталды. 22.05.1930 ж. өтінішінде А.В.Затаевич: «[...] мен бұл өңдеулердің тізімін мыңға жеткізіп жинақтауға дайынмын NoNo» деп жазған [4].

5. Кестеге 1952-53 жылдар аралығында іске асырылған камералық аспаптық музыка саласындағы композиторлық мүмкіндіктерді көрсететін, екі «фортепианолық емес» жинақ қосылды.

1953	Ошлаков К. Казахские народные песни. Для баяна. –Алма-Ата, 1953. –44 с.
	Пять казахских танцев. [Авт.: А.Жубанов, Л.Хамиди]. –Алма-Ата, 1953. –86 с.
1955	Жұбанов А. Тәжік билери. [10 билер. Фортепианоға арналған]. –Алматы: ҚМКӘБ, 1955. –48 б.
	Ерзакович Б. Кішкене музыкант. Қазақтың халық әндерінің үлгісімен балаларға арнап жазылған пьесалар. –Алматы: ҚМКӘБ, 1955. –32 б.
	Шара.Казахские танцы. [Авт.: Е.Брусиловский, Л.Хамиди, М.Тулбаев]. –Алма-Ата: Казгослитиздат, 1955. –140 с.
1956	Камерные произведения композиторов Казахстана. [Авт.: К.Кужамьяров, Б.Ерзакович, К.Мусин, А.Жубанов, В.Великанов, Г.Зайнутдинов, Е.Минаев, М.Иванов-Сокольский, Д.Мацуцин]. –Алма-Ата: Казгослитиздат, 1956. –112 с.
	Два казахских танца. [Авт.: А.Жубанов, Л.Хамиди]. –Алма-Ата, 1956. –28 с.
1957	Затаевич А.В.Қазақтың халық әндері тақырыбы бойынша фортепианоға арналған пьесалар. –Алматы: ҚМКӘБ, 1957. –112 б.
1958	Затаевич А.В. Детский альбом. Песни народностей СССР. В обработке для ф-п. –Алма-Ата: Каголитиздат, 1958. –24 с.
1960	Фортепианные пьесы для детей. [Авт.: С.Мухамеджанов, Л.Хамиди, Е.Брусиловский, Б.Ерзакович, В.Великанов, Б.Гизатов, Н.Мендығалиев, А.Еспаев, К.Қурманов, С.Шабельский]. –Алма-Ата: Каголитиздат, 1960. –99 с.
1964	Брусиловский Е. Пять виртуозных пьес для ф-п. –Алма-Ата: Казгослитиздат, 1964. –58 с.
	Жубанов А. Восемь казахских танцев. Для ф-п. –Алма-Ата: Казгослитиздат, 1964. –57 с.
	Хамиди Л. Балаларға арналған пьесалар. Ф-п.пьесы для детей. –Алматы: ҚМКӘБ, 1964. –30 б.

Оның үстіне А.В. Затаевичтің қазақ тақырыбында жазылған фортепианолық пьесасымен бірге бір жылда Б. Байқадамовтың, Е. Брусиловскийдің, А. Жұбановтың, Қ. Қожамьяровтың, Л. Хамидидің және т.б. камералық-вокалдық шығармаларының жекелеген жинақтары жарық көрген. Жарияланған Б. Ерзакович пен Л. Хамиди (2 кесте) өңдеулерінің авторлық жинақтары музыкалық ортада қоғамдық ойды қалыптастыруға әсерін тигізді деп болжауға болады.

2-кесте

1955	Ерзакович Б. Қазақтың лирикалық халық әндері. Фортепианоға қосылып айту үшін. –Алматы: ҚМКӘБ, 1955. –88 б.
1957	Затаевич А.В.Қазақтың халық әндері тақырыбы бойынша фортепианоға арналған пьесалар. –Алматы: ҚМКӘБ, 1957. –112 б.
1958	Хамиди Л. Қазақтың халық әндері. [Фортепианоның сүйемелдеуімен және сүйемелдеусіз айтылатын 36 әндер]. –Алматы: ҚМКӘБ, 1958. –220 б.
1960	Қазақтың халық әндері. [Фортепианоның сүйемелдеуімен және сүйемелдеусіз айтылатын әндер, хорлар]. –Алматы: ҚМКӘБ, 1960. –179 б.

Бұған байланысты дәйексөз алынған В.П. Дернованың мақаласындағы тағы бір тұжырым көрсеткіш болады: «Қазақстанның жас композиторлары Затаевичті қазақ әндері жинағының екі басылымы мен бір қолжазбасының авторы ретінде біледі⁶. Және 1920-1936 жж. он алты жыл бойы ақылды әрі мәдениетті музыканттың, өте дарынды композитордың қазақ халық б. «1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» (1925), «500 казахских песен и кюиев ...» (1931), «III томы» (жинақтаушының сөзі бойынша, «қорытынды»), бұл ретте музыкалық-этнографиялық еңбегі туралы айтылады.

әндеріне лайықтаған ұлттық гармонияны және ұлттық аспаптық фактураны қалыптастыруда көп және қажырлы, жанкешті, ыстық ықыласымен осы жолға «өзін-өзі арнап» істеген еңбегін мүлдем білмейді [4].

Онымен бірге «көрнекті этнографтың» жазбаларының назарға алыну тәжірибесіне қарап, Затаевичтің Қазақстанның кәсіби композиторлық мектебінің қалыптасуына ауқымды әсерін белгілеуге болатын еді. Б.Г. Ерзакович оны «қазақтың камералық музыкасының негізін қалаушылардың бірі» ретінде қабылдап, дегенмен, «... А.В. Затаевич еңбектерінің ерекше үлкен маңызын айрықшалап көрсетті. Олар, қазақ композиторлары опералық, симфониялық, камералық және балеттік шығармаларды жазғанда пайдаланатын халықтың музыкалық тіл байлығының үнемі сусындайтын сарқылмас қайнар көзі болып табылады» (1955) [1] деп ерекше бағалаған. Ол мұны дәлелдейтін бірнеше партитураның атын атап өткен: «Затаевич жинаған асыл әуендер қазақ музыка шығармаларына, мысалы, Е.Г. Брусиловскийдің “Қыз Жібек”, “Ер Тарғын” опералары және “Сары-Арқа” (“Степь”)» симфониясы, В.В. Великановтың “Қазақ симфониясы” мен “Қамбар мен Назым” балеті, Л.А. Хамиди мен А.Қ. Жұбановтың “Абай” операсына енді» [1].

1959 жылы бұл ойды баспасөз беттерінде В.П. Дернова: «Затаевич жазып алған халық әуендерін кеңес композиторлары қазақ және қырғыз операларын жазу барысында бірнеше рет кең пайдаланып, негізге алған» [5] – деп, тік айтқан болатын.

Е.Г. Брусиловский өзінің ертеректегі мақалаларының бірінде: «“Қыз Жібектің” музыкасын жазғанда, мен көбінесе Қазмузтехникумның ғылыми-зерттеу кабинетінде сақталған, композитор Затаевич жинаған материалдарынан халық әуендері мен халық әндерін пайдаланамын»; ал он жыл өткеннен кейінгі сұхбатында: «Мен “Қыз Жібекті” жазуға кіріскен кезде, екі жүз елу күй мен әнді жазып алып үлгірдім, оларды “қолыммен ұстадым”, дегендей, яғни, “байқап көрдім”, және олар маған өте қажет болды» [6] – деп қызметінің басқа қырын айрықшалап атап өткен. Осы тұрғыдан алғанда, шығармашылық үрдістің жаңа тұстарын көрсететін оның естеліктері де қызығушылық тудырады:

«... Жұмат, Қаныбек және мен А.В. Затаевичтің екі жинағын қолға алып, Елубаймен кеңесе отырып “Қыз Жібек” қойылымына әндерді таңдаумен айналыстық⁷. Біз назар аударған әрбір үлгіге, Қалибек пен Қаныбек бұл әннің “олай” жазылмағанын нұсқап, дереу түсініктеме беріп тұрды. “Алқарай көк” бұлай айтылмайды, оны осылай айту керек» – деп Қаныбек, өзі дұрыс деп есептейтін нұсқасын айта жөнелді. Бірақ Қалибек оны сол тұста түзетіп: “Қаныбек, сен басқаша айтып тұрсың. Бас жағы дұрыс, ал ары қарай былай айтылады”, дей келе Қалибек өз нұсқасын жартылай дауыспен әдемі шырқады. Елубай “Алқарай көкті” ести салысымен лезде пікірталасқа жігерлі кірісіп, өзінің көмеймен орындайтынын көрсете (Өмірзақов сияқты басқа ешкім айтпайтын) “Ал қарай көктің” дұрысын орындады. Пікірталастың соңында Затаевичтің жазбасынан екі-үш интервал ғана қалғаны байқалды.

Нәтижесінде, шешуші сөз бұл әнді спектакльде кім орындайтындығына келіп тірелді. Өйткені, Төлегеннің партиясын Қанабек айтуы керек болғандықтан, соңғы сөзді сол айтуы тиіс еді. Ол, әрине, өз нұсқасында қалды. Бірақ, жеке иірімдерін ол Қалибек пен Елубай ұсынған нұсқадан алды. Мен барлық нұсқаларды түсірдім. Содан кейін Қанабекпен отырып: люфт-пауза қайда, фермата қайда, жылдамдығы қандай, екпін қандай, шарықтау шегіндегі нотаның ұзақтығы қандай, пауза қайда, мүмкін соңында қайталанатын екі такты қайталау керек шығар және т.б. әннің орындалуында егжей-тегжейін анықтадық» [7].

7. Қаз. АСР халық әртістері – Ж.Т. Шанин (1892-1938), Қ. Байсейітов (1905-1979), Е. Өмірзақов (1899-1974), Қ. Қуанышбаев (1893-1968), төртеуі де (Қ. Қуанышбаев және КСРО халық әртістері), әр түрлі уақытта А.В. Затаевичке ақпарат бергендігі, сонымен қатар, Қ. Байсейітовтан басқалары А.В. Затаевич Мәскеуде ұйымдастырған (1927) концерттің қатысушылары болғандығы, музыкалық-этнографиялық жинақтарында берілген түсініктемеде сипатталған (1925, 1931): 1000/298 түсін., 500/221 түсін. мен 500/342 түсін. қара.

Алайда, А.В. Затаевичтің жинағындағы «Алқарай көк» (500/414) пен Е. Брусиловскийдің операсындағы осы үзіндіні клавириден салыстырып көргенде [8, 9] олардың сәл ғана өзгешелігімен дәлме-дәл сәйкестігі айқындалады: интонациялық және екпінді-ырғақтық тұрғысынан музыкалық үлгілер жалпы бірдей, оның үстіне олардың тіпті сыртқы безендірілуі де ұқсас екен (графикалық бейнесі)⁸.

1-ноталық үлгі

Размашисто и с полетом. $\text{♩} = 84$

Широко. $\text{♩} = 76$

414. Алғарай көк // Затаевич А. Қазақтың 500 әндері мен күйлері... [8].

2-ноталық үлгі

Moderato

Сұм - біл шаш-қи-ыл-ған қас, кү - ра-
лыс-тан да-уы-сын-ды ес - тіп

- лай көз, шы - ны-мен із - де-ге - нім бол - дың - ба кез - ай? А
ұш - тым, ес - ту - ге өз - ау-зын-нан бір - а - ұмысөз

Төлеген мен Қыз Жібек («Сүмбіл шаш...») // Брусиловский Е.Г. «Қыз Жібек» [9].

«Қыз Жібектің» алғашқы мәтінінің ұзақ уақыттағы қалыптасу үдерісін назарға ала отырып, оның бірнеше нұсқасының болуы (кемінде үшеуі), жылдар өте келе композитордың бұл шешімінің өзгеріс нәтижесіне айналғанын болжауға болады. Онымен қоса «500»-дегі нұсқасымен соншалық жақындығы естелікте жазылғандарға қайшылық тудырып қана

8. Кілт белгілерін есепке алғанда естілуінде жарты тонға ғана айырмашылығы бар.

коймай, оның үстіне мұндай келіспеушілік себебіне үңіліп, ойлануға да итермелейді⁹.

А.В. Затаевичтің түсініктемесінде: «құнды ... үлкен әдеби шеберлікпен және қызықты сипатталып жазылған»¹⁰ [7], музыкатану зерттеулерінде бірнеше рет әр түрлі көлемде пайдаланылған. Сондай-ақ опера жанрының жеке формалары мен/немесе нақтылы опералармен айқын салыстырылған және ұқсас мазмұндағы үзінділер ұсынылған болатын. Мұндай үзінділердің жоғарғы «салмағының басымдығын» А.В.Затаевичтің композиторлық және сыни-музыкалық қызметі контекстінде орналастыру дәйексөз үдерісіне қайтадан оралуы мақсатында қабылданған.

Келесі абзацтарда өмірбаянының 1934 жылдарына назар аударайық:

«[...] Орталық әкімшілікке менің өнерпаздығым (музыкальность) қажет болды. Сондықтан, мен Варшава Генерал-Губернаторының кеңсесінде болдым. Оның үстіне маған жүктелген “тапсырмалар” легі төмендегідей: 1) жергілікті мерзімдік басылымдарды тіркеу; 2) “Беседа” және “Просвещение” атты екі ғылыми-ағартушылық журналдарды редакциялау; 3) жергілікті консерваторияның бақылаушы комитетінде жұмыс істеу 4) “Варшавский Дневник” опералық-музыкалық бөлімнің меңгерушісі ретінде қызмет атқару.

Әсіресе, мені күнделікті жасалатын соңғы жұмысым қызықтырды. 11 жыл бойы, яғни 1915 жылдың жазына дейін біз Варшаваны эвакуациялағанда, аталмыш газетте көптеген әртістер арасында маған танымалдылық әкелген музыка туралы 1000 жуық пікір, мақала және фельетондар шығардым» [4].

Керемет есту қабілетінің «қорын», «консерватория басшылығының мүшесі және музыка сыншысы» ретіндегі опера шығармаларын қабылдау және бағалау жағынан көп жылғы тәжірибесін ескере отырып, белгіленген ассоциация мен параллельдердің, сөзсіз, жаңаша қарастыруды талап ететіндігін алға тартамыз:¹¹

3-кесте

№	А.В.Затаевичтің ескертпе мәтіндерінің ішінде кездесетін үзінділер ¹²	Ноталық мысал
<i>«Қырғыз халқының 1000 әні (сарындар мен әуендер)» (1925) [10]</i>		
1	«55. Менің көзқарасым бойынша, <i>adagio</i> формасына дейін жетілген, Ақмола тобының ең сұлу әндерінің бірі!»	107. Шідер (Тренога)
2	«135. Бұл жерде келтіріліп отырған “марш”, негізінде, 1847 жылы «қарақырғыздарға» қарсы шайқаста өзімен бірге мерт болған [...] [оның] бауыры Наурызбайды сипаттаған (46 ескертпені қарау к/к) ерлік лейтмотивіндегі, салтанатты “фанфар” түсінігіне жауап береді».	226. [Кенесары хан-ның маршы]
3	«226. Қандай контраст, аспан сұлулығындай, лоэнгриндық әсем әуен сияқты «музыка салаларындағы» нәзік, жарқын мажор мен жер бетінде адасқан адамның зарындай шексіз мұңға толы қайырмалы минор!».	382. Жайық (II) (Урал)
4	«247. Жеткізушінің сөзіне қарағанда, Ақмола губерниясының Кокшетау уезінен шыққан бұл әдемі кантиленаны кез-келген еуропаның композиторы пайдалануға ұялмас еді [...]».	408. Әгәгу (припевное слово)
5	«250. № 243, 365 және 399 мысалдарында келтірілген аттас әндердің сарындарымен ешқандай ортақтығы жоқ бұл әуен – махаббат “ариозосы” ретінде құмарлықты арттырып, кез-келген “веризмдік” операға абырой әкелер еді».	411. Ақ қайың (IV) (Белая береза)

9. Бұған қосарымыз, нақты берілген фрагмент композитордың шығармашылық үдерісінің суреттемесі ретінде әдебиетте берілген болатын. Келтірілген деректерді анықтауға деген талпынысымыз бірнеше өзгеше акценттердің фактологиялық объективтілік пен субъективті бұрыс қатынасын келісімге алып келді.

10. «Жеке өз басыма және менің жұмысым үшін бұл түсініктемелер маңызды рөл атқарды» деп, Е.Г. Брусиловский атап өткен [7].

11. Ролланға жазған аталмыш хаттарында: «(P.S.) Менің шығу тегім орыс. 1869 жылы Орлов губерниясында туылдым, бірақ 35 жыл бойы Польшада шенеунік болдым» [4] деп нақтылаған.

12. Дәйексөз берілген материалдың емлесі бұл жерде және бұдан әрі де сақталады.

6	«356. Қазақтың болашақ “Младасының” беттеріне сұранып тұрған эпикалық музыканың әдемі үлгісі!»	593. Терме (VII), Дәулет
7	«431. (277 ескертпені қарау к/к). Қостанайлық Б.Майлин жеткізген бұл аттас туындыда бізге таныс ұлы дала табиғатының өрбіген риясыз көрінісі емес (№468 еск., қарау к/к). Ол керісінше, осы табиғатты тірілтетін, туған жердің дүлей күшіне перзенттік тамсанудан туындаған қазақ Зигфридтің батырлық фанфары!»	728. Сарыарқа (II) (Степь)
8	«451. Бұл жинаққа енген бірегей үлгінің бірі: вакхалық brindisi (тойда шырқалатын жеңіл ән) түпнұсқасы, кең құлаш жаю арқылы сыдыртып өтумен аяқталатын мәтөк ән! “Алма ағашта – екі алма” деп аталуы әйел кеудесін көркем суреттейтін аллегориялық түсінік береді».	759. Алма ағашта қос алма! (На яблоне пара яблук)
9	«532. Бұл да операға сұранып тұрған эпиталама мен дифирамба (үйлену ғұрпы мен салтанатты ұран) сипатындағы маңғаз, өр әуен!»	877. Жыршы әні (III) (Былинный напев)
10	«533. Бұл да қайғы-қасіретке толы жан сыздатарлық керемет әуен. Марқұм «Князь Игорьдің» авторы оны опера желісінде қалай қолдануды білетінін елестетуге болады!»	878. Ой-ой-ой! (Печальная песня женщины)
11	«614. [...] “Кеңес күйі” – қазақтың болашақ операсында М.П.Мусоргскийдің “Борис Годуновындағы” бояр думасының отырысын сипаттайтын сахналық дайын материалды береді».	990. Кеңес күйі (кюй “Совещание”)
«Қазақтың 500 ән-күйі» (1931) [8]		
1	«44 және 45. [...] екіншісі – сергек және батыл, екі үлестен тұратын өлшемде нақ берілген. Меніңше, бұл болашақ қазақ операсында соңғы жаппай халықтық сахнаға қызмет ететін керемет музыкалық фон бола алады».	51. Мүсірәли, күй (VI)
2	«50. [...] менің жеке елестетуімше, пішінінің құрылысы мен ықшамдығы жағынан Наушаның нұсқасы – қозғауға да, қосуға да келмейтін, болашақ қазақ операсына дайын эпизод (марш), –Махамбеттің нұсқасындағыдай әдемі, бірақ бұлыңғыр музыка жасаудан гөрі бұл анағұрлым құндырақ [...]».	57. Жошы хан маршы
3	«183. [...] Нәзік және лирикалық тіркестері әрдайым ауысып келетін батыл фразалармен берілген бұл әннің мазмұны құлашты алысқа сермейтін, күркіреген brindisi сияқты, Чайковскийдің «Пиковая дамасындағы» Германнның “Біздің өміріміз қандай? Ойын!” әніне кейбір ұқсастықтарды көрсетеді».	227. Жалғыз арша (Одинокий можжевельник)
4	«322. Бұл терең қайғы-мұңға толы, әйелдер орындайтын өте әдемі ән, операға сұранып тұр! [...]».	391. Қайырма (II) (Повторное)

А.В. Затаевичтің нақты композиторлық қызметіне қатысты музыкалық үлгілерді салыстыру кезінде табылатын, опера дәстүрімен және оларды фортепианода өңдеуге таңдаудағы сол немесе басқа да байланысын сипаттайтын сәйкестіктер ескерерлік жағдай. Берілген 15 ноталық мысалдың (3 кесте), жартысына жуығы (7) «халықтық тақырыптардағы фортепианоға арналған екі қолда ойналатын миниатюралар түрінде» ұсынылған (түспен белгіленген)¹³.

4-кесте

№	А.В.Затаевичтің ескертпе мәтіндерінің ішінде кездесетін үзінділер	Ноталық мысал
«1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» (1925) [10]		

13. Еске салайық, сериядан серияға, «шығарылымнан шығарылымға» дейін, А.В. Затаевичтің пьесалары «барған сайын фортепианодан алыстап барады. [...] есесіне, оркестрлік массасының дыбысталуы сияқты деген көзқарасты жиі тудырады» [4].

1	«51. [...] Оның аяқталуы “Галька” Моношколадағы Ионтектің толғануын еске түсіреді, ал, бір октаваға жоғары алынған тоникадағы корытынды фермата орыс үлгілерінің айқын әсерін көрсетеді».	100. Дүние-ай (II) (О, жизнь!)
2	«552. [...] Бір таңғаларлығы, келтірілген әнде Мусоргскийдің сондай тұстары, яғни, музыкалық реализм, тіпті, натурализм де бар [...]».	900. Боза күйі (Песня пьяного)
3	«588. [...] онда М.И.Глинканың “Русланындағыдай”: “Керемет сұлулық таңының кейіпін киетін” деген Баянның әніндегі негізгі фразамен бірдей сөйлем мен иірім кездеседі!»	953. Агажан (III) (Старший братец)
<i>«Қазақтың 500 әні мен күйі»(1931) [8]</i>		
1	«71. [...] қазақтың көркем сөзін өте мәнерлі, икемді және толқындысы темпераментке толы әуенімен суреттеу, минордың мажормен сирек ауысуы, сондай сәтті әрі шынайы үйлесім тапқан! [...] жалынды итальяндық веризмнің ең жақсы интонацияларының ұшқыны ма? – өзіне бейтаныс үлгілер мен салттарды интуитивті түрде әуен жасап, оны тұрақты түрде пайдалануы таңғаларлық жағдай! [...]».	86. Нұрсұлу (Женское имя)
2	«178. [...] Бұл былайынша қарағанда, “Варяждық қонақтың әні”, бірақ, әрине, ешқандай теориялық амалдарсыз, қарапайым әл-дәрмені мен халықтық шынайылығына сендіретін түрінде берілген».	222. Барақтың зары (Элегия Барака)

А.В.Затаевичтің қазақ музыкасына арналған мақалаларындағы ереже тәрізді бір ерекшелік ол – заманауи авторлардың деректерді шығармашылық тәжірибесінде пайдалануын еске салып отыруы. «Тіркеу» үдерісінің ұқыптылығы өзіне назар аудартады: оның еске алған композиторлар есімдерінің саны жылдан жылға өсуде:

- 1934 «Композиторлар өңдеген қазақ әндерінің бірқатары – «Түрік сюитасындағы» Ипполит-Иванов, «Қазақстан» сюитасындағы Василенко, «Түріксіб» симфониясындағы Максимилиан Штейнберг. Композитор Мясковский өзінің 13 симфониясындағы бөлімдердің бірін «Қарқаралы күйінің» негізіндегі тақырыпта құрған» [11].
- 1935 «Қазақтың музыкалық мұрасының мәнділігі жайлы айтар болсақ, ескеру керек, бұл әуендік қазынаға барған сайын кеңес композиторлары жиі-жиі жүгініп, оның тақырыптарын (негізін) өздерінің шығармаларына кеңінен пайдаланып жатыр. Осы жерде: М.М.Ипполитов-Ивановтың («Түркі фрагменттерінің» соңғысын), Н.Я.Мясковскийдің (14 симфониясының 2-ші бөлімін), М.О.Штейнбергтің («Түріксіб» симфониясын), С.Н.Василенконың («Қазақстан» поэмасын), А.Ф.Гедикенің (балалар пьесасын) атап өтеміз. Осы тақырыптарға: Юлия Вейсберг, Калафати, Лобачев, Фере, Власов, Егоров, Борисов т.б. да авторлар жазды және жазды» [12].
- 1936 «Қазақ музыкасының бай әуендік материалы кеңес композиторларының назарын ерекше аударды. Олардың осыны өз шығармаларына пайдалануы жиі кездеседі. Бұл жерде марқұм М.М.Ипполитов-Ивановтың («Түркі фрагменттерінің» соңғысы), одан кейін Н.Я.Мясковскийдің (14 симфониясының 2-ші бөлімі), М.О.Штейнбергтің («Түріксіб» симфониясы»), С.Н.Василенконың («Қазақстан» поэмасы»), А.Ф.Гедикенің (балалар пьесасы). Сондай-ақ қазақ әндерінің көптеген өңдеулерін жасаған Юлия Вейсберг, Иванов-Радкевич, Лобачев, Кочетов, Корчмарев, Фере, Власов, Калафати, Борисов, Егоров, Витачеко және басқалары.» [13]¹⁴.

Әрине, А.В. Затаевичтің қазақ материалдарынан жасалған музыкалық-сахналық шығармалары туралы айтылған пікірі ерекше қызығушылықты тудырады:

14. Вейсберг Ю.Л. (1879/80 – 1942), Иванов-Радкевич Н.П. (1904 – 1962), Лобачев Г.Г. (1888 – 1953), Кочетов В.Н. (1898 – 1951), Корчмарев К.А. (1899 – 1958), Фере В.Г. (1902 – 1971), Власов В.А. (1902/03 – 1986), Калафати В.П. (1869 – 1942), Борисов В.Т. (1901 – 1988), Егоров А.А. (1887 – 1959), Витачек Ф.Е. (1910 – 1983) [1].

«[...] за какие-нибудь два-три года в Алма-Ате возник Казахский государственный музыкальный театр, где ставятся и пользуются громадным успехом казацкие оперы, а точнее музыкальные пьесы: «Айман – Шолпан», «Шуга» и «Кыз-Жибек», музыку для них, основанную на материале народных песен и кюйев, обработали для первых двух – И.В. Коцык, а для третьей – Е.Г. Брусиловский. Брусиловский пишет еще и новую музыку к пьесе на сюжет Октября, а известному ленинградскому композитору, заслуженному деятелю искусств Б.В. Асафьеву заказана Казнаркомпросом опера на казакский сюжет. [...] В этом году туда же приглашена и функционирует постоянная русская опера, с богатым репертуаром и хорошим составом исполнителей» [11].

А.В. Затаевичтің (академик Б.В. Асафьевке жазған хаттарында): «өз басым әр қайсысына керемет симфониялар, поэмалар, сюиталар және тіпті, операларды шығаруға болатын он шақты тақырыптарды белгілемекшімін. Екеуміз кездескенше мысал келтірмеймін. Себебі, бұл менің арқамды ұзақ уақытқа дейін қоздырады» [14] – деген өте көркем сөз орамдары сақталған.

Осыған байланысты, Б.В. Асафьевке берілген «қазақша сюжеттегі» тапсырысқа («Ақан мен Зайраға») қосарымыз: музыкалық жинақтарда және түсініктемелерде «тақырып бойынша» таныстырылған материалдар ауқымы, либретисттердің (М. Әуезов және С. Мұқанов) авторлық ремаркасын есепке алғанда, өзіндік таңдау жасауға жеткілікті мөлшерден де артығырақ болды.

Мысалға, «Сырымбет» әнінің кіріспесі либретто мәтінінде айтылған, «Суырып салған өлең мен сол арада шығарған әні “Сырымбет” боп шырқайды».

«А қ а н (Зайра наздана қарап, “Сырымбет” әнімен)».

«1000»-да да, «500»-дегідей, әртүрлі нұсқалардан бөлек қамтамассыз етілді (3а және 3 б ноталық мысалдары), «авторлар бойынша және аттастығы жағынан “Ән нұсқаулығында”» қосымша ақпарат ретінде берілген:

Ақан сері (автор)

Сырымбет (название горы)

«[...] Айналырған екі-үш жылдың ішінде, Алматыда қазақтың мемлекеттік музыка театры құрылып, үлкен жетістікке бөленген қазақ опералары, нақтырақ айтсақ музыкалық пьесалары: “Айман – Шолпан”, “Шұға”, және “Кыз-Жібек” қойылды. Олардың әуендері халық материалдары ән-күйлерден алып негізделген. Бастапқы екеуінің өңдеуі – И.В. Коцыктікі, ал, үшіншісі Е. Брусиловскийдікі. Е. Брусиловский Октябрь сюжетіндегі пьесаға және бір жаңа әуен жазды. Ал, атақты Ленинградтық еңбек сіңірген өнер қайраткері Б.В. Асафьевке қазақ халық ағартушы комисариатынан қазақ сюжетіне опера шығаруға тапсырма берілді. [...] Биылғы жылы осы жерге орындаушылар құрамы жақсы, репертуары бай, тұрақты орыс операсы шақырылды».

«А қ а н (домбырасын безілдетіп отырып, суырып салған өдеңмен осы арада шығарған “Сырымбетті” шырқай жөнеледі)».

«А х а н (долго наигрывая на своей домбре, поет импро-визированную песню “Сырымбет”)» [15].

№ 76, 104, 105, 146, 161, 162, 170, 214, 258, 417, 436, 472, 560, 644, 655, 851.

№ 258, 417.

3 а ноталық мысал

258. «Сырымбет» (I)¹⁵⁷ [Ақан серінің әні] (IX)
(название горы [песня Ахана-сере])

Сообщил ЖЕЗДІБАЕВ Қуандық
Актюбинского у. Тастыбутакской вол.

Плавню, с волнением. $J = 108$

Успокаиваясь. f

Покойно и грациозно. $J = 96$ не задерживая

3 б ноталық мысал

417. «Сырымбет» (II)²⁵³ [Ақан серінің әні] (X)
(название горы [песня Ахана-сере])

Сообщил тот же

Спокойно и нежно. $J = 72$

задерживая

Медленно. p

Қа-рып-да-сым о - о

Хош с - сен бол ай

А.В. Затаевичтің жинаған материалдарының арқасында шығармашылық үшін кең мүмкіндіктер ашылды. Олар музыкаға қатысы жоқтардың да оң пікіріне ие болып, дер кезінде лайықты бағаланды.

«Қырғыз халқының ағартушылық комиссариатын жасаушы ұсынған концерт туралы есепте, енді келешекте қазақ әндерінің негізінде «... күрделі музыкалық туындылар [...], мүмкін тіпті, қырғыз операсы шығарылатындығына» күмәнданбауға да болады деп айтылған» [4].

«Ағартушылық Халықком да жазды.

«...Сізге “Қозы Көрпеш және Баян-сұлу” туралы кітапты жіберемін. Меніңше, Сіздің “1000 песен казахского народа” кітабыңыздың негізінде, осындағы мәтіндерді өлең ретінде алып, опера жазуға композиторларға енді мүмкіндік туды. Бұған қалай қарайсыз? Мүмкін өз ойыңызды шимайларсыз?» [14].

Сол жылдардың шығармашылық тәжірибесінде бұл мүмкіндіктер белсенді жүзеге асырылды. Мысалға алатын болсақ, қазақ драма театрының қойылымдарындағы музыкалық бензидірулерінде А.В. Затаевичтің тек бір ғана жинағының өзінен («500»): «Хан Кене» (1934) – № 2, 15, 45, 265, 300, 350; «Түнгі сарын» (1935) – № 7, 18, 20, 28, 44, 54, 476; «Біздің жігіттер» (1935) – № 99, 359, 418, 473 және т.б. алынды.

Сол уақыттағы баспасөз беттерінде: «[...] Кошық жолдас “Шұғадағы” музыканың негізі-

не кейбір музыкалық импровизациялары мен қыстырмалары бар қазақтың халық әндерін салды. “Шұғаның” барлық 47 музыкалық нөмірі солай безендірілген [...]» [16].

«Шұғаның» жекелеген клавиір нөмірлерінің ноталық мәтінін А.В. Затаевичтің жинағындағы лай ықты үлгілерімен салыстырмалы түрде қарастырғанда, олардың құрылымы жағынан әр түрлі болғандығы және онымен қоса кең пайдаланылғандығы туралы дерек расталады. Негізгі кейіпкер Шұғаның музыкалық партиясындағы үзіндіні – II акт № 6 «Жеңеше-ай» әнін «1000» бастапқы жазбамен салыстыруда (№ 524) сәйкес келетін материалдың (4а және 4б ноталық мысалдары) шығармашылық ұйғарымы ретінде мысалға келтіреміз.

Музыкалық драманың мәтінінде мысалдар мазмұндалған және түпнұсқалық-дәйексөздердің өздігінше азырақ безендірілгенін қоса айтамыз. Мұндайларға «1000» жинағынан пайдаланылған нөмірлер № 239 «Терісқақпай» (I акт № 8), № 860 «Шөлдедім» (II акт № 4), № 843 және 845 «Бақсы» (IV акт № 1) және т.б. жатқызуға болады. А.В. Затаевичтің фортепианолық өңдеулерінің жарияланған мәтіндері де белсенді қолданылады.

Бақсы

«Екі алғашқы “Қыз Жібек” және “Жалбыр” операларының әр қайсысында елуге жуық халық әуендері пайдаланылған. “Ер Тарғында” оның саны сексенге жақындайды» [17] – деген бұл ұйғарым дәйексөз материалына сапалы тірек болатындығын дәлелдейтін, шындығында, А.В. Затаевичтің жазбаларымен байланысын анықтамай-ақ көрінетіндігі ескерерлік жағдай.

5-6 кесте жинақ материалдарының қандай көлемде қамтылғандығы жөніндегі алғашқы түсінікті береді:

5 кесте

№	Бөлімдер	Клавиір бойынша номерлер (көрініс) [9]	Пайдаланылған түпнұсқа [8, 10]
---	----------	--	--------------------------------

1	I перде	Қыз Жібектің шығуы	«500»	[159. «Гәкку»]
2		Бекежанның әні	«1000»	[638. «Жиырма бес»]
3		Қыз Жібек Бекежанға	«500»	114. «Раушан» (II), Айтбай (I)
4		Дүрияның әні		«Ағажан»
5		Бекежанның әні	«500» «1000»	100.«Аққұм» (I) + [748.«Егигәй, сәулем!» (VII)]
6		Төлеген мен Қыз Жібек	«500»	[267. «Қос балапан»] «Толқыма»
7		Шегенің термесі		
8		Шегенің бірінші әні		
9		Шегенің екінші әні	«1000»	81. «Көк көбелек» 237\500 (?)
10		Төлеген мен Қыз Жібек	«500» «500»	414. «Алғарай көк» [159. «Гәкку»]
11		Шегенің үшінші әні		«Жапалақ»
12		Гәкку	«500»	[159. «Гәкку»]
13		Қыздар хоры	«500»	365. «Сәулемай» (V)
14	II перде	Биге қосылған хор	«1000»	«Құрбым жай» (?) + № 845(?) «Кенен» [296. «Аязбай»]
15		Қарлығаштың әні		«Ертіс»
16		Қамқаның әні		«Орақ батырды жоқтау»
17		Хор және Төлегеннің қоштасу әні		«Үлкен Ораз»
18	III перде	Интродукция және Бекежанның әні	«500»	[140. «Көк жендет»]
19		Төлегеннің ариозосы	«1000»	687. «Қаракөз» (II)
20	IV перде	Қыз Жібек пен Төлеген		«Толқыма»
21		Гәкку	«500»	[159. «Гәкку»]
22		Бекежан мен Қыз Жібек	«500» «1000» «500» «1000»	85.«Зарлы жолдас» + [661. «Мәдидің әні»] 114. «Раушан» (II) Айтбая (I) 657. «Сармойын»
23		Қыз Жібектің қоштасу әні	«1000» «1000» «500» «500»	970. «Қара қаншық» 585. «Дүние-ай» (V), Мұхит (XI) + [477. «Дүние-ай» (XII)] [159. «Гәкку»]

№	Бөлімдер	Клави́р бойынша номерлер (көрініс) [9]	Пайдаланылған түпнұсқа [8, 10]	
1	I перде	Би	«500»	39. «Айжан қыз!»
2		Қыздар биі	«500»	370. «Тәттімбет-былқылдақ»
3	II перде	Биге қосылған хор	«500»	37. «Кеңес-күйі» (II)
4		Шашу		
5		Садақ биі	«1000»	[230. «Тұрымтай» Жаяу Муса (III)]
6	III перде	Интродукция	«500»	41. «Түркімен күйі»
7		Төлегеннің ариозосынан кейінгі үзінді	«1000»	583. «Ақсақ-Құлан»
8		Алты ұаз биі		
9			«1000»	[789. Тепеңкөк]
10	IV перде	Қыз Жібектің түсі	«500»	496. «Шалқыма» (VI), Жантөре (II)
11		Ерлер биі	«500»	487. «Ақжелен», Тұралы
12		Көпшілік биі	«500»	282. «Бес төре»

Қорытынды. Жылдар өте Е.Г. Брусиловский өзінен жасы үлкен аға әріптесіне тиісті бағасын беріп, ізашарын мойындап: «[...] Егер де, А.В. Затаевич тағдырдың жазғанымен Орынборға келіп, еріксіз жағдайда этнографиялық ерлікке жоғары дайындығы болмағанда, айдаланы үрейсіз кезіп, оған дейін бейтаныс күйдегі қазақ халық музыкасының есте мәңгі сақталуы үшін, оның сұлулығы мен байлығын бағалау үшін риясыз қызмет атқармағанда, және өмірінің соңына дейін сол оймен ауырмағанда, не болар еді?» [7] – деген.

Алайда, Қазақстан композиторларының кәсіби шығармашылығына тигізген А.В. Затаевич мұрасының әсері, онжылдықтардан кейін де нақтылы дәлелдемелерге сүйеніп жазылған ғылыми бағыттағы зерттеулерден гөрі, эмоционалдық-психологиялық жағынан ғана сараланған жалпы көпшілікке ұсынылатын танымдық деңгейдегі еңбектер күйінде қалды.

«Затаевич қазақтың операсын және симфониясын жазбаған. Ол үшін оның кезінде шынайы тарихи мүмкіндік болмады. Кеңестік Қазақстанның экономикасы мен мәдениетінің даму нәтижесінде мұндай мүмкіндік туған сәтте, Затаевичтің өмірі ақырына таяп қалған еді. [...] Енді, Затаевичтің композиторлық жұмысына лайықты бағасын берудің уақыты келді. ...» [4]. Шынында да, жазған емес, бірақ шексіз көп дүниені белгілеген, дайындаған, шын мәнінде анықтаған. Қосарымыз, мүмкіндіктер туған кезеңде оның жазбалары мен өңдеулерін пайдалану тәжірибесі белсенді қалыптасты, ал оның өзі әдеттегідей музыкалық-этнографиялық жұмыстан қолы босамады.

«[...] Енді, Затаевичтің композиторлық жұмысына лайықты бағасын берудің уақыты келді» – деген тұжырымды жарты ғасыр өтсе де қайталап тұру қажет.

А.К. Омарова

Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова
ведущий научный сотрудник, к.иск., доцент

Алматы, Казахстан

E-mail: aklima_omarova@mail.ru

ЭПОХА ГЛОБАЛИЗАЦИИ: ДРЕВНИЕ НАПЕВЫ В КАЗАХСКОЙ ОПЕРЕ

Аннотация. В статье представлены новые факты, подтверждающие влияние А.В.Затаевича (прямое и опосредованное) на творчество композиторов Казахстана в жанре оперы. В опоре на разнообразные источники, по преимуществу малодоступные и/или забытые, показан истинный масштаб использования песенных, инструментальных образцов из его музыкально-этнографических сборников «1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии)» (1925), «500 казахских песен и кюев ...» (1931) и фортепианных транскрипций (обработок), создававшихся параллельно собирательской деятельности. В этой связи впервые обозначено многообразие форм и результатов, раскрывающих реальный вклад А.В.Затаевича в процесс развития казахского оперного искусства.

Ключевые слова: напев, песня, фольклор, цитата, традиция, композитор, опера, сюжет, глобализация.

А.К. Omarova

M.O. Auezov Institute of Literature and Art
Leading Researcher, Candidate of Art studies, Associate Professor
Almaty, Kazakhstan
E-mail: aklima_omarova@mail.ru

THE ERA OF GLOBALIZATION: ANCIENT RIPS IN THE KAZAKH OPERA

Abstract. This paper presents the new evidence that confirms the influence of A.V.Zataevich (direct and mediated) on the work of composers in the genre of opera in Kazakhstan. Relying on the support of various sources, mainly inaccessible and/or forgotten, there is shown the true scale of the use of song and instrumental samples of his musical and ethnographic collections of the «1000 songs of the Kyrgyz people (tunes and melodies)» (1925), «500 Kazakh songs and kuy...» (1931) and piano transcriptions (treatments) that are created in parallel with the collecting activity. In this regard for the first time the variety of forms and results which are opening a real contribution of A.V.Zataevich in the development of the Kazakh opera art is designated.

Keywords: chant, song, folklore, quote, tradition, composer, opera, plot, globalization.

Информация об авторе:

Омарова А.К., Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова, ведущий научный сотрудник, к.ис.к., доцент, Алматы, Казахстан. E-mail: aklima_omarova@mail.ru. Scopus ID: 57210747041. ORCID: 0000-0002-8681-2207.

ӘДЕБИЕТ

- [1]. Ерзакович Б.Г. Қазақтың әні мен күйін жинақтаған көрнекті қайраткер // Қазақстанның музыкалық мәдениеті. Казгосиздат, Қазақстан. – 1955. – 131-132 б.
- [2]. Ерзакович Б.Г. Затаевич А.В. // Музыкалық энциклопедия. Т.2. Сов. энциклопедия, Ресей, 1974,
- [3]. Музыкалық энциклопедиялық сөздік.– Сов. энциклопедия, Ресей, 1990.
- [4]. А.В.Затаевич. Зерттеулер. Естеліктер. // Хаттар мен құжаттар. КГИХЛ, Қазақстан. – 1958.
- [5]. Дернова В.П. Қазақ ССР тұңғыш халық әртісі // Казахстанская правда. 1959, наурыз – 21.
- [6]. Казахстанская правда. 1934. № 225; Культура и жизнь. 1970. № 9, 33-35.

- [7]. Простор. 1997. № 9, 67.
- [8]. Затаевич А. Қазақтың 500 әні мен күйі. Адай, Бөкей, Семей мен Орал. (Этнограф шығарған «Қазақ халқының 1000 әні» жинағының жалғасы). // Наркомпрос Казахской АССР, Қазақстан. – 1931. – 313.
- [9]. Брусиловский Е.Г. Қыз Жібек. Клавир. Өнер, Қазақстан. – 1981. – 168.
- [10]. Затаевич А. Қазақ халқының 1000 әні (әндер мен әуендер). // Киргизское Государственное Издательство, Қазақстан. – 1925. – 403.
- [11]. Затаевич А. Казахская песня стала общепризнанной // Казахстанская правда. – 1934. – № 142.
- [12]. Затаевич А. Қазақ музыкасы туралы // Литературный Казакстан. – 1935. №3-4. Казакстанское Краевое Издательство, Ресей, 20-21.
- [13]. Затаевич А. Қазақ әндері // Актюбинская правда. 1936. № 112 (1209).
- [14]. Левицкая И. Жанды қазына. (Деректі повесть). Жалын, 1976. Қазақстан, 232.
- [15]. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Т.11. Пьесалар. Жазушы, Қазақстан. – 1982. – 6-42.
- [16]. Казахстанская правда. – 1934. № 146.
- [17]. Гончарова Л. (Бірінші қазақ операларындағы халық әндері // Народная музыка в Казахстане. Сост. Дернова В.П. Казахстан, Қазақстан. – 1961. – 11-21.

ЛИТЕРАТУРА

- [1]. Ерзакович Б.Г. Выдающийся собиратель казахских песен и кюев // Музыкальная культура Казахстана. Казгосиздат, Казахстан. – 1955. – 131-132.
- [2]. Ерзакович Б.Г. Затаевич А.В. // Музыкальная энциклопедия. Т.2. Сов. энциклопедия, Россия. – 1974. – 439.
- [3]. Музыкальный энциклопедический словарь. Сов. энциклопедия, Россия. – 1990. – 199.
- [4]. А.В.Затаевич. Исследования. Воспоминания. Письма и документы. КГИХЛ, Казахстан. – 1958. – 304.
- [5]. Дернова В.П. Первый народный артист Казахской ССР // Казахстанская правда. 1959, март – 21.
- [6]. Казахстанская правда. 1934. № 225; Культура и жизнь. 1970. № 9. Казахстан. 33-35.
- [7]. Простор. 1997. № 9. Казахстан. 67.
- [8]. Затаевич А. 500 казахских песен и кюев. Адаевских, Букеевских, Семипалатинских и Уральских. (Продолжение «1000 песен КАЗАКСКОГО НАРОДА» того же собирателя). // Наркомпрос Казахской АССР, Казахстан. – 1931. – 313.
- [9]. Брусиловский Е.Г. Кыз Жибек. Клавир (на каз. яз.). Онер. – 1981. – 168.
- [10]. Затаевич А. 1000 песен киргизского народа (напевы и мелодии). – Оренбург: Киргизское Государственное Издательство, 1925. – 403с.
- [11]. Затаевич А. Казахская песня стала общепризнанной // Казахстанская правда. 1934. № 142.
- [12]. Затаевич А. О казахской музыке // Литературный Казакстан. 1935. №3-4. Казакстанское Краевое Издательство, Россия. 20-21.
- [13]. Затаевич А. Казахские песни // Актюбинская правда. 1936. № 112 (1209).
- [14]. Левицкая И. Живые драгоценности. (Документальная повесть). Жалын, Казахстан. – 1976. – 232.
- [15]. Әуезов М. Жиырма томдық шығармалар жинағы. Т.11. Пьесалар. // Жазушы, Қазақстан. – 1982. – 6-42.
- [16]. Казахстанская правда. 1934. № 146.
- [17]. Гончарова Л. Народная песня в первых казахских операх // Народная музыка в Казахстане. Сост. Дернова В.П. Казахстан. – 1961. – 11-21.

REFERENCES

- [1]. Yezakovich B. G. (1955). Outstanding collector of Kazakh songs and kuyev // Musical culture of Kazakhstan. Kazgosinti, Kazakhstan. 131-132.
- [2]. Yezakovich B. G. (1974). Zataevich A.V. // Musical encyclopedia. Vol.2. Owls' encyclopedia, Russia. 439.
- [3]. Musical encyclopedic dictionary. (1990). Owls' encyclopedia, Russia. 199.
- [4]. A. V. Zataevich. (1958). Researches. Memory lane. Letters and documents. KHAL, Kazakhstan. 304.

- [5]. Dernova V. P. (1959). The first people's artist of the Kazakh SSR // Kazakhstanskaya Pravda. 1959, March 21.
- [6]. Kazakh truth. 1934. No. 225; Culture and life. 1970. No. 9. Kazakhstan. 33-35.
- [7]. Expanse. (1997). No. 9. Kazakhstan. 67.
- [8]. Zataevich A. (1931). 500 Kazakh songs and kui. Odoevsky, Bukey, Semipalatinsk and Ural. (Continued "1000 songs of KAZAKH PEOPLE" by the same collector). The Narkompros of the Kazakh ASSR, Kazakhstan. 313.
- [9]. Brusilovsky, E. G. (1981). Kyz Zhibek. Clavier (on KAZ. yaz.). Oner, 168.
- [10]. Zataevich A. (1925). 1000 songs of the Kyrgyz people (tunes and melodies). – Orenburg: Kyrgyz State Publishing House, 403s.
- [11]. Zataevich A. (1934). Kazakh song has become a universally recognized // Kazakhstanskaya Pravda. 1934. No. 142.
- [12]. Zataevich A. (1935.) About this music // Literature Kazakstan. 1935. №3-4. Kazakhstanskoe Regional Publishers, Russia. 20-21.
- [13]. Zataevich A. (1936). Kazakh songs // Aktobe truth. 1936. № 112 (1209).
- [14]. Levitskaya I. (1976). Living jewels. (Documentary story.) Zhalyn, Kazakhstan, 232.
- [15]. Auezov M. (1982). Iirma Tommy ciarmella inay. Vol. 11. Pasalar. Zhazushy, Kazakhstan, 6-42.
- [16]. Kazakh truth. 1934. No. 146.
- [17]. Goncharova L. (1961). Folk song in the first Kazakh operas // folk music in Kazakhstan. Comp. Dernova V. P. Kazakhstan, 11-21.

FTAMP 18.45.45

Мұқан А.О.

М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
Театр және кино бөлімінің меңгерушісі, өнертану кандидаты, доцент
Алматы, Қазақстан.

E-mail: mukaman@mail.ru

ORCID: 0000-0002-1402-6063

ШЫҢҒЫС АЙТМАТОВ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ТЕАТР ӨНЕРІ

Аңдатпа. Ш.Айтматовтың шығармашылығы мен өмірі қазақ елімен, жерімен тығыз астасып жатыр. Жазушының туылған Шекер айылы қазақтың Жуалы ауылымен көрші қонған. Оның шығармаларында қазақ жері, қазақ тақырыбы екі елдің арасындағы қарым-қатынас ерекше көрініс береді. Шыңғыстың кейін танымал суреткер болып қалыптасуында қазақтың белгілі қаламгерлерінің ықпалы болған. Зерттеушілер деректері бойынша жазушы туындыларында сипаттаған оқиғалардың біраз бөлігі қазақ даласында өтеді екен. Сондықтан, қаламгер Ш.Айтматовтың қазақ жерімен, халқымен рухани байланысы тығыз әрі тереңде жатыр деп айтуға әбден болады. Жазушының балалық шағында басталған қазақ елімен, жерімен байланыстары кейіннен үлкен жазушылық жолында, жекеленген тұлғаларымен, шығармашылық ұжымдармен достық қарым-қатынастарға ұласты. Кезінде Одақ көлеміне таралатын «Новый мир» журналына М.Әуезов өзінің алғы сөзімен ақ жол айттып тұсауын кескен «Жәмиласынан» бастап Ш.Айтматовтың көптеген роман-повестері баспадан шыққан бетте қазақ тіліне аударылып ұлт театр репертуарының ажырамас бөлігіне айналды.

Түйін сөздер: Шыңғыс Айтматов, қазақ театры, драматургия, инсценировка, спектакль, режиссер, актер.

Кіріспе. Әдебиет майданының алыбы қырғыздың танымал жазушысы Шыңғыс Төрөқұлұлы Айтматов өзінің алғашқы тұсаукесер туындысы «Әшімді» 1952 жылы жазған екен. Содан кейін 5-6 жыл көлемінде өзінің шығармашылық жолында үлкенді-кішілі туындыларды дүниеге әкеліп, өзін қалыптасқан қаламгер ретінде оқырман ортаға танытқан шығармасы «Жәмила» (1958) повесіболатын. Одан кейін әр жылдары жарық көрген «Аспалы көпір» (1956), «Бетпе-бет» (1957), «Шынарым менің, шырайлым менің» (1960), «Алғашқы ұстаз» (1962), «Құс жолы» (1963), «Қош бол, Гүлсары» (1967), «Ертегіден соң» (1970), «Ақ кеме» (1970), «Ерте қайтқан тырналар» (1975), «Боранды бекет» (1980), «Жанпида» (1986), «Кассандра таңбасы» (1995), «Құз басындағы аңшының зары» (1997, М. Шахановпен бірге), «Таулар құлағанда» (2007), (Айтматов, 2004) т.б. туындыларымен Ш.Айтматов өзінің қаламгерлік қарымын көрсетіп, көрші қырғыз халқының болмысы мен салт-дәстүрін, ұлттық келбетін, өмірлік ұстанымдарын көркем әрлеп дүние жүзілік әдебиет мұхитында өзіндік арын, қайталанбас обаярларымен танылды. XX ғасырдағы әлем әдебиетіндегі түркі халықтарының танымал тұлғасы атанды. Туындылары өз заманының өзіндік қолтаңбасы бар ерекше суреткердің мұрасы ретінде рухани айналымға енді. Әлемнің 170-тен астам тілдеріне сөйлейтін шығармалары қазақ тіліне түгелге жуық аударылды. Жазушысының өлмес туын-

дыларын қазақ-қырғыз екі елдің ортақ мұрасы ретінде рухани азық етіп келеді (Исенов, 1985). Ш.Айтматовтың әрбір шығармасы өз заманының мәдени өмірінде үлкен серпіліс тудырып, әдебиет әлемінде ерекше құбылыс болды. Оның еңбегі көзінің тірісінде, Кеңестік одақтың идеологиялық тар шеңберінде жүріп жоғары бағасын алды. Жас қаламгердің «Жәмила», «Шынарым менің, шырайлым менің», «Алғашқы мұғалім», «Ана – Жер Ана» повестері енген «Тау мен дала хикаясы» кітабы үшін 1963 жылы Кеңестер Одағының ең жоғарғы марапаты саналатын Лениндік сыйлықтың лауреаты атағына ие болды. Одан кейіндүниеге келген жазушының «Қош бол, Гүлсары», «Ерте қайтқан тырналар», «Боранды бекет» туындылары үшін үш мәрте (1968, 1977, 1983) КСРО Мемлекеттік сыйлығын алып үлкен құрметке бөленді. Ең басты жеңісі нәсілі, ұлты, тілінің өзгешелігіне қарамастан әлемдік қауымдастықтың қалың оқырманы ыстық ықласына ие болды.

Әдіс-тәсілдер. Жұмыстың әдістемесін театрсыншылық, салыстырмалы-сараптамалық, деректемелі библиографиялық зерттеулер әдісі құрады.

Нәтиже. Қазақ театры мен Ш.Айтматов шығармашылығы арасындағы тығыз байланысы өзінің алғашқы бастау көзінен бастап күні бүгінге дейін жалғасып келеді. Ұлттық театрларымыз бұл автордың туындыларын тұрақты репертуарына азық етіп келеді және бұл үдеріс келешекте де жалғасын таба береді. Екі туыстас елдің қарым-қатынасын шығармашылық деңгейде жақындастыра түскен бұл зерттеу жұмысының нәтижесін жоғары оқу орындарының студенттеріне, магистранттарға және театртанушы мамандарға пайдалануға болады.

Талдау. Прозалық кішігірім әңгімеден жазып бастаған Ш.Айтматов кейін сүйекті повест, роман жанрына ауысқанда да адамның жан дүниесінің әріден қазып, олардың бойындағы адами қасиеттерді шынайы суреттеуге күш салады. Жазушы қоғамдық өмірдің сан қырлы қатпарларын тереңнен зерделейді. Оның ішкі сырларын ашуға ұмтылысы мен көтерген әлеуметтік мәселелерінің көкейкестілігі, терең философиялық ойы, көркемдік суреттеу құралдарының көп қабаттылығы, әр алуандылығымен ерекшеленеді.

Ш.Айтматовтың шығармашылығы мен өмірі қазақ елімен, жерімен тонның ішкі бауындай астасып жатыр. Жазушының кіндік қаны тамған Шекер айылы қазақтың Жуалы ауылымен көрші қонып, оның шығармаларында қазақ жері, қазақ тақырыбы екі елдің арасындағы қарым-қатынас ерекше көрініс береді. Шыңғыстың кейін танымал суреткер болып қалыптасу жолында қазақ халқының белгілі қаламгерлерімен болған арадағы жақын қарым-қатынасынан көреміз. Зерттеушілер деректері бойынша жазушы туындыларында сипаттаған оқиғалардың біраз бөлігі қазақ даласында өтеді екен. Сондықтан, қаламгер Ш.Айтматовтың қазақ жерімен, халқымен рухани байланысы тығыз әрі тереңде жатыр деп айтуға әбден болады.

Жазушының балалық шағында басталған қазақ елімен, жерімен байланыстары кейіннен үлкен жазушылық жолында, жекеленген тұлғаларымен, шығармашылық ұжымдармен достық қарым-қатынастарға ұласты. Кезінде Одақ көлеміне таралатын «Новый мир» журналына М.Әуезов өзінің алғы сөзімен ақ жол айтып тұсауын кескен «Жәмиласынан» бастап Ш.Айтматовтың көптеген роман-повестері баспадан шығып сиясы кеппей жатып қазақ тіліне аударылып, театр репертуарының ажырамас бөлігіне айналды. Өзара ағалы-інілі, достық сыйластығы жалғасқан қазақтың көптеген қаламгерлерінің арасындағы байланыстар ішінен әрине, ұлы Мұхтар Әуезовтің Ш.Айтматовпен арасындағы туған ағалы-інідей қарым-қатынасын ерекше атауға болады. Жазушының: «Шетелге өзіммен бірге ала жүретін екі ұлттық мақтанышым бар. Біреуі - «Манас», екіншісі Мұхтар Әуезовтың кітабы. Менен қазақ пен қырғыз кім десе, Манас пен Әуезов жайлы айтып беремін» (Акматалиев, 2017) жол көрсетуші ұстазы ретінде М.Әуезовті атуынан қазақ-қырғызға ортақ, әлем таныған Ш.Айтматовтай суреткердің шынайы келбетін көреміз. Кейін танымал жазушы Ш.Айтматов өз кезегінде қазақтың қаламгерлері Ә.Кекілбаевтың «Баллада степей», Ә.Нұрпейісовтің

«Қан мен тер» секілді танымал болған шығармаларына алғысөз жазып, ақжолтай пікірін білдірді. Оның драматург Қ.Мұхамеджановпен, ақын М.Шахановпен, т.б. біргелікте ортақ шығармашылық тақырыптарды бірігіп жазған тамаша туындылар осы әдеби-шығармашылық қарым-қатынастың заңды жалғасы болды. Бұл қарым-қатынас бүгінге дейін жақсы зерттеліп жазылған, әлі де жазыла береді деген ойдамыз.

Ш.Айтматов прозаик жазушы, театрға, арнайы драматургия саласына өз бетінше қалам тартпаған. Ол өзінің шығармашылық жолы, қаламгерлік ұстанымы туралы: «Менің бағытым – эпикалық баяндаудағы реалистік проза. Мен өзімді фантастикалық шығармалардың, бестеллердің, детективтердің авторы ретінде елестете алмаймын. Менің өз жолым бар»-дейді. (Нұрпейісов, 1978) Бұл айтылған ойы драматургия жанрына да тиесілі деп білеміз. Бірақ, шығармаларында көтерген тақырыптары, кейіпкерлер мен оқиғаларды сипаттап берудегі жазушылық әдістері алғашқы повестеріндегі адамның бойындағы лирикалық нәзік тебіреністерге толы сезімдері, кейінгі шығармаларындағы негізгі желісімен қатар жүріп отыратын фольклорлық тақырыптар театр үшін өздігінен сахнаға сұранып тұратын қасиетке ие болды. Ол жайлы қаламгер досы Ә.Нұрпейісовтің «Кәусар бұлақ» атты Ш.Айтматов жайлы естелігінде: «Абзалы Шыңғыс шығармаларында лиризмнен гөрі шиеленіскен драматизм, керек десеңіз трагизм басым. Оның повестерінің аумақ экранға не сахнаға түсе қалатыны да осыған айқын дәлел» (Нұрпейісов, 1978) -дейді. Драматизм де, трагизм де, лиризм де театр үшін жазылған шикізаттың өте қажетті компоненттері болып жазушы Ш.Айтматов шығармаларынан кеңінен көрініс беруі оның прозалық туындыларын инсценировка жасауға жеңіл әрі қолайлы етіп театрға жақындата түседі.

Тақырыбымызда көрсетілген Айтматов және қазақ театры арасындағы қарым-қатынастар мәселесінде сол кездері кеңінен етек алған сахнаға инсценировка жасау мәселесіне соқпай кете алмаймыз. Алғашқы жылдары қазақ театрылары Ш.Айтматов шығармалары бойынша дайын инсценировкаларымен жұмыс істеді. Ол авторлар, Б.Львов–Анохиннің «Ана – Жер Ана», Қ.Нұрмахановтың «Аңсаған менің әнімсің» («Жәмила») инсценировкалары болатын. Сонымен бірге жергілікті драматургтер мен режиссерлердің жазушы шығармасы негізіндегі авторлық нұсқалары да жиі көрініс бере бастайды. Олар енді жарысып бір шығарманың өзіндік бірнеше түрлері көрініс береді. «Бетпе-бет» әңгімесі инсценировкасының режиссер В.Пұсырманов жасаған бір нұсқасы Балалар мен жасөспірімдер театрында жүріп жатса, сол повестің Т.Дүйсебаев жасаған екінші нұсқасы Жамбыл театрында қойылады. «...Прозалық шығармаларды сахнаға шығарудың қиындықтарына қарамастан, Ш.Айтматов шығармалары 60-жылдардың екінші жартысындағы қазақ театры репертуарындағы жетекші орынға ие болды» (Қазақ театрының тарихы, 1978) – деген, қазақ театрының тарихында жазылған пікірден режиссерлеріміздің Айтматов әлемін игеруге деген құштарлығы, өзіндік қайталанбас суреткерлік талғаммен ой айтуға деген талпынысын көреміз. Инсценировкалардың көп болуы, олардың бәрі сахнада өмір сүруге құқылы болуы, Ш.Айтматов шығармаларының сахна қайраткерлеріне түрлі нұсқа мен сан түрлі қиялды ойнатып, қайталанбас сахналық форма табуға жетелейтіндігін көреміз. Бұл да жазушы шығармаларының сахнада қоюға сұранып тұратын әмбебаптығын көрсетеді.

Жазушы шығарма тақырыбын ашуда оқиғаны халық аңыздарымен қатар беретіндіктен шынайылықпен көрініс табады. Режиссер Нұрлан Абдықадыровтың айтуынша Ш.Айтматовтың алғашқы шығармаларының сахнаға қойылу тарихына келсек, Қырғыз драма театрында «Бетпе бет» әңгімесі желісінде сахналық қойылым 1961 жылы Жалил Абдықадыровтың режиссурасымен қойылады. Спектакль жергілікті партия мен бақылаушы ресми органдардың алдында 15 мәрте тапсырып барып көрерменге жолдама алған екен. Әрине, бұл жерде жас жазушының қарапайым әйелдің жүректі тырнағандай шыншыл,

көркем шығармасындағы көтерілген мәселелердің өткірлігі партия функционерлерін қатты шошытқан болса керек. Қазақ театрында қойылған Ш.Айтматов туындыларының сахналық жолы бізде Ә.Мәмбетовтай талантты режиссер қолынан сәтті бастау алып, үлкен дүбірлі ше-руін әлі күнге дейін жалғастырып келеді.

Қазақ театры тарихының сарғая бастаған беттерін ақтара отырып Ш.Айтматов әлемінің қазақ театр өнерімен байланысы, оның дамуына қосқан үлесіне келсек, Айтматов жазған көркем образдар галереясын сахнада әспеттеуде еліміздің көптеген театр ұжымдары қалыс қалмағанына көз жеткіземіз. Бас аяғы бірер жыл төңірегінде қазақ сахнасында Айтматов шығармаларына деген қызығушылық, сүйіспеншілік ерекше болған. Театр жылнамасы: «1965-1967 жылдар аралығында Айтматов шығармаларының оннан астам премьерасы болды. Ол спектакльдердегі творчестволық коллективтердің елеулі табысына айналған сәтті шыққан актерлік жұмыстарды тегіс санап шығу мүмкін емес» (Қазақ театрының тарихы, 1978) –дейді. Біз көзі қырағы көрермендерімізбен дәл бүгін де осындай үрдістің жалғасып жатқандығының куәсі болып отырмыз. Қазақтың кешегі мен бүгінгі төл әдебиеті мен төл драматургиясында ұлт театрының қоржынына олжа салған авторларымыздың сүбелі шығармалары жеткілікті. Десекте, театрларымыздың бүгінгі репертуарылық келбетін Айтматов шығармаларынсыз елестету қиын. Театрларымыз суреткер Айтматов көтерген өзекті мәселені, лирикалық, трагедиялық кейіпкерлер тағдырын, бүгін мен өткеннің тағлымды беттерінен оқып үйренді, көрермендеріне сыр суыртпақтады. Соның ішінде еліміздің бас сахнасы М.Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік драма театрының жетекші роль атқарды. Қойылған спектакльдер елеулі жетістіктеріміз болып қазақ театр тарихына алтын әріптермен жазылып қалды. Кеңестік театр кеңістігінде режиссер Ә.Мәмбетов есімі Ш.Айтматов туындыларын сахналауда ерекше танымалдыққа ие болды. Оның әр жылдарғы Айтматов туындыларымен болған шығармашылық байланысы биік серпінмен шығармашылық шабыттың, талантты суреткерлердің бір жерде тоқайласып жасаған қайталанбас көркем дүниеелердің келуіне жол ашты. Бұл жетістіктер жайлы әлі де талай зерттеулер жазылары сөзсіз.

1964 жылы М. Әуезов атындағы академиялық қазақ драма театрының сахнасына талантты режиссеріміз Әзірбайжан Мәмбетов шығарған Ш.Айтматовтың «Құс жолы» повесі бойынша Б.Львов-Анохин инсценировкасына жасалған «Ана - Жер Ана» спектаклі еліміздің бас театрының сахнасының біраз жылдар бойғы көркемдік шоқтығы биік туындысы болып қазақ театрының бағыт-бағдарын айқындады. Бұл қойылым сөзсіз, өткен ғасырдың 60-шы жылдарындағы қазақ театрының атын кеңінен танытқан сүбелі қойылымының бірі. Режиссері Ә.Мәмбетов, спектакльдің басты рольдерінде өнер көрсеткен актрисалар Сәбира Майқанова мен Бикен Римоваларға КСРО Мемлекеттік сыйлығының иегері атанды. Зерттеуші И.Шостак «Режиссер Мамбетов» атты кітабында: «В Материнском поле» А.Мамбетов как бы демонстрировал силу режиссерской фантазии, всевластия выразительных средств театра, раскрепощенного от узкого понимания сценического реализма. Равноправие зрелищного и духовного начал спектакля, универсальность условных сценических приемов, яркость и выразительность деталей, выражающих смысл сцены и эпизода, а зачастую и целого сценического образа, - все это у Мамбетова было подчинено главному, основной идее произведения...

«Материнским полем» А.Мамбетов начал цикл своих «авторских» спектаклей, сугубо «режиссерских», столь популярных в шестидесятые годы, когда идея неограниченных возможностей режиссера как активного сотворца, даже автора сценического произведения уже не вызывало сомнений: «режиссерский театр» утвердил себя» (Шостак, 1989)– дейді. Осы спектакльден кейін, Қазақстан Республикасының Мәдениет министрінің шешімімен, театр-дан өз еркімен кеткен режиссерден келісімін сұрамай 33 жастағы жас режиссер Ә.Мәмбетовті театр ұжымына директор және бас режиссері етіп сырттай бекітеді. Бұл жас та болса бас

бола алатын режиссердің болашағына аванспен сенім арту, үлкен үміт артығымен ақталды. Осындай тұжырымнан режиссер мен жазушы арасындағы шығармашылық байланысты, бірі-екіншісін толықтырған үлкен суреткерлік талғаммен жасалған көркем спектаклдің дүниеге келуінің куәсі боламыз. Бұл туындыны сахналау Ә.Мәмбетовтің қазақ театрының бірнеше онжылдықтар бойы бас режиссері болып қалуына жол ашты. Ұлт театр тарихындағы «Мәмбетов дәуірі» деген алтын кезеңді қалыптастыруға Ш.Айтматовтың шығармасының, осы спектаклдің рөлі зор болды. Бұл автордың шығармасын сахналау режиссердің театрдағы болашақ тағдырын айқындап, театрдағы рөлін, оның суреткерлік келбетін терең ашып берді. Және театрдан босап, киноға түбегейлі ауысып кеткен сахнаның режиссері Ә.Мәмбетовты өзінің үйірі – театрына қайта әкеліп қосты.

Жазушының айтулы шығармалары негізінде қойылып қазақ драма театрының, қазақ ұлттық өнерінің зор жетістігі болды. Талантты режиссер, ұлттық сахна өнерінің көкжиегін кеңестік одақ шеңбері ауқамында кеңейткен режиссер Ә.Мәмбетовтың шығармашылығы жазушы Ш.Айтматовтың «Ана – Жер Ана» (1964), «Көктөбедегі кездесу» Қ.Мұхамеджановпен бірге (1975), «Ақ кеме» (1984), «Ғасырдан да ұзақ күн» (1990), т.б. атты айтулы туындыларымен терең байланысып жатыр (Қазақ театрының тарихы, 1978). Қаламгердің шығармаларын Ә.Мәмбетовтей тереңнен түсініп, бар бітім болмысымен жарқырата ашқан жұмыс кемде-кем болар. Өзге театрлар сахналарында өзіндік қолтаңбалармен көптеген танымал режиссерлердің тұшымды жұмыстары шықты десекте, қазақ сахнасының жеңісі ерекше көрінді. Ол жайлы «Қазақ театрының тарихы» кітабының 2 томында: «Ш.Айтматовтың республика театрларында көрсетілген көптеген шығармаларының ішінде Қазақ академиялық драма театры қойған «Ана – Жер Ана» (1964) спектаклі ерекше орын алады. Бұл спектакль қазақ театрының 60-жылдардағы аса ірі табысы болды. Қазақ театрының сахнасына қойылған «Ана – Жер Анадан» өзге бірде-бір спектакль бүкілодақтық баспасөз бетінде кеңінен талқыланған емес. Спектакльдің актерлік жұмысы мен режиссерлік табысының сырын талдаған мақалалар жыл сайын көбейе түсті. Жылдан-жылға спектакльге көрермендердің құрметі артып, олармен конференциялар өткізіліп, пікір алысып, ондағы пікірлер газет, журнал беттерінде жарияланып отырды» (Қазақ театрының тарихы, 1978) - дейді. Ш.Айтматов шығармасынан нәр алған Ә.Мәмбетов шығармашылығы алпысыншы–сексенінші жылдар аралығында қазақ театрының биік белесі болып, драма театрындағы осындай жетістіктер республикадағы басқа да жанрларда өнер туындыларының пайда болуына алып келді. Бұған қазақ опера театры мен балет өнері сахналарында қойылған спектакльдер дәлел бола алады.

Таза драматургия жанрында Айтматов өзінің жақын араласқан қазақ достарымен тандем құрып драматургияға ат басын бұрды. Заманның, қоғамның, жеке адамдарды толғандыратын ұстаз бен оқушылары арасындағы өзара қарым-қатынастағы жоғары тұруға тиіс шынайы достық, ар-ұят, этикалық мәселелерді көтерген, толғақты да терең «Көктөбедегі кездесу» атты пьесасы Ш.Айтматовтың идеясына құрылып, қазақ драматургі Қалтай Мұхамеджановпен біріге сәтті жүзеге асты. Бұл пьеса 1973 жылы Мәскеулік режиссер Галина Волчектің «Современник» театр сахнасына қойғаннан бастап театр репертуарында ұзақ уақыт жүрді. Мәскеулік белгілі сахна шеберлері қос қаламгердің пьесасын, кейіпкерлерін терең түсініп автор ойын барынша шынайы жеткізуге барын салды. Бұл пьеса сол кездегі көптеген Одақтас республикалар театрлар сахнасына аударылып қойылумен бірге, одан әрі мұхит асып Америка, Англия, Жапония т.б. секілді елдердің сахнасында да табыспен жүрген сүйекті туынды. Ақын, сыншы Аманхан Әлім «Айқын» газетінде жариялаған «Қазақтың Қалтайын ұмыттық па? - деген мақаласында осы ортақ «Көктөбедегі кездесуді» шығармасы жайлы айта келе Ш.Айтматовтың азаматтығына ризашылығын білдіреді. Онда: «Оқиғаны, сюжеттерді Қалекенмен бірігіп таптық. Негізі мен драматург емеспін, жазушымын. Драматург ретінде «Көктөбедегі кезде-

суді» алып шыққан – Қалтай» еді» [7]- деген Айтматов сөзін келтіреді. Үлкен жүреппен сыйластықта, достық қарым-қатынаста болған жазушылардың шығармашылық зертханасына үніліп, жазылу тарихын зерттеулер әлі де бола жатар.

1974 жылы М.Әуезов атындағы Қазақтың мемлекеттік академиялық драма театрының сахнасына қойылымында қазақ көрермендері бей-жәй қалдырмай терең ойландыратын бұл спектакль қазақ режиссурасының, актерлерінің қарымын танытқан қойылым болды. Сахна төрінде өнер көрсеткен ұлттық орындаушылық өнердің көрнекті өкілдері: Ә.Молдабеков, Ф.Шәріпова, С.Оразбаев, Ы.Ноғайбаев, А.Әшімов, С.Майқановалар секілді театр артистері еді. Бұл пьеса кейін сахнаға қайтадан қойылып, өзге де республикалық көптеген театрлар жарнамасынан көрінді. Қазақ театрының бұл шығармаға қайта оралып отыруы заман өзгеріп, уақыт өтсе де пьеса өзінің көркемдік құндылығын, көрерменге айтар ойының құнарлылығын жоғалтпағанан көреміз. Біз үшін басты нәтиже, бұл шығармашылық тандемнен туындаған пьеса күні бүгінге дейін өзінің өзектілігінен айрылмай келеді. Қазақ – қырғыз халқының айтулы қаламгерлері бірге жазған шығармасы әлемнің үлкен сахна кеңістігін шарлап кетті. Олар бірге жазған пьеса бүгінгі және келешек ұрпақтың талай жылғы азығы болып қала бермек.

Жалпы Айтматов шығармаларын сахналаған қазақ режиссерлерін термелеп өтсек әр кезеңнің, әр өңірдің тұлғалары мен театрларын кездестіреміз. Олар жайлы қазақ театрының жылнамасында: «...Айтматов шығармалары режиссерлердің де жұмысындағы елеулі белең болып қалды. Ә.Мәмбетов пен Мен Дон Уктан басқа, В.Пұсырмановтың Балалар мен жасөспірімдер театры қойған «Бетпе-бет» спектаклі, М.Байсеркеновтің (Қызылорда театры қойған «Ана – Жер-Анасы»), Қ.Жетпісбаевтің (Шымкент театры қойған «Жәмила»), М.Қамбаровтың (Қарағанды театры қойған «Алғашқы ұстаз»), А.Оңалбаевтың (Жамбыл театры қойған «Алғашқы ұстаз» спектаклі) жемісті жұмыстарын да атап айтуға болады» (Қазақ театрының тарихы, 1978) - дейді. Бұл толық емес тізімді әрі қарай үзіліссіз жалғастыра беруге болады. Оны бүгінгі таңда жер-жерде тұрақты өтіп жатқан заманауи халықаралық театр фестивалдерінің жарнамасынан және арнайы өткізілетін Шыңғыс Айтматов атындағы «Арт Ордо» халықаралық театр фестивалінен және Қазақстан театрыларының сахнасында жыл көлемінде тұрақты қойылып жатқан жазушының шығармаларынан анық көреміз (Еркебай, Мукан. 2017).

Композитор Ғазиза Жұбанова жазған, бірақ сахналық қойылымы әлі күнге дейін жүзеге аспаған «Боранды Едіге, немесе Айтматов аңыздары» атты операсы жайлы да айта кеткен орынды (Жубанова, 1997). Ә.Мәмбетов жазушының «Ғасырдан да ұзақ күн» шығармасын 1983 жылы М. Әуезов атындағы қазақ драма театры сахнасына сәтті қойды. Кейін 1984 жылы режиссерді Мәскеудің Вахтангов атындағы драма театры осы шығарманы өз сахнасына қоюға шақырады. Бүкіл одаққа танымал белгілі ұжымның танымал актері М.Ульяновтың осы қойылымдағы Едіге образын сомдауымен тарихқа жазылып қалды. Осы спектаклдің музыкалық партитурасын жазуға бекітілген композитор Ғ.Жұбанова Ә.Мәмбетовтің драмалық спектакльге жазған музыкасымен шығарма тақырыбына, автордың ой-идеясына терең бойлайды. Бұл идеялар уақыт өте келе пісіп жетіліп «Боранды Едіге, немесе Айтматов аңыздары» атты операның жазылуына себеп болды (Жубанова, 1997). Қаламгердің әр көркем шығармасының ажырамас бөлігі болып келетін аңыздарының әр қайсысы өзіндік қайталанбас әлем, адам мен қоршаған орта табиғаттың, адам мен қоғамның, адамның жан түкпірінде көрінбейтін «Мені» мен тайталасы. Өмірдің мәнін ұғынуға, өзінің бар бітім-болмысын анықтауға арналған терең философиялық тартысқа толы әлем. Міне осындай бірнеше аңыздық оқиға желісін өзара жүйелі жалғастыра жазылған бұл туынды әлі де болса өзінің атар күнін күтеді. Театрда өткен ғасырдың 90шы жылдары болмаған шығармашылық күш, тұлғалардың кемшін болуы бұл күндерді кешеуілдетіп келеді. Мүмкіндік, қаражат,

орындаушылық құрам бар бірақ, соны көтеретін тұлға – режиссер суреткерді көре алмай келеміз.

Ш.Айтматов дүниеден өткеннен кейінгі онжылдықта қазақ театрының жазушы шығармашылығына назары қалай? Қандай шығармалары қойылып жатыр? - деген сұрақтарға келсек, екі жақты шығармашылық байланыс пен жалпы үдеріс бір бағытта – прогрессиялық даму үстінде келе жатқанын көреміз. Қазақ театры мен қазақстандағы диаспоралар театрларының сахнасы Ш.Айтматовтың прозасына бір ізділікпен қайта айналып соғуын еселеп арттырмаса кеміген емес. Оған бүгінгі таңда театрларымыз сахнасында бұрыннан жүріп жатқан репертуарға қосылған соңғы жылдар мен айлардың қойылымдарын айтуға болады. Бұл театрлардың репертуарында алды екі-үш, соңы бір спектакльден көрініс береді.

Ш.Айтматов шығармалары бойынша дәл қазіргі таңда қандай спектакльдер жүріп жатыр? Алматы және Астана қалаларының театрлар репертуарына көз салсақ: Қуанышбаев атындағы Астана драма театрында «Ғасырдан да ұзақ күн» «Ақ кеме» драмалары; М.Горький атындағы Орыс драма театрында «Мәңгірт» мистерия, «Қызыл алма» поэтикалық драма; Астана «Жа-стар» театры «Шыңғысхан» драмасы, «Жан азабы» әфсанасы; М.Әуезов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық драма театрында «Ғасырдан да ұзақ күн»; Ғ.Мүсірепов атындағы театрда Қазақ мемлекеттік академиялық балалар мен жастар театрында «Қызыл орамалды шынарым», Қазақ Мемлекеттік Қуыршақ театрында «Ана-Жер Ана» т.б. спектакльдерді көреміз.

Бұл үрдіс қаншаға дейін жалғасар екен? - деген мәселеге жауап іздеп келешекке көз жіберер болсақ, қазақ театры үшін жазушы Шыңғыс Айтматовтың мол мұрасы әлі талай жылдарға азық болады. Бұл шығармаларда дәуір, қоғам, саяси құрылым өзгерсе де өзгермейтін құндылық – адамның жан дүниесі, оның ұлықтығын жырлайтын көп дауысты мәңгілік сарыны бар. Сондықтанда, қазақ-қырғыз шығармашылық байланысы болашақта тек қана осы бағыттың өзінде әлі де тереңдей дамып, жаңа сахналық үлгі мен мазмұнға толы спектакльдермен өз көрермендерін қуанта береді деген ойдамыз. Жазушы Ә.Нұрпейісов бұл шығармашылық байланыс жайлы айта келе: «Айтматов қазір әлемге аян жазушы. Оның еңбектерін қай халық та қуана қарсы алады. Бірақ жазушы шығармасы алдымен өз халқына жақын. Өйткені ол халықтың ішінен шыққан төл туындысы, бойдағы бары, абыройы. Қырғызбен бірге Шыңғысқа қазақ та ортақ десем асырып айтқан болмаспын. Өйткені ағайынды екі ұлттың тірлігі, тағдыры, тұрмыс-салты ортақ, рухани болмысы, ендігі егіз. Шыңғыс кейіпкерлерінің ұлттық сипатын қазақ, қырғыз деп бөлу қиын» (Нұрпейісов, 1978) – дейді.

Қорытынды. Шыңғыс Айтматов – XX және XXI ғасырдағы түркі әлемінің, одан асып күллі адамзаттың айтулы тұлғасына айналды. Шығармалары әлемнің көптеген тілдеріне аударылып, көзі тірісінде әлем әдебиетінің классигі аталған өзіндік бір әлем. Біз бұл сөздерді өткен шақта өкінішпен айтсақ та бүгінгі, келер ұрпақ үшін қалдырған мол мәдени мұраларына көз жүгіртіп, одан қажетімізді ала отырып болашағымызға бағдар етіп ұстаймыз.

Ұлы жазушының жүрек соғысы тоқтаған кезде республикалық «Жас алаш» газеті редакциясының атынан басылған қазанамада «Ш.Айтматов артындағы ұрпаққа не қалдырды?» - деген сұрақ қоя отырып жауабын былай береді. «Егер Шыңғыс Айтматовтың күллі шығармасын таразылап, талдап, саралап шығып, «Жазушы кейінгі ұрпаққа нендей өсиет қалдырып кетті екен?» деген сауалға жауап іздесеңіз, қырғыздың ұлы жазушысының артына қалдырып кеткен өсиетін екі-ақ ауыз сөзбен төмендегіше жинақтап айтып беруге болар еді: «Мәңгірт болмаңдар!» («Жас алаш», 1997). деп түйіндейді.

Өнер түрлері адамзаттың ғасырлар бойы жинақтаған жетістіктері мен жаңадан табылған көркемдік бейнелеу әдістерінің бәрі ең алдымен адамның ішкі жан-дүниесін ашуға, мәңгілік махаббат тақырыбын жырлауға, тіршілік иесінің қоршаған ортаны танып білуін, өмір мен

өлім айқасын нақты пайымдауға бағытталған. Ш.Айтматовтың шығармашылығы адамзаттың өткені мен бүгінін, келешегінің арасын жалғастыра қарастыратын, театр сахнасына өздігінен қажеттісініп сұранып тұратын өзіндік бейнелі әлем. Бұл әлемді саралап, өзімізге түгендеп, түстеп алар болсақ рухани әлеміміз байып, адами келбетіміз көрейе түседі деген ойдамыз.

Мукан А.О.

Институт литературы и искусства имени М.О.Ауэзова
ведущий научный работник, кандидат искусствоведения,
Алматы, Казахстан
E-mail: mukaman@mail.ru

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ И КАЗАХСКИЙ ТЕАТРАЛЬНОЕ ИСКУССТВО

Аннотация. В статье затрагивается тема творческие контакты писателя Ч.Айтматов и казахский театральное искусство. Творчество Ч.Айтматова и его жизненный путь переплетены с Казахстаном. Место, где родился писатель – село Шекер, было расположено по соседству с казахским аулом Жуалы. В его произведениях часто события происходят на казахской земле. Произведениях отражена тема добрососедских взаимоотношений двух братских народов. В популяризации Ч.Айтматова не малую роль сыграли известные казахские писатели, в частности М.Ауэзов. Поэтому можно сказать, что писатель Ч.Айтматов находится в тесных и глубоких контактах с казахской землей и народом. Отношения писателя с народом Великой степи, начавшиеся в детстве, впоследствии расширились. Он был в близком контакте с известными личностями, дружил с творческими коллективами. Таким образом, Ч. Айтматов является одним из самых популярных авторов казахской театральной сцены.

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, казахский театр, драматургия, драма, спектакль, режиссер, актер.

Mukan A.O.

M.O.Auezov Institute of Literature and Art
Leading Researcher, Candidate of Art studies
Almaty, Kazakhstan
E-mail: mukaman@mail.ru

CHINGIZ AITMATOV AND KAZAKH THEATER ART

Abstract. The article touches on the topic of creative contacts of the writer Ch. Aitmatov and Kazakh theater art. Works of Ch.Aitmatov and his life path are closely intertwined with the Kazakh land. The place where the writer was born - the village of Sheker, was located next to the Kazakh village called Zhuala. In his works, events often occur on Kazakh land. The topic of good neighborly relations between the two fraternal folks is closely reflected in his works. Famous Kazakh writers, particularly M.Auezov, played a significant role in popularizing of Ch.Aitmatov. Therefore, we can say that the writer Ch.Aitmatov is in close and deep connection with the Kazakh land and people. The writer's relationship with the people of the Great Steppe, which began in childhood, subsequently expanded. He was in close contact with famous people and was friends with creative teams. Thus, Ch. Aitmatov is one of the most popular authors of the Kazakh theater scene.

Keywords: Chingiz Aitmatov, kazakh theater, dramaturgy, drama, performance, director, actor.

Информация об авторе:

Мукан А.О., *Институт литературы и искусства имени М.О.Ауэзова, ведущий научный работник, кандидат искусствоведения, Алматы, Казахстан. E-mail: mukaman@mail.ru. ORCID: 0000-0002-1402-6063.*

ӘДЕБИЕТ

- [1] Айтматов Ч.Т. (2004). // Казахстан. Национальная энциклопедия. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, – Т. I. - 127-128 бб. (орыс.)
- [2] Исенов А. (1985). Психологизм современной прозы: На материалах творчества Айтматова. Алма-Ата С.4. (орыс.)
- [3] Акматалиев А. (11.07.2017) Қызыл орамадан басталған таныстық. //Қазақ әдебиеті. <http://qazaqadebieti.kz/10966/yzyl-almadan-bastal-an-tanysty>. (қаз.) [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Айтматов, Шыңғыс_Төреқұлович](https://ru.wikipedia.org/wiki/Айтматов,_Шыңғыс_Төреқұлович) (қаз.)
- [4] Нұрпейісов Ә. Кәусар бұлақ. (1978), <http://el.kz/kz/news/archive/content-6096> Қазақ театрының тарихы. 2 том. (1978). Алматы: Ғылым, (қаз.)
- [5] Шостак И. (1989). Режиссер Мамбетов. Алма-Ата: Өнер. (орыс.)
- [6] Қазақтың Қалтайын ұмыттық па? //Айқын. 3.10.2018 <https://aikyn.kz/2018/10/03/69337.html> (қаз.)
- [7] Еркебай А.С., Мукан А.О. «Фестивальное движение Казахстана – инновационный потенциал страны» //Международный научно-исследовательский журнал. International research journal. ISSN 2303-9868 PRINT ISSN 2227-6017 ONLINE. № 12 (66) 2017. Часть 2, Декабрь. С.12-15. Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). Журнал входит в международную базу научного цитирования Agris. Номер свидетельства о регистрации в Федеральной Службе по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций: ПИ № ФС 77 – 51217. (орыс.)
- [8] Жубанова Г. Мир мой – Музыка. (1997). Алматы, , в 2 т. Т. 2, Б.96. (орыс.)
- [9] Мукан А.О., Жумасейтова Г.Т., (2018). «От эпоса к мюзиклу в поисках театральных инноваций». //Наука и жизнь Казахстана. Международный научно-популярный журнал. Өнертану. №2/3 (57) С.40-44. (қаз.)
- [10] «Жас алаш» 10 маусым, 2008, Шыңғыс Айтматовтың қайтыс болуына қазанама. (қаз.)

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Айтматов Ч.Т. (2004). // Казахстан. Национальная энциклопедия. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, – Т. I. - 127-128 бб. (Русс.)
- [2] Исенов А. (1985). Психологизм современной прозы: На материалах творчества Айтматова. Алма-Ата С.4. (Русс.)
- [3] Акматалиев А. (11.07.2017) Знакомство начатое с красной косынки. //Қазақ әдебиеті. <http://qazaqadebieti.kz/10966/yzyl-almadan-bastal-an-tanysty>. (Қаз.) Уикипедия, ашық энциклопедиясы. Қаралған күні: 30.09.2019. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Айтматов, Чингис_Турекулович](https://ru.wikipedia.org/wiki/Айтматов,_Чингис_Турекулович) (Қаз.)
- [4] Нурпейісов А. Родник. (1978), Уикипедия, ашық энциклопедиясы. Қаралған күні: 13.10.2019. <http://el.kz/kz/news/archive/content-6096>. История казахского театра. 2 том. (1978). Алматы: Ғылым, (қаз.)
- [5] Шостак И. (1989). Режиссер Мамбетов. Алма-Ата: Өнер. (Русс.)
- [6] Забыто ли имя казахского Калтая? //Айқын. 3.10.2018 <https://aikyn.kz/2018/10/03/69337.html> (Қаз.)
- [7] Еркебай А.С., Мукан А.О. «Фестивальное движение Казахстана – инновационный потенциал страны» //Международный научно-исследовательский журнал. International research journal. ISSN 2303-9868 PRINT ISSN 2227-6017 ONLINE. № 12 (66) 2017. Часть 2, Декабрь. С.12-15. Attribution 4.0 International (CC BY 4.0). Журнал входит в международную базу научного цитирования Agris. Номер свидетельства о регистрации в Федеральной Службе по надзору в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций: ПИ № ФС 77 – 51217. (Русс.)

- [8] Жубанова Г. Мир мой – Музыка. (1997). Алматы, в 2 т. Т. 2, Б.96. (Русс.).
- [9] Мукан А.О., Жумасейтова Г.Т., (2018). «От эпоса к мюзиклу в поисках театральных инноваций». // Наука и жизнь Казахстана. Международный научно-популярный журнал. Өнертану. №2/3 (57) С.40-44. (Каз.)
- [10] «Жас алаш» 10 маусым, 2008, Некролог по поводу кончины Чингиса Айтматова. (Каз.)

REFERENCES

- [1] Aitmatov Ch. (2004). // Kazakhstan. National Encyclopedia. Almaty: Kazakh encyclopedias, T. I. - 127-128 bb. (Russ)
- [2] Isenov A. (1985). The Psychologism of Modern Prose: Based on Aitmatov's Works. Alma-Ata C.4. (Russ)
- [3] Akmatallyev A. (07/11/2017) Acquaintance with the red scarf. // Қазақ әдебиеті. <http://qazaqadebietі.kz/10966/yzyl-almadan-bastal-an-tanysty>. (Kaz.) [https://ru.wikipedia.org/wiki, Aitmatov, Шуңғыs_Төреқылович](https://ru.wikipedia.org/wiki/Aitmatov,_Shuңғыs_Tөреқылович) (Kazakh)
- [4] Nurpeisov Ә. (1978), Spring. <http://el.kz/kz/news/archive/content-6096>. History of the Kazakh theater. 2 volume (1978). Almaty: Gylım, (Kaz.)
- [5] Shostak I. (1989). Director Mambetov. Alma-Ata: Өнер. (Russ)
- [6] Is the name of Kazakh Kaltai forgotten? // Айкын. 3.10.2018 <https://aikyn.kz/2018/10/03/69337.html> (Kaz.)
- [7] Erkebai A.S., Mukan A.O. (2017). «The festival movement of Kazakhstan - the innovative potential of the country» // International Research Journal. // Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal. ISSN 2303-9868 ПЕЧАТ' ISSN 2227-6017 ONLAYN. № 12 (66) Част' 2, декабр'. С. 12-15. Atributsiya 4.0. Mezhdunarodnaya (CC BY 4.0). Zhurnal vkhodit v mezhdunarodnuyu bazu dannykh agris tsitirovaniya. Federal'naya sluzhba svyazi, informatsionnykh tekhnologiy i massovykh kommunikatsiy: № FS 77 - 51217. (Russ)
- [8] Zhubanova G. (1997). My World - Music. Almaty, 2 t. Т. 2, Б.96. (Russian).
- [9] Mukan A.O., Zhumaseitova G.T., (2018). «From the epic to the musical in search of theatrical innovation». // Science and life of Kazakhstan. International popular science magazine. Pertanu. No. 2/3 (57) S.40-44. (Kaz.)
- [10] «Zhas Alash» June 10, 2008, Obituary on the death of Chingis Aitmatov. (Kaz)

МРНТИ 17.07.29

А.К. Машакова¹, М.М. Хабутдинова²

¹Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова
г. Алматы, Казахстан

²Казанский федеральный университет
г. Казань, Россия

E-mail: ¹a_mashakova@mail.ru

E-mail: ²mileuscha@mail.ru

¹ORCID: 0000-0001-5700-457X

²ORCID: 0000-0001-8110-4001

КАЗАХСТАН И ТАТАРСТАН В АСПЕКТЕ КУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация. В данной статье культурное взаимодействие между Казахстаном и Татарстаном рассмотрено на примере перевода на татарский язык произведений казахских авторов и участия татарских литераторов в казахстанских международных конференциях. Как показывает проведенное исследование, в начале XXI века возрастает интерес к переводам с национальных языков, о чем свидетельствует появление многочисленных сборников переводов с казахского языка, выпущенных в казанских издательствах («Илхам», «Татарское книжное издательство»). Переводы отличаются хорошим качеством, так как они выполнены непосредственно с языка-оригинала. Анализ переводных произведений позволяет прийти к выводу о том, что современные переводчики находят интересные формы в татарском языке для адекватной передачи поэтики произведений казахских авторов.

Ключевые слова: татарская литература, казахская литература, перевод, оригинал, татарский язык.

Вступление. Татарский и казахский народы объединяют общие исторические, этнические, языковые и культурные корни, уклад жизни, традиции и вера. На протяжении многих столетий эти народы поддерживали многосторонние связи, поэтому для целостного, объективного восприятия их истории, социально-экономической, культурной жизни необходимо системное и подробное изучение этих многосторонних отношений. По мере изменения социально-экономической, политической обстановки в Татарстане и Казахстане менялся характер и уровень взаимоотношений двух родственных народов. Отдельные аспекты этого многогранного, сложного процесса в той или иной степени нашли отражение в научной и художественной литературе. Большой вклад в изучение казахско-татарских литературных взаимосвязей внес казахский литературовед Б. Искаков, который писал о творческих связях казахской литературы с литературами народов Поволжья. Им издана монография «Казахско-татарские литературные связи» (Искаков, 1975). Многие аспекты казахско-татарских взаимосвязей осветили в своих трудах и татарские ученые (Ганиева, 1988), (Гайнуллин, 1975), (Миннегулов, 2017).

Методы. Данное исследование предполагает использование разнообразных методологических и теоретических подходов. В основе исследования – научные концепции анализа художественного текста и художественного национального мира. Используемые методы ис-

следования: объективно-аналитический, текстологический, эврико-герменевтический, историко-типологический, сравнительно-сопоставительный. Сравнительно-сопоставительный метод раскрывает природу и своеобразие художественных переводов, историко-типологический – сходство различных по своему происхождению явлений, одинаковых условий генезиса и развития национальных литератур. При использовании сравнительного метода литературные произведения, созданные в различные эпохи, у разных народов, в разных условиях, изучаются посредством их сравнения и сопоставления, что создаёт наибольшие возможности для изучения национальных особенностей. Статья подготовлена с опорой на труды ряда зарубежных ученых (Виннер, 1958), (Клеменц, 1978), (Яусс, 1982), (Топпер, 2000), (Дамрош, 2003), (Кардапольцева, 2015).

Результаты. В данной статье с целью осмысления культурного взаимодействия между Казахстаном и Татарстаном проведен обзор переводов произведений казахских писателей на татарский язык; определены общие тенденции в практике перевода стихотворных текстов с казахского языка на татарский. Временной отрезок процесса художественного перевода казахской литературы охватывает XX и XXI столетия. Актуальность исследования состоит в систематизации всех данных в области переводов казахской литературы на татарский язык в XX веке. Новизна работы состоит в том, что были введены в научный оборот такие источники, как переводы казахской литературы, осуществленные в первые десятилетия XXI века.

Обсуждение. В конце XIX – начале XX веков в развитии культурного взаимодействия татарского и казахского народов большую роль сыграли медресе, открытые в Казани («Мухаммадия»), Оренбурге («Хусаиния»), Троицке («Расулия») и Уфе («Гусмания», «Галия»), снижавшие большую известность не только в Урало-Поволжье, но и за его пределами. Учиться приезжали не только татары и башкиры, но и казахи, киргизы, узбеки, туркмены, азербайджанцы, черкесы, крымские татары и другие. Они получали основательные по тем временам знания по точным и гуманитарным наукам. Многие из них принимали активное участие в общественной жизни, после завершения учёбы становились видными деятелями национальной культуры и науки. Так, известные казахские поэты Абай Кунанбаев, Беимбет Майлин, Магжан Жумабаев получили образование в татарских медресе.

Многие представители татарской интеллигенции учительствовали в казахских степях, занимались просветительской деятельностью. Они неплохо знали язык, жизнь и обычаи казахского народа, что нашло отражение в литературных произведениях. Особенно интересен в этом отношении роман Галимджана Ибрагимова «Дочь степи», где этнографически точно описаны реалии казахской жизни этого периода.

С начала XX века печатные книги, газеты и журналы, выпущенные татарскими издателями Казани, Оренбурга, Уфы, распространялись во всем тюрко-мусульманском мире, в том числе и на территории современного Казахстана.

Взаимное ознакомление литературой происходило, в основном, на языке оригинала. Ранее у казахов, частично и у татар, существовала традиция изустной передачи поэтических произведений. Часто свои сочинения исполняли сами поэты-акыны. Учитывая специфику публики, аудитории, авторы-исполнители создавали различные варианты одного и того же произведения. Например, Бахави (первая половина XIX в.), Мифтахетдин Акмулла (1831-1895), Маулекай Юмачиков (1834-1910) писали, в основном, на татарском языке. Но с учетом специфики слушателей или читателей, аудитории в их произведениях вкраплены слова и формы, присущие казахскому и башкирскому языкам. Аналогичную картину можно увидеть и в некоторых сочинениях казахских авторов, например, у Абая (1845-1904) и Шакарима (1858-1931).

Как отмечается в трудах известного татарского библиографа Абрара Каримуллина, возникновение и история казахской печатной книги непосредственно связана с татарской книгой.

Первая казахская книга «Игъланнамэ. Кыргыз халкына» появилась в типографии Казанского университета в 1831 году (Каримуллин, 1979: 102-103). По приблизительным подсчетам до Октябрьской революции издано 509 казахских книг 2,5-миллионным тиражом (Каримуллин, 1979: 167). Подавляющее большинство из них издано татарскими издателями Казани, Оренбурга, Уфы. В частности, 70-80% казахских книг, напечатанных в Казани, выпущены татарским издателем Шамсуддином Хусаиновым. Многие из 509 казахских книг являлись переизданиями. В содержательном плане они были весьма разнообразны: фольклор, художественные сочинения, религиозные книги, учебно-методическая литература. Некоторую часть этих книг казахскими можно назвать условно. Среди них были широко распространенные в мусульманском мире «кыйсса», «хикаяты» – «Кыйссаи Ибрахим», «Кыйссаи Шахмаран», «Кыйссаи Зулкарнайн», «Кыйссаи Сейфульмулюк» и другие. Были и переводы с татарского – «Сак-Сок», «Магъшукнаме», «Рассказы о 40 везирях», «Кыйссаи Йусуф» Кул Гали, «Джумджума султан» Хисама Кятиба. Из казахских писателей и поэтов можно назвать Абая Кунанбаева, Сабита Донентаева, Магжана Жумабаева, Шакарима Кудайбердиева, чьи произведения публиковались и в татарской периодической печати.

В советский период список произведений казахских авторов, переведенных на татарский язык, не велик. В 1947 и 1981 годах в Казани увидели свет два поэтических сборника Абая Кунанбаева. В роли переводчиков выступили татарские поэты Нури Арсланов, Махмуд Максуд, Марс Шабаев, Лирон Хамидуллин и другие. В 1960 году издана в Казани знаменитая эпопея Мухтара Ауэзова «Абай» в переводе С.Адгамовой. Большой вклад в пропаганду казахской литературы внес переводчик Л.Хамидуллин, он перевел произведения Ануара Алимжанова (1974) и Саина Муратбекова (1986).

В конце XX века по объективным причинам литературные контакты между двумя братскими народами несколько ослабли. В начале XXI века наблюдается активизация процесса художественного перевода.

В 2013 году в Казани издан поэтический сборник «Жан сүзе» («Слово души») Магжана Жумабаева (1893-1938), составителем, основным переводчиком и автором предисловия которого является народный поэт Татарстана, лауреат Госпремии РТ им. Тукая Радиф Гаташ. Уникальность этого сборника состоит в том, что здесь собраны переводы стихотворений казахского поэта М.Жумабаева, выполненные в разные годы татарскими поэтами Нури Арслановым, Мударрисом Агьямовым, Флерой Тархановой, Радифом Гаташем.

Казахский поэт учился в 1910-1912 годы в Уфе в медресе «Галия», где общался с такими классиками татарской и башкирской литератур, как Г.Ибрагимов, М.Гафури, З.Валиди, Ш.Бабич, С.Кудаш. Г.Ибрагимов благословил его в свое время на учебу в Учительской семинарии г. Омска. В 1912 году в Казани увидел свет первый сборник стихотворений поэта «Шолпан». Тогда татарские поэты, высоко отзываясь об авторе этой книги, назвали его «продолжателем великого Абая».

«Магжан Жумабаев – очень талантливый, интересный поэт, лирик. В его стихах чувствуется определенное влияние творчества Тукая, Дердменда и Сагита Рамиева. Магжан Жумабаев виртуозно владел различными поэтическими формами и средствами. Его оригинальное поэтическое мышление захватывает, заставляет сопереживать. Хотя язык М. Жумабаева близок к татарскому литературному языку первой четверти XX века, я не пошел путем буквального перевода, а стремился творчески передать его дух, чувства и мысли...» (Жумабаев, 2013: 4), – так характеризует свою переводческую стратегию Р. Гаташ в предисловии к сборнику «Жан сүзе» («Слово души»).

Наше внимание привлекло стихотворение «Күбэлэк» («Бабочка») (пер. Н. Арсланова) М. Жумабаева, которое перекликается со стихотворением татарского поэта Г. Тукая «Һәр ялты-

раган алтын түгел» («Не все то золото, что блестит») (1910). Татарский и казахский поэты не идут по традиционному пути восточной классической поэзии, изображавшей мотылька, влекомого к огню, символом совершенства любви, достигнутого в муках и страданиях (Саади «Бустан»), или суфийской интерпретации («Язык немых»). В устремленности же бабочки к огню оба поэта видят проявление глупости, приводящей к саморазрушению, краху. В стихотворениях сильно дидактическое начало – это обращение к молодежи, имеющее характер назидания, призыв не обманываться блеском мишуры, руководствоваться в своих действиях здравым рассудком.

В сборнике имеется целый ряд стихотворений на татарскую тему. Все они носят сатирический характер. Так, например, в стихотворении «Татар сәүдәсе» («Татарская торговля») поэт высмеивает жадность татарских купцов. Перечисляя товары, которыми торгуют татарские купцы, поэт подчеркивает, что в жажде наживы они не следуют мусульманским традициям (имеется в виду торговля табаком, водкой). Обыгрывая строки стихотворения татарского поэта Г. Тукая «Пар ат» («Пара лошадей»), М. Жумабаев развенчивает Казань, называя ее, в противоположность тукаевской идеализации, «бездушным», «беспросветным» городом. В том же духе написано стихотворение «Казан» («Казань»). Сарказмом пронизаны строки «Аферин, татар! Bravo!». Стихотворения М. Жумабаева на татарском языке отличаются друг от друга лексически и стилистически, так как переведены разными поэтами. Так, стихотворения «Ут» («Огонь»), «Пәйгамбәр» («Пророк») представлены в переводах М.Агямова, Ф.Тархановой, «Аксак Тимер сүзләре» («Наказ Тамерлана») в переводе Н.Арсланова и Р.Гагаша. Следует отметить, что сборник «Жан сүзе» («Слово души») блестяще передает многогранность творчества казахского поэта М. Жумбаева, формирует у татарского читателя представление о специфике его символистской поэтики, структуре его неомифологического сознания, интегрирующего миф и современность.

В 2014 году на страницах журнала «Казан утлары» татарский писатель, публицист, лауреат Госпремии РТ им. Тукая Марсель Галиев опубликовал повесть «Акылның канлы яу кыры» казахского писателя, лауреата Государственной премии РК Толена Абдикова. «Это сочинение представлено в форме дневника, записанного человеком, находящемся в психиатрической больнице. По духу и интонации оно созвучно взглядам Достоевского, Кафки, экзистенциалистов, суфиев; адресовано элитным, подготовленным читателям. Здесь доминируют пессимизм, душевное страдание, раздвоение личности человека. Автор мастерски передает психическое состояние личности, заставляет задуматься о смысле жизни» (Миннегулов, 2017: 232), – так отозвался об этой книге литературовед Х.Миннегулов.

В 2015 году увидели свет на татарском языке стихотворения казахского поэта Нурлана Оразалина, которые перевел Роберт Миннуллин. Это поэты-ровесники, впервые познакомившиеся с творчеством друг друга на V Всесоюзном фестивале молодых поэтов в Армении в 1972 году. Сначала татарский поэт познакомился с русскими переводами сборника стихотворений Н.Оразалина. Затем, неудовлетворенный их качеством, начал переводить с языка оригинала. Как признается Р.Миннуллин, «в ходе перевода я стремился сохранить дух оригинала, специфику национального мышления поэта, его внутренний мир» (Оразалин, 2015: 7). По его мнению, гражданская лирика поэта Н.Оразалина проявляется в постижении своего времени («Йолдызлар еллы да белә ул...») («Звезды еще умеют плакать»), «Мин туган көн» («Мой день рождения»), переменчивого облика жизни («Гомер нурлы...») («Жизнь светла...»), «Әй яфрагым, кая качып барасың?» («Эй листок, куда улетаешь ты?»). В поэзии Н.Оразалина переплелись прекрасные поэтические национальные традиции с поэтическими школами Запада и Востока. В его стихах краткие описания природы углубляют психологическую напряженность событий, происходящих в жизни людей.

В 2016 году Роберт Миннуллин перевел стихотворения Мукагали Макаатаева (1931-1976), известного казахского поэта, чье поэтическое отношение к миру основано на стремлении к истине бытия, к слиянию и гармонии с природой, где слово и бытие сходятся воедино и вещают о сокровенных истоках казахской духовной культуры. В стихотворении «Ни килеп, ни китмэгэн бу галэмнэн..» («Что не пришло, что не ушло из этого мира») обнаруживается переключка со стихотворением татарского поэта Дердеменда «Без» («Мы»). Оба произведения поражают читателя глубиной философской мысли, филигранностью стиля и внутренней гармонией духа. Татарские переводы Р.Миннуллина донесли до читателей особенности поэтического мышления М.Макаатаева, который оперирует такими казахскими национальными образами мира, как «гора» (тау), «степь» (дала), «гроза» (найзагай), «птица» (кус), «предки» (ата-бабалар), «честь» (ар), «мечта» (арман), «истина» (акикат). Благодаря неутомимому перу и творческой энергии татарского поэта Рафиса Курбана татарский читатель получил возможность познакомиться с творчеством Галыма Жайлыбая, Нурлана Оразалина, Касымхана Бегманова, Маралтая Раимбекулы. В 2017 году переводчик собрал воедино свои переводы в сборник «Дуслар жыры» («Песня дружбы»). Этому татарскому переводчику удалось установить относительное равновесие между переводом и оригиналом на основе своего языкового и культурного опыта, в меру своего творческого потенциала. Особую значимость для культурного взаимодействия Казахстана и Татарстана представляют выступления татарских участников международных конференций в Казахстане. Так, на Юбилейной сессии Национальной Академии наук Республики Казахстан, посвященной 150-летию со дня рождения Абая Кунанбаева, проходившей в г.Алматы в 1995 году, выступил татарский литературовед, доктор филологических наук, профессор, Заслуженный деятель науки Республики Татарстан, член Союза писателей Татарстана Флюн Мусин. В 2010 году в г.Алматы в Институте литературы и искусства им. М.О. Ауэзова КН МОН РК была проведена Международная конференция «Независимость и абаеведение», посвященная 165-летию со дня рождения Абая Кунанбаева. Одним из участников конференции стал Ильдус Тарханов – кандидат философских наук, Заслуженный работник культуры Республики Татарстан. В 2015 году в г.Семей в Государственном университете им. Шакарима на международной научной конференции «Абай и мировая цивилизация», посвященной 170-летию Абая Кунанбаева, с докладом «Абай и татарская литература» выступил доктор филологических наук, профессор Казанского университета Хатип Миннегулов. Его можно назвать самым активным участником казахско-татарского культурного взаимодействия на современном этапе. Еще в 1997 году он принимал участие в юбилейных торжественных мероприятиях, посвященных 100-летию Мухтара Ауэзова. Он часто бывает в Казахстане. В последние годы его приглашают читать лекции в высших учебных заведениях Казахстана, он является научным консультантом докторантов. В 2015 году по приглашению Союза писателей Казахстана Председатель Союза писателей Татарстана Рафис Курбанов с народным писателем Татарстана Робертом Миннуллиным участвовали в юбилейных торжествах, посвященных 550-летию Казахского ханства. Тогда же они участвовали в презентациях книг Н.Оразалина и Г.Жайлыбая, выпущенных в Казани на татарском языке и книги рассказов татарских писателей на казахском языке. Следует обратить внимание и на активное развитие научного сотрудничества между Казахстаном и Татарстаном. Заключены договора о сотрудничестве между Институтом литературы и искусства им. М.О.Ауэзова и Институтом языка, литературы и искусства им. Г.Ибрагимова Академии наук Республики Татарстан, а также с Казанским федеральным университетом. В рамках договора о сотрудничестве в последние годы авторы данной статьи занимаются совместными исследованиями по татарской литературе. Полученные результаты отражены в публикациях в следующих журналах: «Tatarica», «Известия НАН РК» (Машакова и Хабутдинова, 2017), «Вестник КазНУ им. аль-

Фараби», «Espacios» (Машакова и Хабутдинова, 2017), «The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication», «Astra Salvensis», «Modern Journal of Language Teaching Methods».

Выводы. Проведенный обзор переводов казахской литературы на татарский язык в XX и XXI веках позволяет утверждать о довольно высоком уровне современной переводческой школы Татарстана. Татарские переводы казахских произведений способствуют расширению аудитории, позволяют удовлетворить потребности читателей, не владеющих казахским языком. Татарские поэты в процессе художественного перевода по мере возможности стремятся передать национальное своеобразие оригинала. Благодаря близости татарского языка с казахским, им удается передать внутреннюю специфику национального колорита, опираясь на знание закономерностей национального языка. В результате ознакомления с выступлениями татарских участников международных конференций следует отметить серьезный подход ученых к подготовке докладов, которые получились довольно объемными, интересными и познавательными.

А.Қ. Машақова¹, М.М. Хабутдинова²

¹М.О.Әуезов ат. Әдебиет және өнер институты
Алматы қ., Қазақстан

²Казань федеральді университеті
Казань қ., Ресей,

E-mail: ¹a_mashakova@mail.ru

E-mail: ²mileuscha@mail.ru

ҚАЗАҚСТАН МЕН ТАТАРСТАННЫҢ МӘДЕНИ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС АСПЕКТИЛЕРІ

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан мен Татарстанның өзара мәдени қарым-қатынасы қазақ авторларының шығармаларын татар тіліне аудару үлгілері және татар әдебиетшілерінің қазақстандық халықаралық конференцияға қатысуы мысалдарында қарастырылады. Жүргізілген зерттеу барысында, XXI ғасырдың басында ұлттық тілдерден аударма жасауға қызығушылықтың артқанын байқаймыз, себебі, қазақ тілінен аударған жинақтардың көптеп қазан басылымдарында («Илһам», «Татар кітап баспасы») шығарылғандығы айғақтайды. Аудармалар жақсы сапасымен ерекшеленеді, өйткені, олар түпнұсқадан тікелей жасалған. Аударылған шығармаларды талдау арқылы қазіргі заманғы аудармашылар қазақ авторлары шығармаларының поэтикасын барабар жеткізу үшін татар тілінде қызықты формаларды тапқан деген қорытындыға келуге болады.

Түйін сөздер: татар әдебиеті, қазақ әдебиеті, аударма, түпнұсқа, татар тілі.

A.K. Mashakova¹, M.M. Khabutdinova²

¹M.O. Auezov Institute of Literature and Art
Almaty, Kazakhshtan

²Kazan Federal University
Kazan, Russia

E-mail: ¹a_mashakova@mail.ru

E-mail: ²mileuscha@mail.ru

KAZAKHSTAN AND TATARSTAN IN THE ASPECT OF CULTURAL INTERACTION

Abstract. *In this article, the cultural interaction between Kazakhstan and Tatarstan is considered on the example of the translation of works by Kazakh writers into the Tatar language and on the example of the participation of Tatar writers in Kazakhstan international conferences. As the study shows, at the beginning of the 21st century, there is an increasing interest in translations from national languages, as evidenced by the appearance of numerous collections of translations from the Kazakh language, published by Kazan publishers («Ilham», «Tatarskoe knizhnoe izdatelstvo»). The quality of the translations is high, since they are all performed from the original language. The analysis of the translation works allows to arrive at a conclusion that modern translators find interesting forms in the Tatar language for an adequate rendering of the poetics of works of the Kazakh authors.*

Keywords: *the Tatar literature, the Kazakh literature, translation, original, the Tatar language.*

Информация об авторах:

¹Машакова А.К., Институт литературы и искусства им. М.О.Ауэзова, Алматы, Казахстан. E-mail: a_mashakova@mail.ru. Scopus iD: 57196947633. WoS iD: Y-5258-2019. ORCID: 0000-0001-5700-457X,

²Хабутдинова М.М., Казанский федеральный университет, г. Казань, Россия. E-mail: mileuscha@mail.ru. Scopus iD: 55929972700. WoS iD: M-4418-2013. ORCID: 0000-0001-8110-4001

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Виннер Т. (1958). Устное искусство и литература казахов в Средней Азии. Дарем: Изд-во университета Дьюка (англ.).
- [2] Ганиева Р.К. (1988). Восточный Ренессанс и поэт Кул Гали. Казань: Изд-во Казан. ун-та (рус.).
- [3] Гайнуллин М.Х. (1975). Татарская литература XIX века. Казань: Татарское книжное изд-во (рус.).
- [4] Дамрош Д. (2003). Что такое мировая литература? Принстон: Изд-во Пристонского университета (англ.).
- [5] Жумабаев М. (2013). Слово души. Избранное. Казань: Татарское книжное изд-во (тат.).
- [6] Искаков Б. (1975). Казахско-татарские литературные связи. Алма-Ата: Гылым (каз.).
- [7] Кардапольцева В.Н. (2015). Интегративные возможности художественной литературы в контексте гуманитарных дисциплин. Мир науки, культуры, образования (РИНЦ), 2, 209-211 (рус.).
- [8] Каримуллин А. (1979). Путешествие в книжный мир. Казань: Татарское книжное изд-во (тат.).
- [9] Клеменц Р. (1978). Сравнительная литература как академическая дисциплина. Нью-Йорк: Американская ассоциация современного языка (англ.).
- [10] Машакова А., Хабутдинова М. (2017). Об этнической самоидентификации татар Казахстана. Известия НАН РК, 2, 222-226 (рус.).
- [11] Машакова А., Хабутдинова М. (2017). Творчество Абая Кунанбаева в татарской литературной рецепции. Espacios (Scopus), 38 (50), 1-8 (англ.).
- [12] Миннегулов Х.М. (2017). Тюрко-татарская словесность в контексте межлитературных связей. Казань: Ихлас (рус.).
- [13] Оразалин Н. (2015). Звезды еще умеют плакать. Казань: Илхам, 2015 (тат.).
- Топпер П.М. (2000). Перевод в системе сравнительного литературоведения. Москва: Наследие (рус.).
- [14] Яусс Х.-Р. (1982). На пути к рецептивной эстетике. Миннеаполис: Изд-во Миннесотского университета (англ.).

ӘДЕБИЕТ

- [1] Виннер Т. (1958). Орта Азиядағы қазақтардың ауызша өнері мен әдебиеті. Дарем: Дьюк

университетінің баспасы (ағыл.).

[2] Ганиева Р.К. (1988). Шығыс Ренессанс және ақын Күл Гали. Қазан: Қазан университетінің баспасы (орыс.).

[3] Гайнуллин М.Х. (1975). XIX ғасырдағы татар әдебиеті. Қазан: Татар кітап баспасы (орыс.).

[4] Дамрош Д. (2003). Әлем әдебиеті дегеніміз не? Принстон: Принстон университетінің баспасы (ағыл.).

[5] Жұмабаев М. (2013). Жан сөзі. Шығармалар. Қазан: Татар кітап баспасы (тат.).

[6] Кардапольцева В.Н. (2015). Гуманитарлық ғылымдар контекстіндегі көркем әдебиеттің интегративті мүмкіндіктері. Ғылым, мәдениет, білім әлемі (РИНЦ), 2, 209-211 (орыс.).

[7] Каримуллин Ә. (1979). Кітап әлеміне саяхат. Қазан: Татар кітап баспасы (тат.).

[8] Клеменц Р. (1978). Салыстырмалы әдебиет оқу пәні ретінде. Нью-Йорк: Американдық қазіргі заманғы тілдер қауымдастығы (ағыл.).

[9] Машақова А., Хабутдинова М. (2017). Қазақстан татарларының этникалық сәйкестенуі туралы. ҚР ҰҒА Хабарлары, 2, 222-226 (орыс.).

[10] Машақова А., Хабутдинова М. (2017). Татар әдеби қабылдауындағы Абай Кұнанбаев шығармашылығы. *Espacios (Scopus)*, 38 (50), 1-8 (ағыл.).

[11] Миңнегулов Х.М. (2017). Түркі-татар әдебиет әдебиетаралық байланыстар контекстінде. Қазан: Иклас (орыс.).

[12] Оразалин Н. (2015). Жұлдыздар әлі де жылауды біледі. Қазан: Илхам, 2015 (тат.).

Топпер П.М. (2000). Салыстырмалы әдебиет жүйесіндегі аударма. Москва: Мұра (орыс.).

[13] Ысқақов Б. (1975). Қазақ-татар әдеби байланыстары. Алматы: Ғылым (қаз.).

[14] Яусс Х.-Р. (1982). Рецептивтік эстетика жолында. Миннеаполис: Миннесот университетінің баспасы (ағыл.).

REFERENCES

[1] Clements R. (1978). *Comparative Literature as Academic Discipline*. New York: Modern Language Association of America (eng.).

[2] Damrosch D. (2003). *What is World Literature?* Princeton: Princeton University Press (eng.).

[3] Ganieva R.K. (1988). *Eastern Renaissance and poet Kul Gali*. Kazan: Kazan University Press (rus.).

[4] Gainullin M.K. (1975). *Tatar literature of the nineteenth century*. Kazan: Tatar Publishers House (rus.).

[5] Isakov B. (1975). *The Kazakh-Tatar Literary Ties*. Alma-Ata: Gilim (kaz.).

Jauss H.R. (1982). *Toward an Aesthetic of Reception*. Minneapolis: University of Minnesota Press (eng.).

[6] Karimullin A. (1979). *The journey into the world of books*. Kazan: Tatar Publishers House (tat.).

[7] Kardapoltseva V.N. (2015). *Integrative Possibilities of Fiction Literature in the Context of the Humanitarian Disciplines*. *World of science, culture, education (Russian Science Citation Index)*, 2, 209-211 (rus.).

[8] Mashakova A., Khabutdinova M. (2017). *On the Ethnic Self-Identity of Kazakhstan Tatars*. *News of NAS RK*, 2, 222-226 (rus.).

[9] Mashakova A., Khabutdinova M. (2017). *The creative writings of Abay Kunanbayev in the Tatar literary reception*. *Espacios (Scopus)*, Vol. 38, Iss. 50, 1-8 (eng.).

[10] Minnegulov Kh.M. (2017). *Turk-Tatar Literature in the Context of Interliterary Ties*. Kazan: Ikhlis (rus.).

[11] Orazalin N. (2015). *Stars still know how to cry*. Kazan: Ilkham, 2015 (tat.).

[12] Topper P.M. (2000). *Translation in the system of comparative literature*. Moscow: Heritage (rus.).

[13] Winner T. (1958). *The Oral Art and Literature of the Kazakhs of Central Asia*. Durham: Duke University Press (eng.).

[14] Zhumabaev M. (2013). *The word of soul. Verses*. Kazan: Tatar Publishers House (tat.).

МРНТИ 17.09.91

Крыжевич А.С.,
Государственный литературно-мемориальный музей Якуба Коласа
Республика Беларусь, г. Минск
E-mail: chapun24@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6467-8249

ЯКУБ КОЛАС И КАЗАХСКАЯ ЛИТЕРАТУРА.

Аннотация. В статье рассматриваются связи классика белорусской литературы Якуба Коласа и некоторых казахских писателей. Эти связи прослеживаются с помощью фондовых материалов Государственного литературно-мемориального музея Якуба Коласа, а также анализируется творческая деятельность и жизненные пути белорусского и казахских писателей. Подробно описывается знакомство Якуба Коласа и классиков казахской литературы Сабита Муканова и Мухтара Ауэзова, а также сравниваются их творческие пути и значимость для своих народов. Особенно заостряется внимание на схожести общественно-политической деятельности и литературного творчества (стихи военной тематики, автобиографические романы) Сабита Муканова и Якуба Коласа. Отмечаются возможные пути развития сотрудничества между музеями, учрежденными в честь казахских писателей, и литературным музеем классика белорусской литературы.

Связь с Казахстаном народного поэта Беларуси во время Великой Отечественной войны также не упускается из виду, как и переводы произведений Якуба Коласа на казахский язык. В материале содержится и попытка анализа степени известности белорусского классика Якуба Коласа среди казахской творческой интеллигенции. Можно предположить, что поздравительный адрес и личные подарки от казахских писателей являются свидетельством признания, уважения и определённой известности Якуба Коласа на пространствах казахской степи.

Ключевые слова: белорусская и казахская литература, дарственная надпись, Якуб Колас, Сабит Муканов, поэзия военной тематики, Мухтар Ауэзов, литературная и общественно-политическая деятельность, культурное сотрудничество, поздравительный адрес, казахский народный костюм.

Несмотря на большое расстояние между Беларусью и Казахстаном, белорусский классик Якуб Колас (псевдоним писателя Константина Мицкевича) был знаком и высоко оценивал традиции казахского народа. На казахской земле Константину Мицкевичу приходилось бывать в тяжелое время для всех советских людей – в период Великой Отечественной войны. Через Казахстан лежал путь во время эвакуации семьи Мицкевичей в Узбекистан. Естественно, этим не исчерпываются связи Якуба Коласа с державой Центральной Азии, т.к. белорусский классик был знаком с некоторыми писателями братского Казахстана, встречаясь с ними во время писательских съездов. Можно предположить, что одна из первых встреч Якуба Коласа с казахскими писателями произошла в Минске во время третьего поэтического пленума Союза советских писателей, который проходил 10-16 февраля 1936 года. На пленуме в то

время присутствовал председатель Союза писателей Казахстана Ильяс Жансугуров, а также Кадыр Куанышев, Беимбет Майлин и другие. Для многонациональной советской литературы это было важное событие, которое непосредственным образом имеет отношение к развитию контактов между литературами Беларуси и Казахстана [1, с. 113-115]. Именно фондовые материалы Государственного литературно-мемориального музея Якуба Коласа являются тем источником, который иллюстрирует связи между народным поэтом Беларуси и казахскими писателями. Отмечу, что их не так и много, однако они дают возможность представить конкретные знакомства и контакты, которые воплотились в музейных экспонатах.

Книга “Сыр-Дарья”, что находится в личной библиотеке Якуба Коласа, ярко свидетельствует про связи с казахской литературой. Это издание Якубу Коласу прислал классик казахской советской литературы Сабит Муканов. Интересным является и то, что в конце книги размещался вкладыш с машинописным текстом-обращением и личным автографом Сабита Муканова. Пропитируем текст обращения писателя к Якубу Коласу:

Многоуважаемый Константин Михайлович!

Надеюсь, что Вы прочли на страницах журнала «Октябрь» /№ 3, 4, 5 за 1951 г. / перевод моего романа «Сыр-Дарья». Посылаю Вам казахский оригинал и прошу принять этот мой скромный подарок.

С приветом писателя [роспись-авт.]

/СабитМуканов/ 25 октября 1951 г.

Алма-Ата Артиллерийская, 39 кв. 4¹⁵

Такой вот подарок белорусскому коллеге был сделан Сабитом Мукановым, который напрямую свидетельствует про знакомство двух выдающихся писателей. Роман С.Муканова «Сыр-Дарья», который был написан в 1948 году, являлся одним из нескольких, что были созданы казахским классиком в разные годы. Более того, книга которую прислал С.Муканов Якубу Коласу была на то время литературной новинкой и появилась у белорусского писателя практически сразу после выхода ее из печати.

В чём проявляется близость Якуба Коласа и Сабита Муканова? Сабит Муканов является классиком советской казахской литературы, писателем-академиком, общественным деятелем, членом ЦК Компартии Казахстана (1956-1966), председателем, а также депутатом Верховного Совета Казахской ССР 2-8 созывов, членом Всесоюзного комитета защиты мира. В свою очередь народный поэт Якуб Колас считается классиком белорусской литературы, академиком, общественно-политическим деятелем и неоднократно депутатом Верховного Совета БССР и СССР разных созывов, членом Коммунистической партии с 1945 г. (а также членом ЦК на XX—XXII съездах КПБ) и Всесоюзного комитета защиты мира. Приведенные материалы показывают, что оба писателя – личности очень значительные, которые оставили после себя большое наследие своим народам. Плодотворная деятельность обоих великих творцов проявляется в похожих государственных наградах Якуба Коласа и Сабита Муканова. Оба национальных деятеля в советское время были награждены орденом Ленина, а также орденом Трудового Красного Знамени. Нужно отметить, что кандидатура Сабита Муканова дважды номинировалась на Сталинскую премию (1943 и 1948 гг.), однако в отличие от Якуба Коласа, высокую государственную награду получить не удалось.

Именно Сабиту Муканову принадлежит систематическое изложение жизни и творчества

15. Государственный литературно-мемориальный музей, КП-023172. Интересно что улица, обозначенная С.Мукановым в тексте обращения как место своего проживания, не изменила своего названия до сегодняшнего времени, несмотря на то, что имела такое наименование уже в начале 1950-х гг. Правда в дальнейшем Сабит Муканов поменял место своего жительства в Алма-Ате по адресу: улица Тулебаева 125/129, где и находится сегодня литературно-мемориальный комплекс, посвященный деятельности казахского классика.

великого казахского поэта Джамбулы Джабаева. Здесь уместно будет вспомнить, что именно Якуб Колас, ещё в далеком 1938 году, написал поэтическое поздравление акыну казахского народа по поводу 75-летия его литературной деятельности:

Ад снежных вяршалін Каўказа, Паміра,
Як гордасць шчаслівых аулаў,
Грыміць мнагаструнная звонкая ліра,
Сімфонія песень Джамбула [2, с. 261]

Объединяет Якуба Коласа и Сабита Муканова и то, что оба народных писателя знали советского политика Пантелеймона Пономаренко. Этот неоднозначный политический деятель советских времен в 1937 – 1948 гг. являлся первым секретарем ЦК КП(б) Беларуси. Позже, в 1954 – 1955 гг. Пантелеймон Кондратьевич – первый секретарь ЦК Компартии Казахстана. В обеих советских странах партийный руководитель стремился поддерживать активные связи с писателями. Сохранилась большая личная библиотека Пономаренко, в которой значительное место занимают книги с автографами белорусских советских писателей. Более того, Пономаренко имел тесные контакты с Якубом Коласом и особенно знаменитости сблизилась в послевоенное время, когда политик стал одним из самых близких людей для литературного классика. После смерти жены поэта, Пономаренко поддерживал Якуба Коласа в трагическое время и активно помогал писателю. В частности с подачи Пономаренко были выделены два автомобиля белорусскому поэту, а также два радиоприемника, один из которых являлся трофейным и позволял ловить заграничные радиоволны. Неудивительно что книги Якуба Коласа с личными автографами писателя занимали особое место в библиотеке Пантелеймона Пономаренко [7, с. 255-258].

Среди разной литературы, которая находится в личной библиотеке Пономаренко, есть и книги казахских авторов. Их дарили Пантелеймону Кондратьевичу в самые разные годы. В том числе и тогда, когда Пантелеймон Кондратьевич уже не работал в Казахстане первым секретарем ЦК Компартии. В книжной коллекции П. К. Пономаренко находились и три книги Сабита Муканова, в том числе роман «Сыр-Дарья», изданный в Москве в 1953 году в переводе на русский язык. Среди подаренных книг Мукановым находится и сборник автобиографических рассказов «Школа жизни», вероятно которую, Пантелеймон Кондратьевич мог сравнить с автобиографической трилогией Якуба Коласа «На росстанях» [9].

В годы Великой Отечественной войны поэзия Сабита Муканова стала трибуной, разоблачающей страшную сущность фашизма, и вместе с тем прославляла подвиг советского народа, борющегося с врагом. Военная лирика казахского поэта представлена в таких стихах как “Мощный удар”, “Письмо фронту”, “Народный батыр Амантай”, “У Берлина”, “Тибель фашизма”. Сабит Муканов напишет роман «Сыр-Дарья» о трудовом подвиге казахстанцев в годы войны, материал, для которого накапливался писателем именно во время трагических событий. Роман, кстати, получил высокую оценку А. Фадеева [3, с. 100-103]. В свою очередь пламенное художественное слово Якуба Коласа также стало оружием для борьбы с неожиданным врагом. Уже первое поэтическое произведение Якуба Коласа “Шаленага пса - на ланцуг” (написано 22 июня 1941 г.) определило идейный пафос, стилистику, образные и изобразительные средства всего стихотворного творчества белорусского поэта периода войны. В стихах “Душою и сердцем мы с вами герои”, “На защиту”, “Смерть разбойникам”, “На пожарище”, “Защитникам родной земли” и др. поэт реалистическими красками нарисовал сцены пожаров, разрушений, совершенных немецкими захватчиками. В творчестве военного периода Якуба Коласа одним из четко обозначенных идейно- тематических направлений было прославление мужества защитников родной земли, воспевание героики, призыв к борьбе против

врага-нациста [5, с. 7-10]. В 1946 году Совет Министров СССР за стихи, написанные в период Великой Отечественной войны («Майские дни», «Дорогой славы», «Салар», «Родной путь», «Моему другу», «На запад», «Голос земли»), удостоил Я.Коласа Государственной (Сталинской) премией первой степени [6, с. 734].

Очень символично, что на сегодняшний день музеи двух классиков казахской и белорусской литературы имеют одинаковые (литературно-мемориальные) профили. Это показывает, прежде всего, на значительность писателей для родных стран, а также их большой вклад в развитие отечественных литератур. Предполагаю, что такое положение дел может только способствовать развитию культурных связей между Беларусью и Казахстаном. Актуальным шагом в культурном взаимодействии будет сотрудничество музеев классиков казахской и белорусской литературы. Это сотрудничество стало бы хорошим примером сближения двух культур и знакомства с великими творцами двух стран и народов. Более того, культурный обмен между сотрудниками Государственного литературно-мемориального музейного комплекса С.Муканова и Г.Мусрепова и Государственного литературно-мемориального музея Якуба Коласа будет хорошей практикой по обмену опытом и знакомству с методикой работы в сфере музейной деятельности Казахстана и Беларуси.

На сегодня как в Беларуси, так и в Казахстане выпускаются марки и памятные монеты с изображениями двух писателей. Обоим деятелям поставлены памятники и бюсты, которые являются свидетельством важности двух национальных писателей. Символично, что Казахский музыкально-драматический театр, что был основан в 2000-м году в городе Петропавловск по инициативе президента Казахстана Нарсултана Назарбаева, носит имя Сабита Муканова. Причём открытие театра, совпало как раз со 100-летием рождения великого казахского писателя. Примечательно, что и Национальный академический драматический театр в городе Витебске носит имя Якуба Коласа.

Народный поэт Беларуси скорее всего был знаком и с еще одним классиком казахской литературы Мухтаром Ауэзовым, хотя никаких документальных свидетельств (автографы, письма, телеграммы и т.д.) пока что не найдено. Оба писателя были довольно известными в СССР и если даже не встречались лично, то точно знали о существовании друг друга. Именно эти писатели были награждены в 1949 году Государственной (Сталинской) премией. Причем Мухтару Ауэзову была присуждена в этом году Сталинская премия первой степени за роман «Абай». Якуб Колас, в свою очередь, получил Государственную премию за поэму «Хата рыбака», однако второй степени. Более того, писатели были награждены орденом Трудового Красного Знамени: Ауэзов получил орден в 1945 году, а Якуб Колас на год позже. Интересным обстоятельством косвенных связей Якуба Коласа с Мухтаром Ауэзовым является и то, что перу последнего принадлежит монография про киргизский народный эпос

«Манас». В личной библиотеке белорусского писателя находится как раз книга киргизского народного эпоса¹⁶ в переводе Сергея Липкина, Евгения Мозолькова, которая вышла в Москве в 1941 году. Похожесть жизненных путей Якуба Коласа и Мухтара Ауэзова заключается в том, что оба были писателями-академиками, депутатами Верховного Совета своих стран, награждены орденом Ленина. Писатели активно участвовали во Всесоюзном комитете защиты мира, по линии которого могли встречаться. В советские времена одна из главных улиц Алма-Аты носила имя М.Ауэзова (теперь один из районов города – Ауэзовский), а в столице Республики Беларусь есть также немалая улица Якуба Коласа и станция метро, носящая имя белорусского писателя¹⁷. Символично и то, что первым директором двухэтажного Дома-музея М.А. Ауэзова много лет была дочь писателя Лейла Мухтаровна, в свою очередь

16. Государственный литературно-мемориальный музей, КН-009606

17. Более того, в Минске есть улица Мухтара Ауэзова, а его имя присвоено средней школе № 143. На территории школы располагается также бюст классика казахской литературы.

долго и успешно руководил домом-музеем Якуба Коласа старший сын народного поэта Мицкевич Даниил Константинович. В современности эта, может быть и тонкая связь проявляется в том, что между Государственным литературно-мемориальным музеем Якуба Коласа и Институтом литературоведения и искусства М.А. Ауэзова заключен договор о сотрудничестве. Логическим продолжением этого шага должно стать культурное сотрудничество между литературно-мемориальными домами-музеями классиков казахской и белорусской литературы. Причем эти музеи являются усадьбами М.Ауэзова и Я.Коласа, что в современности ставить перед сотрудниками обеих культурных учреждений одинаковые вызовы в сохранении мемориальности и вместе с тем дельнейшей популяризации творчества писателей.

Важно отметить, что в личной библиотеке Якуба Коласа также находится книга “Казахская ССР”¹⁸. Когда появилась эта книга у писателя точно неизвестно. Однако она показывает, что Якуб Колас был связан судьбой с Казахстаном и в определённой степени интересовался этой советской страной. Такие выводы можно сделать потому, что некоторые знакомые и друзья Якуба Коласа жили в Казахстане. Например, во время эвакуации из-за событий страшной войны, в Казахстане жила семья Янки Мавра, который имел переписку со своим давним другом Коласом. Жили очень бедно, не хватало денег чтобы не только одеться, но и боально поесть. Пристроиться известный белорусский писатель Янка Мавр с семьёй смог только на окраине Алма-Аты, найдя в частном секторе комнатку в новом и еще недостроенном доме. Во время войны контакты между двумя писателями не обрывались и Мавр в письмах к другу, конечно, делился своим горестным положением и рассказал о том, что его дочь Наталью угрожают отчислить из школы за неоплату учебы. Узнавши об этом, Якуб Колас прислал 150 рублей, выкrojивши их из своего скромного семейного бюджета [4, с. 59].

В 1952 году, на 70-летний юбилей Якубу Коласу от имени всех писателей Казахстана был прислан поздравительный адрес¹⁹ на русском языке:

Дорогой Константин Михайлович!

Правление Союза Советских писателей Казахстана от имени всех литераторов республики сердечно приветствует Вас – одного из старейших писателей нашей страны – с семидесятилетием со дня рождения и от всей души поздравляет с высокой правительственной наградой – орденом Ленина.

Полвека большого и благородного жизненного пути Вы посвятили беззаветному служению Родине, своему народу, созданию подлинно народной белорусской литературы.

Еще в мрачные годы самодержавного произвола и национального гнета Вы одним из первых белорусских писателей подняли свой голос за народ, звали его к борьбе против угнетателей, стали пламенным певцом народа, выразителем его заветных дум и чаяний.

Советский народ знает и любит Вас – автора замечательной поэмы “Хата рыбака”, в которой Вы с присущим Вам талантом воспели патриотическую любовь трудящихся западных областей Белоруссии к Советскому Союзу, к славной Коммунистической партии, к великому вождю народов товарищу Сталину.

Советский читатель знает и любит Вас – взыскательного художника, автора многих повестей, поэм и стихов, которые являются подлинной художественной историей жизни белорусского народа, и служит делу укрепления Сталинской дружбы народов нашей страны, вдохновляют миллионы читателей на борьбу за коммунизм.

Советский народ любит и знает Вас – выдающегося общественного деятеля, страстного,

18. Государственный литературно-мемориальный музей, КП - 24124. Между прочим, книга также вышла в Москве (1941 г.) в издательстве “ОГИЗ” (Объединение государственных книжно-журнальных издательств).

19. Государственный литературно-мемориальный музей, КП - 6510. Поздравительный адрес сделан из толстой бумаги, обшитой кожей темнокоричневого цвета. На нем расположено золотое тиснение со словами “Народному поэту Белоруссии ЯКУБУ КОЛАСУ в день 70-летия со дня рождения”.

неутомимого борца за счастье человечества, за прочный мир и дружбу между народами, за дело мира во всем мире.

Ваши стихи и поэмы, переведенные на русский язык, на языки братских народов, вошли в сокровищницу передовой советской литературы.

Казахский народ с любовью читает Ваши прекрасные произведения глубоко проникнутые духом животворного советского патриотизма.

Желаем Вам, дорогой Константин Михайлович, долгих лет жизни и новых творческих успехов на благо нашей любимой Родины.

Правление Союза советских писателей Казахстана

Важно отметить, что в поздравительном адресе очень точно очерчена роль Якуба Коласа в развитии белорусской литературы. В обращении писателя тонко называют «певцом народа, выразителем его заветных дум и чаяний», что неоднократно проговаривалось исследователями его творчества. Начало трёх абзацев подряд фразой «советский народ/читатель любит и знает Вас» очень символично и отображает уровень известности народного поэта Беларуси в большой советской стране. При этом нужно не обращать внимания на идеологический пафос поздравления, а фразы, в которых обозначается любовь к Сталину и партии в официальном обращении, нужно воспринимать необходимыми в то время, которое было насквозь пропитано жесткими идеологическими рамками и воспеванием культа Иосифа Джугашвили.

Кроме поздравления на 70-летие Якубу Коласу был сделан очень интересный подарок от казахского поэта Таира Жарокова. Белорусскому классику Таир Жароков подарил национальный казахский мужской халат, который называется чапан²⁰ и тюбетейку²¹. Чапан - вид одежды популярный у всех народов Центральной Азии. Шьют его обычно на вате или верблюжьей шерсти с ситцевой подкладкой. Нужно отметить, что чапаны бывают и праздничные, очень богато расшитые, что привлекают внимание издалека, показывая всю красоту национального костюма казахов. У казахского народа обычай дарить похожие халаты был широко распространен. Более того, раньше без чапана выходить из дому считалось не очень пристойным явлением. Покрой чапана довольно простой – это широкий халат, одна пола которого накидывается на вторую. Пуговиц или иных застежек и креплений халат обычно не имел, ибо мужчины подпоясывались широким поясным платком.

Дополнительным украшением повседневного чапана была только тесьма, которой обшивались пола, рукава и края халата. Отмечу, что чапан Якуба Коласа отличался своей простотой в украшении, а его можно отнести скорее к категории повседневной одежды, чем назвать праздничным. Причем чапан сделан из бирюзового плюша и выглядит довольно легкой одеждой, что шилась специально для теплого периода года. Одежда имеет вид туникоподобного халата и является одноборной с синей саржевой подкладкой. Края рукавов чапана и его воротник украшены золотистой тесьмой, спинка халата расклешенная к низу. С левой стороны халата была пришита белая пуговица, не исключено что это сделано позже самим писателем. Казахская народная одежда, подаренная Якубу Коласу также немного напоминало легкую верхнюю безрукавку, название которой чекмень.

Постоянным головным убором казахов была конусоподобная тюбетейка. Она шилась с двух частей – цилиндрического невысокого околышка и макушки. Тюбетейки обычно шились из сатина. Для роскошных (богатых) тюбетеек использовался бархат, однако головной убор подаренный Якубу Коласу был сделан из велюра. Кроме того конусообразная тюбетейка прошита в мелкую «елочку». Важно отметить, что тюбетейка и халат Я.Коласа являются кустарного производства одинаковые по расцветке – цвета морской волны. Оба предмета одежды сделаны в Казахстане в 1950-х гг. и на сегодня находятся в довольно хорошем состоянии.

20. Государственный литературно-мемориальный музей, КП 023528. Размер: 132x66 см

21. Государственный литературно-мемориальный музей, КП 023529. Размер: h-9 см; d-18 см

Более того, халат и тюбетейка стали мемориальными вещами Якуба Коласа и являются важными экспонатами предметно-вещевой части фондовой коллекции музея классика. Кстати, именно в выдающемся романе Мухтара Ауэзова “Абай” есть подробные описания традиционной одежды казахов и ее значения, которое очень ярко иллюстрирует классик казахской литературы.

Подарки являются прямым свидетельством, что поэт Таир Жароков был знаком с Якубом Коласом. Именно этот казахский писатель в 1938-1942 гг. был литературным секретарем акына Джамбулы Джабаева. С 1946 года Жароков работал на ответственных должностях в управлении Союза писателей Казахстана и Казгослитиздате, где проявил себя как переводчик. В числе его переводов на казахский язык – некоторые произведения А. С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, а также ряд произведений Т. Шевченко. Именно произведения этих знаменитых писателей, которых очень уважал Якуб Колас, также переводились белорусским классиком. Таир Жароков за свою активную литературную деятельность в 1959 году был удостоен ордена Трудового Красного Знамени. Этим же орденом был награжден в свое время и Якуб Колас.

Важно отметить, что в 1956 году на казахском языке вышли книги Якуба Коласа “Стихи” и “Трясина” (под названием “Дед Талаш”). Эти события являются хорошим примером тесных связей белорусского классика и казахских мастеров слова. Экземпляр книги Якуба Коласа на казахском языке “Өлендер” (“Стихи”) сберегается и в фондах Государственного литературно-мемориального музея Якуба Коласа, подписанный поэтом Халижаном Бекко (Бекхожином Калижаном). С этим народным писателем Казахстана Якуб Колас также имел контакты, про что свидетельствует автограф казахского поэта, посвященный Литературному музею Якуба Коласа [8, с. 1,3]. В издания произведений Якуба Коласа на казахском языке разных годов, включались также переведенные отдельные части лиро-эпической поэмы “Сымон-музыкант”.

Уже после смерти Якуба Коласа из Алма-Аты была прислана правительственная телеграмма, в которой свои соболезнования высказали казахские писатели. Телеграмма была прислана на адрес Союза писателей Беларуси и датируется 15 августом 1956 г. Протицируем текст телеграммы:

Глубоко опечалены кончиной уважаемого нами, выдающегося народного поэта Белоруссии Якуба Коласа. Мы Казахские писатели хорошо знали [и] горячо любили Якуба Коласа. Его светлый образ навсегда останется [в] наших сердцах.

Президиум Союза писателей Казахстана²²

Как известно Якуб Колас умирает 13 августа 1956 года в обеденное время. И эта весть довольно быстро донеслась до Казахстана. Настолько, что через два дня после смерти народного поэта, казахские писатели уже прислали сочувственную телеграмму на адрес Союза писателей Беларуси. Это также является хорошим свидетельством известности Якуба Коласа среди казахских писателей и советской интеллигенции в целом.

Таким образом, все приведенные материалы позволяют нам представить широту контактов Якуба Коласа с казахскими писателями и его известность среди всей казахской интеллигенции. С уверенностью можно сказать, что белорусский классик был известной персоной на пространствах Советского Союза, не исключением являлся и Казахстан. Тесных контактов или большой дружбы у Якуба Коласа с казахскими писателями не было, т.к на это влияла, в прежнюю очередь, далекое расстояние между двумя странами. Тем не менее, приведенные материалы свидетельствуют про коммуникацию Якуба Коласа с самыми известными писателями казахской литературы, однако преимущественно в послевоенное время.

22. Государственный литературно-мемориальный музей, КП 004117. Вместо точек размещено обозначение “ТЧК”. Тогдашняя технология, которой являлась телеграфная печать была слабо развита, поэтому иные знаки препинания, предлоги и союзы практически никак не отображались. Они были поставлены исходя из правил пунктуации и орфографии русского языка.

Крыжевич А.С.

Мемлекеттік әдеби-мемориалдық
Якуб Колас мұражайы
Беларусь Республикасы, Минск
E-mail: chapun24@gmail.com

ЯКУБ КОЛАС ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ.

Аңдатпа. Мақалада Беларус әдебиетінің классигі Якуб Колас пен кейбір қазақ жазушыларының байланыстары қарастырылады. Бұл байланыстар Якуб Колас мемлекеттік әдеби-мемориалдық музейінің қор материалдары негізінде қаралды, сондай-ақ беларусь және қазақ жазушыларының шығармашылық қызметі мен өмір жолдары талданды. Якуб Колас пен қазақ әдебиетінің классиктері Сәбит Мұқанов және Мұхтар Әуезовтің таныстықтары терең баяндалады, сондай-ақ олардың шығармашылық жолдары мен туған халқы үшін маңызы тұрғысынан салыстырылады. Әсіресе Сәбит Мұқанов пен Якуб Коластың қоғамдық-саяси қызметі мен әдеби шығармашылығының (әскери тақырыптағы өлеңдер, өмірбаяндық романдар) ұқсастығына ерекше назар аударылады. Қазақ жазушыларының құрметіне құрылған мұражайлар мен Беларусь әдебиеті классигінің әдеби мұражайы арасындағы ынтымақтастықты дамытудың ықтимал жолдары атап өтіледі.

Ұлы Отан соғысы жылдарында Беларусь халық ақынының Қазақстанмен байланысы назардан тыс қалған жоқ, Якуб Колас шығармалары қазақ тіліне аударылды. Сонымен қатар мақалада беларусь классигі Якуб Коластың қазақ шығармашылық интеллигенциясы арасында танымалдылық деңгейін анықтауға талпыныс жасалды. Қазақ жазушыларының құттықтау сөздері мен кәде-сыйлары Якуб Колас шығармашылығының қазақ даласында да кеңінен танылғандығының белгісі болып табылады.

Түйін сөздер: Беларусь және қазақ әдебиеті, арнау, Якуб Колас, Сәбит Мұқанов, әскери поэзия, Мұхтар Әуезов, әдеби және қоғамдық-саяси қызмет, мәдени ынтымақтастық, құттықтау адресі, қазақ халық костюмі.

Kryzhevich A.S.

State literary-memorial Yakub Kolas Museum
Republic of Belarus, Minsk
E-mail: chapun24@gmail.com

YAKUB KOLAS AND KAZAKH LITERATURE.

Abstract. The article examines the connections between the classic of Belarusian literature Yakub Kolas and some Kazakh writers. These connections are traced with the help of the collection materials of the State Literary and Memorial Museum of Yakub Kolas, and the creative activity and life paths of Belarusian and Kazakh writers are also analyzed. The acquaintance of Yakub Kolas with the classics of Kazakh literature Sabit Mukanov and Mukhtar Auevov is described in detail, and their creative paths and significance for their peoples are compared. Attention is especially focused on the similarity of social and political activities and literary creativity (military poems, autobiographical novels) by Sabit Mukanov and Yakub Kolas. Possible ways of developing cooperation between museums established in honor of Kazakh writers and the literary museum of the classic of Belarusian literature are noted.

The connection with Kazakhstan of the national poet of Belarus during the Great Patriotic War is also not overlooked, as are the translations of the works of Yakub Kolas into the Kazakh language. The material also contains an attempt to analyze the degree of popularity of the Belarusian classic Yakub Kolas among the Kazakh creative intelligentsia. It can be assumed that the congratulatory address and personal gifts from Kazakh writers are evidence of the recognition, respect and certain fame of Yakub Kolas in the spaces of the Kazakh steppe.

Keywords: *Belarusian and Kazakh literature, dedication, Yakub Kolas, Sabit Mukanov, military poetry, Mukhtar Aueзов, literary and socio-political activities, cultural cooperation, congratulatory address, Kazakh folk costume.*

Информация об авторе:

Крыжевич А.С., Государственный литературно-мемориальный музей Якуба Коласа, Республика Беларусь, г. Минск. E-mail: chapun24@gmail.com. ORCID: 0000-0001-6467-8249.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Карлюкевіч. А. Братэрства/ Алезь Карлюкевіч. – Мінск: Звязда, 2014 - 256 с.
- [2] Колас Я. Збор твораў. У 20 т. Т. 2. Вершы (1911-1938) / Якуб Колас; рэд. тома У.В. Гніламёдаў; падрыхт. тэкстаў і камент. С.В. Забродскай, К.А. Казыра; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск: Беларус. Навука, 2007. – 440 с.
- [3] Маликова С.З. Творчество Сабита Муканова в архивных материалах./ Материалы международной научно-практической конференции «Сабит Муканов – яркая личность в мировой литературе и культуре». Петропавловск, 2015. – С. 100-103
- [4] Міцкевіч Н.І. Доўгая дарога ад дома Янкі Маўра да дома Якуба Коласа: успаміны / Наталля Міцкевіч; прад. Міхася Міцкевіч, Алезя Карлюкевіча. – Мінск: Звязда, 2016. – 240 с.
- [5] Мушынскі М.І. “За край, за радзіму, за волю”: літаратурная дзейнасць Якуба Коласа ў гады Вялікай Айчыннай вайны. / Каласавіны. Лёс пісьменніка- лёс народа: матэрыялы навук. канф., прысвечанай 60-годдзю вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, 3-4 лістап. 2004 г., Мінск – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2005. – С. 7-27;
- [6] Мушынскі. М.І. Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа / М.І. Мушынскі; навк. Рэд. А.М. Макарэвіч. – Мінск: Беларус. Навука, 2012 – 1127 с.
- [7] Трафімчык, А. На ростанях лёсаў паэта і палітыка: Якуб Колас і Панцеляймон Панамарэнка / Анатоль Трафімчык // Дзеяслоў. – 2011. – № 5. – С. 249-262.
- [8] Трафімчык, А. Якуб Колас на цаліннай зямлі. / Голас радзімы 2012, 25 кастрычніка. – С. 1, 3
- [9] Сабит Муканов: «Я знаю, что вы страстно изучаете казахский язык...». Режим доступа: <http://sozvuchie.by/component/k2/sabit-mukanov-ya-znayu-chto-vy-strastno-izuchaete-kazakhskij-yazyk.html>. Дата доступа: 02.02.2020

REFERENCES

- [1] Karlyukevlch. A. Braterstva/ Ales Karlyukevlch. (2014). – Mlnsk: Zvyazda. 256 p.
- [2] Kolas Ya. Zbor tvoraŭ (2007). U 20 t. T. 2. Vershyi (1911-1938) / Yakub Kolas; red. toma U.V. GnllamYodaŭ; padryiht. tekstaŭ I kament. S.V. Zabrodskay, K.A. Kazyira; Nats. akad. navuk Belarusl, In-t lit. Imya Ya. Kupalyi. – Mlnsk: Belarus. Navuka. 440 p.
- [3] Malikova S.Z. (2015) Tvorchestvo Sabita Mukanova v arhivnyih materialah./ Materialyi mezhdunarodnoy nauchno- prakticheskoy konferentsii «Sabit Mukanov – yarkaya lichnost v mirovoy literature i kulture». Petropavlovsk. p. 100-103
- [4] MltskevIch N.I. (2016) Doŭgaya daroga ad doma Yankl Maŭra da doma Yakuba Kolasa: uspamlnyi / Natallya MltskevIch; prad. Mlhasya MltskevIch, Alesya Karlyukevlcha. Mlnsk: Zvyazda. 240 p.
- [5] Mushyinski M.I. (2005) “Za kray, za radzImu, za volyu”: litraturnaya dzeynasts Yakuba Kolasa ŭ gadyi

- Vyallkay Aychynnay vaynyi. / Kalasavlnyi. LYos plsmennlka- LYos naroda: materyiyalyi navuk. kanf., prыsvechanay 60-goddzyu vyzvalennya Belarusl ad nям.-fashыistsklh zahopnlkaў, 3-4 llistap. 2004 g., Mlnsk – Mn.: Vyd. tseпtr BDU. p. 7-27;
- [6] Mushynskl. M.l. Letapls zhyitstsya l tvorchastl Yakuba Kolasa / M.l. Mushynskl; navk. Red. A.M. Makarevlch. – Mlnsk: Belarus. Navuka, 2012 – 1127 s.
- [7] Trafimchyik, (2011) A. Na rostanyah lYosaў paeta l pallytyka: Yakub Kolas l Pantselyaymon Panamarenka / Anatol Trafimchyik // Dzeyasloў. 5:249-262.
- [8] Trafimchyik (2012) A. Yakub Kolas na tsallnnay zyaml. / Golas radzlmы, 25:1-3
- [9] Sabit Mukanov: «Ya znayu, chto vyi strastno izuchaete kazahskiy yazyk...». Rezhim dostupa: <http://sozvuchie.by/component/k2/sabit-mukanov-ya-znayu-chto-vy-strastno-izuchaete-kazahskij-yazyk.html>. Data dostupa: 02.02.2020

ӘДЕБИЕТ

- [1] Карлюкевич. А. Братерства/ Алесь Карлюкевич. – Минск: Звезда, 2014 - 256 б.
- [2] Колас Я. Збор твораў. У 20 т. Т. 2. Вершы (1911-1938) / Якуб Колас; рэд. тома У.В. Гніламёдаў; падрыхт. тэкстаў і камент. С.В. Забродскай, К.А. Казыра; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск: Беларус. Навука, 2007. – 440 б.
- [3] Маликова С.З. Сәбит Мұқановтың мұрағаттық материалдардағы шығармашылығы. / «Сәбит Мұқанов - әлемдік әдебиет пен мәдениеттегі жарқын тұлға» халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. Петропавл, 2015. – 100-103б.
- [4] Міцкевіч Н.І. Доўгая дарога ад дома Янкі Маўра да дома Якуба Коласа: успаміны / Наталля Міцкевіч; прад. Міхася Міцкевіч, Алесь Карлюкевіча. – Мінск: Звезда, 2016. – 240 б.
- [5] Мушынскі М.І. “За край, за радзіму, за волю”: літаратурная дзейнасць Якуба Коласа ў гады Вялікай Айчыннай вайны. / Каласавіны. Лёс пісьменніка- лёс народа: матэрыялы навук. канф., прысвечанай 60-годдзю вызвалення Беларусі ад ням.- фашысцкіх захопнікаў, 3-4 лістап. 2004 г., Мінск – Мн.: Выд. цэнтр БДУ, 2005. – 7-27б;
- [6] Мушынскі. М.І. Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа / М.І. Мушынскі; навк. Рэд. А.М. Макарэвіч. – Мінск: Беларус. Навука, 2012 – 1127 б.
- [7] Трафімчык, А. На ростанях лёсаў паэта і палітыка: Якуб Колас і Панцеляймон Панамарэнка / Анатоль Трафімчык // Дзяслоў. – 2011. – № 5. – 249-262 б.
- [8] Трафімчык, А. Якуб Колас на цаліннай зямлі. / Голас радзімы 2012, 25 кастрычніка. – С. 1, 3
- [9] Сәбит Мұқанов: «Мен сенің қазақ тілін құмарлықпен үйреніп жүргеніңді білемін...». Кіру режимі: <http://sozvuchie.by/component/k2/sabit-mukanov-ya-znayu-chto-vy-strastno-izuchaete-kazahskij-yazyk.html>. Кіру күні: 02.02.2020

Gulnaz Dautova

Al-Farabi Kazakh National University,
Almaty, Kazakhstan

E-mail: gulnazdautova001@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3377-5334

PECULIAR OF HEROES OF KAZAKH HISTORICAL EPIC

Abstract. *The article defines the image of a defender-hero in the historical epics of the Kazakh people. In the historical poems, the character of "defender - hero" is portrayed in different ways. Usually main hero's prototype is a real person that lived in particular region around that time. We can say that historical epic's characters are realistic and conditional. It is known that they act within historical events, but at the same time being able to serve in epics legislation. As we can see from the poems, he was a mentor and educator who gathered around him a brave young man. From "defender hero" he has transformed into a heritage of character that cares his people. Young heroes close to Khan even though how valiant they never refuse take advice given by senior hero and do as they say, we can clearly understand their unity to keep peace by protecting people and their country from menace and danger. Because of such heroes were the protectors of our Kazakh nation we could withstand all kind of misfortunes and dangers and survived. Heroes did not just own the great steppe they also prevented it from all sort of menace. In historical epics, it is evident that the heroes served all their life during unstable and difficult times, when they did not manage to resolve their own personal problems.*

In addition, the psalms belonging to the historical epic genre of Kazakh folklore, which we are considering, are diverse. In all of them honored portrait of hero that served his country. However, according to the purpose and the main theme of the epos, we have noticed that the "defender-hero's" personality image is different.

Keywords: *folklore, kazakh epos, historical epic, Golden Horde, defender-hero, image, prototype*

Introduction. In Kazakh folklore, the genre nature of the historical poem has always been determined and scientific views on the laws of its development have been steadily maintained. Thus, in the course of development of Kazakh folklore, it was determined that historical epos had changed from the ancient form of epic genre to a new one, indicating its closeness to reality.

One of the common features of all eposes – if it is far from the described historical events, the more shriveled it is to history, general terms instead of solid facts, instead of describing specific events, they begin to show common typical events of a certain era, the actual historical events start to become typical event. Ultimately, the creation of real-life events transforms into a general picture of the typical events of a certain era. This process is characterized by the fact that all Kazakh, Kyrgyz, Altai epic traditions are more developed, it is clear from oral folk literature. These laws are proved in the views of E.Ismailov (Ismailov,1967) he analyzed the scientific foundations of historical songs and historical poems. The scientist clarifies the features of the historical poems as a genre, and chronologically analyzes the works of historical poems. 1) XVIII century, 2) XIX century, 3) compositions of the XX century. Author pays special attention to the works that he

recommends, especially the ones that were born in the end of 19th century and the beginning of 20th century (Ismailov, 1967,P.122).

E. Tursunov, a scientist who has developed a profound conclusions about historical poetry: He concludes it as follows - "What we call as a historical poem (junior epos) - which has not yet been completely eradicated in the minds of the people, in some cases has been followed by historical events. Also it has used poetic techniques that were used in ancient heroes poetical language to describe historical events and became a sample of oral literature. Junior epos is a "intermediate genre type" between historical epos and historical poems" (Tursynov,1979, P.87).

On the basis of new scientific laws in the period of independence, the scientist B.Azibaeva studied the ways of development of the epos and summed up the detailed conclusions on the originality of the historical epos. "All subject matter and plot, general poetics, are devoted to the events of different historical periods and are made up of one genre, but it is internalized to the genre (for example, real-historical). Historical poems also appear in the frames of the heroic epos, with its general similarities and with a number of differences, namely the almost all historical poems have identical real historic prototype of the heroes, the heroes are not over praised as in the eposes, the point of visualization is not the epic destiny of the hero, but rather a place in the history of the people. Historical poems depict historic events in different regions of Kazakhstan in the XV-XVIII and XIX-XX centuries." (Azibaeva, 2014, P.136) The complex events that our people experienced in several epochs in historical poems: Golden horde, events during Kazakh Khanate, Kalmyk, the Dzhungar invasion, the attacks of the Kokand, Khiva khanates and Kyrgyz manas, along with the military campaigns of the Russian Empire on a regular basis for the purpose of radicalization of the Kazakh land and etc. are displayed.

Historical poem, which is one of the branches of the Kazakh epos, is a genre different from other genres of Kazakh folklore in terms of its fraternity to history. In the history of folklore studies, it has developed various scientific conclusions on the recognition of its genre nature.

For example, for the first time Sh.Ualikhanov separated historical poem as individual genre as it reflects the events that have taken place, which did not disappear from people's memory, (Ualikhanov, 1985,P.282) he commented that historical poem has the involvement to history from ancient times, while M.Auezov (Auezov, 2001, P.171) described it as "type of heroic epos of the post-modern era" and differentiated some genre signs. We can see his basic principles on the historical background of the common epos can be summarized by his words: "When we look at Kazakh hero tales from the beginning until the end, we can't tell that it fully opens the curtain of significant historic events but it lets us at least peek through key hole. We all well known how much melody of oral story helps to form our history. Heroes in most of the old stories are not born from our ancestors' imaginations they are based on real heroes that existed" (Auezov, 2001, P. 68-69).

M.O. Auezov describes the characteristic features of historical poem as follows: The story of the historical poem are the historical event that has been evident in the history of the country; People who have been involved in real events of historical poem have different situations and the general nature of the people 's interests; The main heroes of the historical poem are well known, famous and respected people of the country; Historical stories are mainly based on those events, and the reality is overwhelming because they have been seen by eyewitnesses. M.O. Auezov: The story of a Ahtaban Shubirinda in Kazakh history which occurred because of kalmak massacre and Russian colonial yoke, the loss of Kazakh nations freedom and liberty was described as "heads down in halter, unbroken were broken, giants held down". The scientist points out that the Kazakhs, as a historic phenomenon had to surrender to Russians it was by unfairness of the Kalmyks and the long bloody massacre, were the result of the Central Asian khans' pressure and the outrage of the Kazakhs. Thus, the Kazakhs, who were under exerting pressure the Russians colonists for their own

purposes, easily persuaded them. (Auezov,2001,P.147).

Methodology. Currently the researchers have proved typological commonness of the most narrative and thematic parameters of epics of different nations. This means that the ideological-thematic and plot-motivative range of the Kazakh epic, as well as other ethnic epics, as a whole, is correlated with the "catalog" of the world epic fund. But this Kazakh epos (and any other epos) is a unique, original creation of ethnic group whose uniqueness is due to complex causes and due to the features specific historical circumstances of epic art. This means that in the epic field of Kazakh ethnos typologically common themes and motifs are developed in a specifically national way, which results in the widest variety and diversity and is actually a kaleidoscope of infinite variants of implementation and the possible interpretations of these categories, i.e. the national specificity of the epic is formed.

We should mention with gratitude and respect the names of the researchers who made a great contribution to the study of the Kazakh epic, they are: Ch. Valikhanov, V.V. Radlov, G.N. Potanin, A.Divaev, I.N. Berezin, A. Baytursynov, Kh. Dosmukhamedov, A. Bokeikhanov, M. Auezov, S. Seifullin, A. Margulan, K. Zhumaliyev, N.S. Smirnov A.Konyratbaev, R.Berdybayev, T.Sydykov and others. The works that have been created in the last decade of the XX century and at the beginning of the XXI century are also very important for the study of epics. They are monographic study of such authors as: O.Nurmagambetova, Sh.Ibrayev, B.Azibaeva, E.Tursynov and S.Kaskabasovs works written by him for the collections. Great literature is devoted to the genre classification of the Kazakh epic. These are the works of A. Margulan, S. Sadyrbayev ("Issues of the cyclization of the Kazakh epic", Alma-Ata, 1965). The problems of historicism became the main theme of N.Silchenko's research. The problem of the epic storyteller is a constant object of the research (see A.Margulan's works "About the carriers of the ancient poetic culture of the Kazakh people", E.Tursynov's monograph "Types of carriers of the Kazakh folklore", a series of works by E.Ismayilov about akyns, etc.). The works of some outstanding storytellers - Dzhambul, Bayzakoa, Nurkhan Ahmetbekov (the works of M. Auezov, I.Eventov, S. Esipov) are considered in detail. On the epic problems, a number of Ph.D. thesis have beendefended - S.Neghimov, A.Ospanov, J. Bekturov, B.Abylkasimov and others. The works of S. Satpayev illuminate the problems of the Kazakh epic ties with the epic traditions of the East in the literary aspect.

For our research, B.N. Putilov's monograph called "Methodology of comparative-historic studying of folklore" is very important. (Putilov, 2009) In this work the author has revealed the essence of historical-typological research. The research was based on the theoretical conclusions of leading scientists, including foreign researchers who conducted important research in the Kazakh literary science. In particular, V.M. Zhirmunskii "National heroic epos", V.Ya. Propop «Folklore and reality», B.N. Putylov «Heroic epos and reality», E.M. Meletinsky, "The Advent of the heroic epos", J. Campbell, "Thousand-faced hero", F. Urmancheev "National heroic epos", Sh.Ualikhanov " Selected works", M.Auezov "History of literature", A.Margulan, K.Zhumaliyev, A.Konyratbayev, M.Gabdullin, R. Berdybaev " Ideology of Epos", Sh. Iibirayev "World of Epos", S. Kaskabasov "Kazakh folk prose", B. Abylkasymov "Telqonir", O. Nurmagambetova "Kazakh heroic epos", E. Tursunov "The study of historical poems and nature of genres", B. Azibayeva "The plot of the Kazakh eposes" and etc. as well as theoretical concepts and basic concepts of domestic scientists.

Theory/calculation. In the historical epic, for many times during the tragic events of the Kazakh people, which had been the result of continuous aggression of the XV-XX centuries, courageous heroic spirit is manifested. United hero and nation, for their country and land the vigorous courage in the struggle for freedom is described.

In historical epics, images are not imaginary, courageous historic personalities who are indifferent to the interests of the people and the state, the heads of the Kazakh state - the khan and the sultans,

the commanders of the military, the image of the famous people and warriors, distinguished by heroism and military talent. Almost all characters of historical poems are real people, their images are not as distinct as heroic epics; more precisely, all the characters in the event are described as in ordinary everyday life.

The historical character of the historical epic is different from the heroic epic. Here a real story is often based on real life events. That is why the compilation of stories consists of well-known events of the Kazakh steppes - known events that can be estimated in approximately a certain area. Moreover, there are not much frivolous fantasy characteristics. The event also ends in line with reality. However, preserving heroic spirit, it inherits a new kind of historical epoch, linking the ancient heroism and heroic epic tradition with history and creates new image.

Historical poems became complex only after heroic poems so there are typical character differences.

The scientist B. Azibayeva concludes that historic wonders are figuratively describing various historical events and historical persons of our nation in the past centuries. They are conditionally described as "Historical epics, characterized by events in on the territory of Kazakhstan and China during XIX century and the first half of the XX century" were divided to 2 groups of historical poems, the national liberation struggle in China, the internal enemy - the resistance to kuomintang, the justice of the interethnic inequality and power and the struggle for social equality. However, since the poems belonging to this group are specially considered in the form of other research, we have just acquired the poems on the territory of Kazakhstan and took as a basis of our dissertation.

Differing old and new thoughts about the epics, the scientist B. Azibaeva according to the latest laws of folklore science shows that historic poems, representing various historical events, are emerging in the tradition of heroic epic tradition and have the similarities and peculiarities of genre: "1) The form of depiction in historical poems is not the epic destiny of the hero, but the place of the history of the nation, the battle of the most important ordinary soldiers, the warriors, the khan and the military commanders; 2) the prototype of almost all historical heroes, in other words, they are known by history, have served their nation they are - soldiers, commanders, courage soldiers, hero soldiers; 3) Historical epos characters are not particularly praised as heroic epos heroes, their images and characteristics generally correspond to the standard of life of ordinary people, and more precisely, all the characters participating in the event are described as everyday life." (Azibayeva, 2016, P.71) Bearing in mind these scientific principles in the history of the epic, the object of our research was to analyze the types of historical poems, showing different stages of development, and to consider it on the basis of three big contingencies.

-The type of heroes who fought against the Dzhungar invasion of the XVIII century.

-Heroes who protected the people from colonial aggression

-Defenders of the Central Asian from invaders

Thus, the conditional differentiation of opinion was reflected in the question of how the personality of "Defender - Hero" was formed.

Results. As a result, during the last 300 years since XI century there were many historical events in the history of the Kazakh nation. Although not all of them are the same, the difficult moments that have had a significant impact on the country's destiny have been reflected in historical ghosts and have come from generation to generation. It has been politically blocked for a long time because it has been based on some poetic stories not only of great history, but also because it is closely related to the heroic history of the nation. It is possible to speak about it only in light of modern requirements.

The historical epos differs from the linguistic and artistic means. There are not such characteristic of extermination and mythic images, as in ancient epic heroic eposes. The visual aids also reflect the

realities of real life. In addition, geographical summaries are more commonly referred to as to the real place names where the historical event occurred. Thus, we have seen that the historical epos has many similarities with other epic genres as well as their similarities with the "defender-hero" image.

Kazakh epic work is an integral part of the spiritual culture of the people and goes back to its antiquity. Throughout its history from the era of consolidation of the disparate tribes of nomads of single monolithic Kazakh nation to its heyday in the era of mature socialism – the epic of Kazakhs carried the most important moral and aesthetic values, worked out by the people, repulsed all the major turning historical events, becoming a true chronicle of its spiritual, social and material life. The brightest examples of the Kazakh epos became an integral part of the world culture.

Epic tradition of Kazakh people is actively operating in our days, thus proving the possibility and the organic existence of such ancient heritage in the framework of socialist culture. The vividness of the epic tradition in Kazakhstan makes topical task of reviewing its nature and its processes of functioning and transformation in the present.

It is clear that, firstly, the Kazakh epos was formed long before the formation of the Kazakh nation and, secondly, it is the part of a hierarchical system of the highest order and genetically associated with each of its levels. In the most general terms, this hierarchy is as follows: epic of Turkic people, epic of people of Central Asia and Kazakhstan, Kazakh epos and folklore, epic and local traditions of the Kazakhs, story teller schools within each epic tradition, the individual features of the narrators within a single school, etc.

The study of the Kazakh epos has its own history and established strong traditions. None of the researchers of folk art of the Kazakh people ignored this outstanding artistic phenomenon. The subject matter of compositions of the most common scene legends has been fundamentally studied, the initial classification of the genre of epic works has been made, its poetics, language, history, formation and main stages of evolution are being studied. The problems of historicism of the Kazakh epos have been thoroughly developed.

As it is known, in the scientific search its prerequisites are highly important. Any statement of folklore facts is based on expectations, not always fully conscious. Therefore, any description of the material and its interpretation may not be completely free of subjectivity. The accumulation of new facts inevitably corrects the theory itself and puts forward on this basis, new assumptions, which are tested for viability, and any correction of representations, in our view, is positive, even if it was not enough.

However, when dealing with the living cultural phenomenon which is subject to transformation, the researcher does not have an opportunity to expect passively the emergence of some kind of theory that can bring perfect order, based on slowly collected and systematized facts and phenomena. A hundred times more topical becomes the task of collecting and understanding of the epic traditions of the Kazakhs, which reveals a great moral potential which is able to participate in the modern spiritual life of the Soviet people.

Discussion. Defender from colonial yoke of Russian Empire. In the history of the Kazakh people in the XVIII century there were fierce battles for the destiny of the Kazakh Khanate took place. Particularly, several stormy Jungars invasions caused the country to suffer greatly. But with the help of wise Kazakh leaders and the brave warriors managed to overcome the enemy and retain their country. These troublesome times have become a glorious historical epoch of the khan-batyr, the sultans, who have not only been able to capture heroes and fortune-tellers, but also have a courageous heroism was praised.

It is well-known that the character image of the heroic countrymen in epic art is transformed to each historical period. Sh.Ibrayev said: "There is a great difference between the heroic epic epoch and the hero who were in life. In the end, as the social relationships changed, the notion of "hero"

changed. Only a heroic person who combines his work with a socially high purpose becomes the root of an epic poem, a hero of the heroic era, " (Ibrayev, 1993, P. 219-220) that the khan was a social type, which got united with the persona of a hero. That is to say, the hero persona of the heroic epic is transformed into historical poem, and it begins to possess qualitative qualities. Because the epos became closer to the realities of life rather than artistic imagination. From the men, who had heard the message of the coming enemy and rode the horseback they count not only with their country but also with the people of the country. In this context, folklore's motive of "fair king" is in the nature of poetry. He is now the hero of the power, who holds the authority of the whole country, in addition to his heroic deity. "The image of Hero Khan is formed with the period when the fragmented tribes became the nation. Its activity is based on the idea of unity, the history of the country's history, "Shibek Ibrayev [6, 219-220] he took W.Y.Propp's opinion as a base. The appearance of the scientist "batyr khan" has become a social cause of sequencing (cycling), but also to widely comment on the idea that it would be proud of it.

Heroes who fought for the future of their people without leaving to the enemy's hand piece land of the Kazakh nation have pledged to the descendants of the enormous land starting from Altai until Atyrau. Before the eighteenth century, the Sacred World, which began from the time of the Hun, did not stop at the end of the twentieth century, the great spiritual force which did not stop in our holy land. Zhauzhurek batyrs, fighting with "white spine, with a white spear", struggled to fight for today, leaving the pine forests, our homeland. That is why the image of "defender-hero" in historic poems is primarily reflected in the heroic image. This is an example of the different character of Ablai's image as a defender of the historical poems of Ablai.

Sh.Ibrayev thinks that the type of "wise hero" is not very common and formed later. (Ibrayev, 1994, 273) The image of the famous heroes serves as an ideal for the people to show them as an orator. That is why the hero defending the country is not only showing the people as a believer, but also by introducing oratoric words to look wise. The outstanding example of the historical person - is Syrym batyr. Folk tradition, despite the fact that many people speak commonly, but only to Syrym, could answer to the question of the Khuwa khan is in the best interests of the Kazakh nation reflects his reputation in solving international issues.

In the 19th century, there were not few heroes who were struggling for freedom and fighting against the injustices of the ruling elite and openly fighting for the freedom of the nation. Their names were praised in historical songs and reached the next generation. The heroism shown by Syrym batyr on the way of uniting the power of the Kazakh people against the colonial oppression arose from his compassion and love for his nation. "The Tsarist government began with the removal of the traditional state structure in the Kazakh steppes by the crisis of the Young Zhuz government based on the introduction of the administrative reform of Orenburg governor Ogeldy Igelstrom. In general, the Russian Empire has pursued a policy that has consistently overtaken Kazakhstan's political independence. Syrym Datovich, who opposed the strict arbitrary order of the Cossacks of the Russian Orthodox Church, who had been implementing the colonial policy of Russia, defended his nation from colonialism and opposed the extradition to the Kazakh villages. In the historical memory of "Syrym batyr", which describes the heroic heroism defending the country, his courageous heroism and accompanying political skills are recognized. It did not give in to the actions of the authorities who wanted to use their money and power, but they were closer to the people. His purpose was to destroy the hypocritical rulership of the people and to establish a new government of the country. He wanted the people of his land to be happy.

In the difficult moments of the country's life, the people who trusted in the sincerity of Syrym recognized him as the leader, and Sirim's reputation was more than the khan. The mentality and actions of the people of the intrinsic confrontation of the people will heighten his personality as

a universal hero. The hero and the prominent person turned the conspiracy of the Kazakhs into civil war. The hero, who considers it necessary to save two-sided exploitation, not only manages the national liberation struggle, but also repeatedly wrote letters to the governor-general without hesitation on the way to improving the welfare of the people.

The true dream of Syrym was to get out of the grave of the Kazakh people and reach the rank of independent country. Of course, it was impossible during the historical period of Syrym's life. Nevertheless, the hero was able to protect his nation from the threats of his own destitution. In the poem, the dream is to dream of independence of the people, the desire of the Kazakh nation to be free, and hope that nation would stand up for the sake future of their country.

Defenders of the Central Asian Invaders - Heroes: During the 30s - 60s of the XIX century the Kazakh people also experienced the tyranny of Khiva and Kokand khanates. Heroes who fought against Russian colonialism and the overwhelmingly populous heroes resisted. Historical poems about Dzhanqozha batyr, who started to lead the country, were characterized by the despair of Khiva, Kokand's oppressive tax, violence, colonialism of Russian colonialists, as well as those of an outsider who introduced them into the country and deported their country into an enemy. Jokozha- batyr, the legitimate heir of epic defenders before him, which allowed the people to liberate their freedom, first of all, was the only thing that was done by the husband. His property given to his people is reflected in the blood of the ancestors with the blood of his father. In his poems, Dzhanqozha's father is honored as the wise man who could divide single hair equally, also he wishes his son to be a sacrifice in the name of unity.

Having read several versions of the "Zhangozha Batyr", it is evident that from the very first enemy's departure, the heroic and organizational talent in the people's uprising in various years against the occupation of the Kokand, Khiva, Bukhara khans in the Kazakh land and the colonial rule of the Russian Empire you can imagine the full picture of its events.

In the poem version, Zhangozha alone is described as a hero who has been the only soldier that could fight back the great Russian king. Generally, Zhankozha batyr tells about the unity and solidarity of the people in poem, which is one of the most important conditions in the country. In all versions of the epic about Zhankozha batyr, the justice and heroism is connected with the dreams of the people.

It is known that the Dzhungar and the Kazakh Khanate war ended with the victory of the Kazakh in the third quarter of the XVIII century. But Kalmyk's objection did not immediately shake. Especially in the border areas, the Kalmykia's fugitive slaughtered acts, various conflicts with the Kazakh hands have been portrayed in historical monuments. An armed group of the Kalmyk durbet and urankhay tribal troupe threatening the Kazakh people in the first half of the XIX century is clearly reflected in the poem "Myrzash batyr". The looting of the Kalmyk tribes in Zaisan, Tarbagatay, Markakol and the people of Myrzash and the end of the massacre of the people in the captivity of a peaceful country is a matter of national interest. Myrzash batyr, who frees his holy land from the aggressor and rescues the deserted people, is ready to sacrifice all his conscience to patronize the people and patriotism. In heroic combat, traditionally heroes win. Myrzash batyr is a hero of historical genre, and every step of his way is accompanied by the data.

The nature of the poem belonging to the historical epos genre of Kazakh folklore we have considered is different. Everyone is honored with the image of the heroes of the country. However, in accordance with the purpose and the main theme of the poem, we have noticed that the personality of the defender - hero is different.

Conclusion. During the research, the following conclusions on the nature of the historical poem, based on historical events in Kazakhstan, were summarized.

First of all, historical epos is more realistic than other types of epic in describing the events that

have taken place in the near past. Because heroes have a prototype, and those who have witnessed the story are spreading it. The talented poem singers was able to reproduce and revive the history of the country's fortress, which had been seen by the eyes of men or by the spectators. In the strong epic tradition, the words of such famous poem singers were widely circulated and taught by the general public. That is why historic poems are not just a story of history or historical personality, but the desire of the nation - the story of the people that is in harmony with the interests. For the country, dignity was given to the country by raising its heroes with their enemies. It is characteristic to the heroic heroes of historic heroes who have become the heroes of historical monuments, reflecting historical events in Kazakhstan: Protecting peace in the country, protecting the homeland from foreigners, and united in the ideals of the liberation of the people.

In the historical poems, the type of "defender - hero" is different in different ways. For example, Bogenbay batyr's heroic moment in the flames of the heroic movement, with the young heroes, is dominated by a masculine, brave masculine image. But in the opening words and introductions of the pagan, he remembers the heroic deeds that he has waged against the enemy for over 40 years, thus answering the question of how the next generation of high-ranking reputation and wisdom, established in the Kazakh language, defending the country, the defense of the country ". And Kabanbai in historical poems is distinguished by the heroism of the battle. He is even more distracted by the hero's "guardian-heroine" than his heroic fight against the enemy. Sirim defends the countrs and land which brings him closer to the heroes of the epic, saying, "He is a warrior who could enter the palace and face the king face-to-face." All of these questions show that the actions of the "defender" are different in different historical periods. For example, in one variant of "Soranki batyr", he is looking for a land of happiness, salvation for the people of Suransh. Behind the scenes in search of happiness from the outside, he shows history of the fate of the native land is under pressure.

The historical epos differs from the linguistic and artistic means. It is characteristic of extermination and mythic images, as in ancient epic heroic epos. The visual aids also reflect the realities of life. And geographical summaries are more commonly referred to as the historical events of the historical event. Thus, we have seen that the historical epos has many similarities with other epic genres as well as their similarities with the "defender-hero" image.

Даутова Г.

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

Алматы, Қазақстан

E-mail: gulnazdautova001@gmail.com

ТАРИХИ ЭПОСТАРДАҒЫ «ҚОРҒАУШЫ-БАТЫР» ОБРАЗЫ.

Аңдатпа: Мақалада қазақ халқының тарихи эпостарындағы қорғаушы батыр образы, қызметі нақтыланды. Тарихи жырлардағы «қорғаушы - батыр» типі әр түрлі сипатта көрініс табады. Тарихи эпостың кейіпкерлерінің прототиптері көбінесе белгілі бір аймақта өмір сүретін адамдар болып табылады. Тарихи эпос кейіпкерлерінің образдарын шынайы, сонымен қатар шартты деуге де болады. Олар көпшілікке белгілі тарихи оқиғалар аясында әрекет ете жүріп, сонымен бір мезетте эпикалық заңдылыққа сай қызмет етеді. Сонымен қатар, біз қарастырып отырған қазақ фольклорының тарихи эпос жанрына жататын жырлар табиғаты әрқилы болып келеді. Барлығында да ел қорғаны болған батырлар бейнесі дәріптеледі. Бірақ жырдың мақсаты мен негізгі тақырыбына сәйкес «қорғаушы-батыр» тұлғасының да әр түрлі көрініс беретіндігін байқадық. Осының барлығы эпикалық

дастандардағы бір ғана батыр образы, бас қаһарман бейнесі арқылы ашылып отырады. Бастысы ол қашан да елін, жерін, сүйікті жарын жатжұрттық басқыншылардан қорғаушы болып келеді.

Қазақ фольклорында әр кездерде тарихи жырдың жанрлық табиғаты айқындалып, оның даму заңдылықтары жөнінде ғылыми пікірлер тиянақталды. Сөйтіп, қазақ фольклорының даму барысында тарихи жыр эпикалық жанрдың ежелгі формасынан жаңа сипатқа көшкенін, оның шындыққа жақындай түскенін көрсететін бір саты екені айқындалған.

Түйін сөздер: фольклор, қазақ эпосы, тарихи жыр, Алтын орда, қорғаушы батыр, образ, прототип

Даутова Г.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби

г. Алматы, Казахстан

E-mail: gulnazdautova001@gmail.com

ОБРАЗ ЗАЩИТНИКА БАТЫР В ИСТОРИЧЕСКИХ ЭПОСАХ.

Аннотация. В статье рассматривается роль защитника в исторических эпосах казахского народа. В исторических эпосах тип защитник - батыр имеет различный характер. Они действуют в рамках известных исторических событий, одновременно в соответствии с эпическими закономерностями. Прототипы героев исторического эпоса зачастую являются людьми, жившими одновременно в определенном регионе. В то же время жанр исторического эпоса в казахском фольклоре разнообразен. Во всех эпосах олицетворяется образ героев, которые защищали страну. Но мы заметили, что в соответствии с целью и основной темой эпоса, и тип «защитник-батыр» представляет собой разнообразную картину. Все это раскрывается образом одного героя в эпических дастанах, образом главного героя. Главное, что он всегда защищает страну, землю, родных от джунгарских захватчиков.

А так же, рассматривается что в казахском фольклоре в разное время была выявлена жанровая природа исторического произведения, изучены научные мнения о закономерностях его развития. Таким образом, в процессе развития казахского фольклора было определено, что историческая поэзия с древней формы эпического жанра перешла на новый характер, она приближается к реальности.

Ключевые слова: фольклор, казахский эпос, исторический эпос, Золотая орда, защитник батыр, образ, прототип

Информация об авторе:

Даутова Г., Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан.
E-mail: gulnazdautova001@gmail.com. ORCID: 0000-0002-3377-5334.

REFERENCES

- [1] Azibaeva B. (2014) Plots of the Kazakh epic. Almaty. (kaz)
- [2] Azibaeva B. (2016) The Kazakh Epos. Dominant and constants of plot-motivational background. Germany. (rus)
- [3] Auezov M.O (2001) The history of literature. Almaty. (kaz)
- [4] Valikhanov Ch.Ch. (1985) Sobr. Cons. In 5-th volume. Volume 5. Almaty. (rus)
- [5] Ibrayev Sh. (1993) Epos world. Almaty.(kaz)
- [6] Ibraev Sh. (1994) Poetics of the Kazakh poems. Almaty. (kaz)

- [7] Ismailov E. (1967) In the newest look. Alma-Ata. (kaz)
[8] Putilov B.N. (2009) Methodology of comparative-historic studying of folklore. Moscow. (rus)
[9] Sadyrbayev S. (1999) Issues of the cyclization of the Kazakh epic. Almaty. (kaz)
[10] Tursynov E. (1992) The study and genre character of historical pearls. Almaty. (rus)

ӘДЕБИЕТ

- [1] Әзібаева Б. (2014) Қазақ эпосының сюжеттері. Алматы. (қаз)
[2] Әзібаева Б. (2016) Қазақ эпосы. Доминант және сюжеттік-мотивациялық фон константтары. Германия. (орыс)
[3] Әуезов М.О. (2001) Әдебиет тарихы // Мұхтар Әуезов. Шығармаларының елу томдық толық жинағы. 4-том. Зерттеулер, оқулықтар, әдеби нұсқалар. Алматы. (қаз)
[4] Уәлиханов Ш.Ш. (1985) Шығармалар жинағы. Том 5. Алматы. (орыс)
[5] Ыбыраев Ш. (1993) Эпос әлемі. Алматы. (қаз)
[6] Исмаилов Е. (1967) В поисках нового. Алма-Ата. (рус)
[7] Путилов Б.Н. (2009) Фольклорда салыстырмалы-тарихи талдау әдіснамасы. Мәскеу. (орыс)
[8] Садырбаев С.С. (1999) Қазақ эпосының циклизация мәселелері. Алматы. (қаз)
[9] Тұрсынов Е. (1992) Тарихи жырлардың зерттелуі мен жанрлық сипаты// Қазақ тарихи жырларының мәселелері. Алматы. (қаз)

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Азибаева Б. (2014) Сюжеты казахского эпоса. Алматы. (рус\қаз)
[2] Азибаева Б. (2016) Казахский эпос. Доминанты и константы сюжетно-мотивационного фона. Германия. (рус)
[3] Ауэзов М.О. (2001) История литературы. Алматы. (каз)
[4] Валиханов Ч.Ч. (1985) Собр. соч. в 5-ти томах. Алматы. (рус)
[5] Ибраев Ш. (1993) Мир эпосов. Алматы. (каз)
[6] Исмаилов Е. (1967) В поисках нового. – Алма-Ата. (рус)
[7] Путилов Б.Н. (2009) Методология сравнительно-исторического изучения фольклора. Москва. (рус)
[8] Садырбаев С.С. (1999) Вопросы циклизации казахского эпоса. Алматы. (каз)
[9] Турсунов Е. (1992) Изучения и жанровые описания исторических эпосов. Алматы. (рус)

МРНТИ 17.07.61

Ю.А. Алейченко

Белорусский государственный университет,
Минск, Беларусь
E-mail: yuliya.aleychenko@mail.ru
ORCID: 0000-0002-9258-0270

РИТМО-МЕТРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ ЯНКИ КУПАЛЫ ДООК- ТЯБРЬСКОГО ПЕРИОДА

Аннотация: Впервые проводится исследование стихосложения Я. Купалы дооктябрьского периода в рамках комплексного многоаспектного подхода. Учитывается различие функциональных и структурных характеристик метрического и ритмического уровней стихотворной организации. Исследуется смысловая роль ритмообразующих компонентов и смысловой ареал отдельных стихотворных размеров в творчестве Янки Купалы. С помощью статистического и сравнительно-типологического методов извлекаются объективные сведения о ритмо-метрических особенностях сборников «Жалейка», «Гусяр», «Шляхам жыцця» («Дорогой жизни»), отслеживается характер творческой эволюции поэта. Рассматриваются пути прочного закрепления Я. Купалой традиций силлабо-тоники в белорусской поэзии начала XX века, а также закономерности органического синтеза силлабо-тонической и тонической стихотворных систем.

Исследование предлагает материалы для создания справочника стихотворных размеров творческого наследия поэта, теоретического и практического курса по изучению поэзии Я. Купалы, а также соответствующего монографического исследования.

Ключевые слова: ритмика, метрика, система стихосложения, стихотворный размер, хорей, ритмообразующие компоненты, лирика, литературное наследие

Введение. Развитие белорусской версификации XIX века, получившее возможность состояться благодаря творческим достижениям Винцента Дунина-Мартинкевича, Франтишка Богушевича, Янки Лучины, выявило несоответствие господствующей почти три века силлабической системы живым языковым явлениям.

Творчество великого белорусского поэта Я. Купалы (1882-1942) восходит своими истоками «к народной традиции, лиризму и напевности родной песни. Он и в своих поэмах остается тонким лириком, ревнителем самобытности родного языка и речи, что и формирует сущность истинно национального поэта (Ананьева, Карлюкевич, 2018: 33-34). Звание народного поэта Беларуси Я. Купала получил в 1925 году. Академиком стал в 1928 году. Но происходит необъяснимое. Его дореволюционное творчество позиционируют как националистическое. Возвращается к читателю оно только в период перестройки.

Новаторские поиски Я. Купалы в области белорусского стихосложения на ранних этапах творческого развития (отражены в первых трех сборниках поэта) выступают как явление органическое, вызванное событиями социально-политического и культурного характера.

Методы. Методология исследования опирается на единство философско-культурологического, культурно-исторического и системно-аналитического подходов. Биографический

метод, статистический и сравнительно-типологический дают возможность наиболее полного осмысления внутреннего мира и социально-философских взглядов поэта на проблемы человеческого бытия, помогают понять эволюцию его творчества, выявить повышение поэтической культуры. Методика мотивного анализа позволила обобщить основные мотивы произведений и общественно-историческую проблематику поэтического наследия Я. Купалы.

Результаты. Ритмика Я. Купалы представляет собой качественно новое для своего времени явление. Основными источниками творческого обогащения поэта явились традиционное народное стихосложение и достижения славянских и европейских литератур.

Незадолго до рождения поэта «в Софийском соборе Полоцка историком-архивистом А.В. Рачинским (1826-1877) обнаружен рукописный сборник второй половины XV века, получивший в научной традиции название “Летопись Авраамки”» (Бобров, Введенский, 2017: 126). Исключительное значение текстов было очевидным. Внимание исследователей привлек «фрагмент западнорусской летописи, находящийся в ее заключительной части. Этот текст является древнейшим списком “Летописца великих князей литовских” (“Виленский список”), первого по времени создания произведения белорусско-литовской историографии. Лингвистов этот текст сразу заинтересовал как источник по истории языка» (Бобров, Введенский, 2017: 128). В древнерусской церковной письменности «термин стих встречается неоднократно» (Рагойша, 2018: 129). В свою очередь Янка Купала, чей талант возрос на древних книгах и славянской письменности, опирался непосредственно и на литературное наследие Тараса Шевченко, включающее в себя чрезвычайно удачные примеры обогащения силлабо-тоники.

Ранние поэмы Я. Купалы «Зімой» («Зимой»), «Адплата каханя» («Возмездие любви») написаны четырехстопным амфибрахией. Поэтический сборник «Жалейка» – свидетельство широкого ритмического разнообразия при чрезвычайно высокой жанровой насыщенности. Опубликованы поэтические произведения гражданской, медитативной, пейзажной и интимной лирики.

Классические формы силлабо-тоники в сборнике «Гусяр» Я. Купалы подпадают под общую для сборника тенденцию повышения поэтической культуры автора. Второй купаловский сборник представляет собой пример удачного синтеза двух стихотворных систем (тонической и силлабо-тонической), каждая из которых качественно обогащает другую, дарит новые возможности для создания оригинального ритма-интонационного рисунка. Очень важно, что это явление тенденциозно и закономерно.

В чистых формах силлабо-тоники поэтического сборника «Шляхам жыцця» («Дорогой жизни») Я. Купала добивается вполне естественного звучания, что выражается в органическом единении метрических законов с фонологическими (метрическое ударение совпадает с ударением языковым). Для крупных лиро-эпических произведений поэт выбирает преимущественно ямбический размеры, а не амфибрахические (как это было на ранних этапах творчества под влиянием народной стихии).

Обсуждение. Закономерность чрезвычайно активного сближения силлабо-тоники с тоническими формами стихотворения нашла своеобразное отражение в первом сборнике Я. Купалы «Жалейка» (1908), где преобладает смешанный тип хорея, который ведет свое происхождение от народного мелоса и закреплен традициями Ф. Богушевича и Тётки (Алоизы Пашкевич) (см. табл. 1).

Таблица 1– Стихотворные размеры в сборнике «Жалейка» Янки Купалы

Размер	Количество строк	Процент от общего количества
X4343	622	17, 1%
X4	400	11%

X3	428	11,8%
X4242	24	0,7%
X3Я3	32	0,9%
Я4	273	7,5%
Я3	294	0,8%
Я4343	26	0,71%
Д2	144	4%
Д4/Ан4	20	8%
Ам3	156	4,3%
Ам2	162	4,4%
Ам4343	40	1,1%
Ан4	228	6,2%
Ан3	108	3%
Ан2	288	7,9%
Тонический стих	87	2,45

Эта разновидность в творчестве Я. Купалы обладала широкими ритмообразующими возможностями и «обогащала изобразительные перспективы канонического хоря» (Грынчык, 1973: 31), сближала его с соответствующими образцами коломыйкового стиха. Повлияло на поэзию Я. Купалы и литературное наследие великого Кобзаря Т. Шевченко, включающее в себя чрезвычайно удачные примеры подобного обогащения силлабо-тоники. Как характерный компонент метрической системы Я. Купалы он оказался одной из наиболее подходящих форм для белорусской силлабо-тоники в дальнейшем ее развитии и совершенствовании. Широкие ритмообразующие возможности, присущие данной форме, в значительной степени облегчают строфическое строение стихотворения, помогают избежать монотонности интонаций. Часто в смешанной форме хоря Я. Купала использует прием контрастного сопоставления смежных двустопных в пределах одной строфы, что создает эффект большой ритмической объемности стихотворения, лишает его композиционное строение схематизма. Для максимальной естественности звучания поэтической строки поэт часто варьирует интонационные паузы (стихотворение («Вось тут і жыві» («Вот тут и живи»)) (Купала, 1995: 205).

Вслед за смешанной формой хоря в сборнике «Жалейка» идет четырехстопный амфибрахий, генетически близкий к фольклорной разговорной традиции. Ритмо-интонационный рисунок амфибрахической каденции определяется естественностью, органичностью, преобладанием интонационных переходов и активным использованием средств художественной выразительности, экспрессивности. Цезуры, ритмичное выделение наиболее значимых слов-образов придают стихотворению «необычную внутреннюю свободу и подвижность интонаций» (Грынчык, 1973: 44). Подобные стихотворные формы выражают преимущественно образцы философской и медитативной лирики, обладают эпической размеренностью и поднятой интонацией.

Именно четырехстопным амфибрахией написаны ранние поэмы Я. Купалы «Зімой» («Зимой»), «Адплата каханья» («Возмездие любви»). Значительная интонационная наполненность этих произведений создается при помощи внутривстрочных пауз при внешнем соблюдении канонических законов метрической структуры. Тенденция к тонизации литературного стиха у Я. Купалы имела последовательный характер: от сборника к сборнику наблюдается стремление к количественному увеличению и качественному повышению поэтической куль-

туры. В «Гусляре» (1910) смешанный тип хорей также занимает главенствующее положение (см. табл. 2).

Таблица 2 – Стихотворные размеры в сборнике «Гусляр» Янки Купалы

Размер	Количество строк	Процент от общего количества
X4343	414	14%
X4	258	8,8%
X3	402	13,7%
Я4	192	6,5%
Я3	36	12,2%
Я6464	60	2%
Д2	58	1,9%
Д3	72	2,4%
Д4	231	7,8%
Ам3	58	1,8%
Ам2	162	5,5%
Ам4	40	1,3%
Ан2	68	2,3%
Ан3	152	5,2%
Ан4343	188	6,4%
Тонический стих	256	8,7%

В то же время наблюдается и возрастание количества стихотворных строк, написанных чисто тоническим стихом. Принципиально новыми изобразительно-экспрессивными возможностями отличается тонический стих Я. Купалы.

Очень важен вопрос, который задает современный литературовед-переводчик В. Багно: «Не работает ли каждая новая поэтическая эпоха над исстари завещанными образами, позволяя себе все новые комбинации старых и наполняя их новым пониманием жизни?» (Багно, 2014: 3).

Ритмическая основа стихотворений сборника «Гусляр» чрезвычайно сильна, купаловская метрика строится на принципе ритмического выделения наиболее значимых опорных слов, слов-образов. Трех- и четырехстопные хорей в «Гусляре» имеют широкий диапазон творческого выражения, используются поэтом для передачи различных оттенков настроения: от бодрых, оптимистичных – до тревожных и отчаянных. Помогает в этом, несомненно, большой ритмообразующий потенциал. Ритмика активно взаимодействует с синтаксическими и грамматическими сторонами поэтического высказывания. Важные ритмообразующие функции выполняют междометия, анафоры, рефрен, асиндетон, обрыв, синтаксический параллелизм и т.д.

Во многих случаях имеем дело с особой «ритмичной композицией». Происходит в сборнике «Гусляр» и еще более активное освоение Я. Купалой трехсложных стихотворных размеров (особенно анапестических), которые ориентированы на разговорную стихию языка, традиции анонимных бесед и рассказов. Динамику трехсложным размерам придает использование смешанных форм, например, анапеста с последовательным чередованием (стихотворение («Адгукніся, душа» («Отзовись, душа»)) (Купала, 1995: 154).

«Так же, как раньше (XVI – XVIII в.) народный стих раскачивал силлабику, ускоряя и облегчая ее переход к новой системе стихосложения – силлабо-тонической, сейчас (XIX – XX в.)

он активно начинает влиять на силлабо-тонику, предопределяя рождение чисто тонического литературного стиха» (Рагойша, 2011: 52). Известно, что такое совершенствование поэтической формы было вызвано высокими требованиями и к содержательной стороне стихотворений. В отличие от более «стихийных» произведений «Жалейки» стихотворения «Гусяра» во многом глубоко философские, медитативные. Поэт «не теряя из поля зрения крестьянина, на первый план выдвигал романтизированный образ лирического героя, а стиль реалистически конкретного показа и изображения духовной жизни сменил на стиль ассоциативной метафоризации, гиперболизации, предпочитая песенно-народную символику» (Купала, 1986: 177).

Новаторский купаловский принцип максимальной конденсации ритмической энергии на несущих в смысловых отношениях словах или образах при внешнем, довольно точном соблюдении канвы силлабо-тоники нашел свое практическое воплощение в третьем сборнике Янки Купалы «Шляхам жыцця» («Дорогой жизни») (1913), который отличается использованием 24 стихотворных размеров (см. табл. 3):

Таблица 3 – Стихотворные размеры в сборнике «Шляхам жыцця» («Дорогой жизни») Янки Купалы

Размер	Количество стихотворных строк	Процент от общего количества
X4	1926	16,8%
X3	610	5,3%
X2	16	0,13%
X4343	720	6,3%
X5	196	1,7%
Я4	1369	12%
Я3	62	0,5%
Я4343	104	0,9%
Я6	14	0,1%
Д4	744	6,5%
Д3	396	3,5%
Д2	166	1,5%
Д4343	360	3,1%
Д4242	48	0,4%
Д5	40	0,3%
Ам4	490	4,3%
Ам3	448	3,9%
Ам2	144	1,3%
Ам4343	260	2,3%
Ан4	884	7,73%
Ан3	882	7,7%
Ан2	588	5,1%
Танічны	968	8,5%

Причем чрезвычайно важным является тот факт, что углубление тонических принципов стихосложения никоим образом не приводит к «размыванию» исходных моделей метрической организации, не происходит искусственного соединения стихотворных размеров из

разных систем. В совершенных по форме хореических и ямбических размерах чувствуется влияние классической традиции, в частности классиков русской литературы (А. Пушкина, М. Лермонтова и др.), ибо «при восприятии поэтического текста определенную роль играет “теснота стихового ряда” (термин Ю. Тынянова)» (Мучник, 2019: 8).

Усиление трибунного начала, постановка чрезвычайно важных вопросов дальнейшего пути белорусского народа требуют максимального напряжения стихотворного ритма в сборнике «Шляхам жыцця» («Дорогой жизни»). Онтологический, бытийный пласт человеческого существования «отражается в нравственной сущности творчества и мирозерцания белорусских поэтов и писателей XIX – начала XX веков» (Гниломедов, 2016: 30).

Все указанные ранее при рассмотрении первых двух сборников Я. Купалы ритмообразующие компоненты продолжают плодотворно использоваться поэтом. Однако к их большому арсеналу присоединяется в сборнике «Шляхам жыцця» («Дорогой жизни») частая внутренняя рифма, которая необыкновенно оживляет ритморяд и делает строфу чрезвычайно гибкой и запоминающейся.

Заключение. Таким образом, сборники Я. Купалы дооктябрьского периода «Жалейка», «Гусяр» и «Шляхам жыцця» («Дорогой жизни») имели исключительное значение для развития белорусской литературы, формирования ее лучших стихотворных традиций. Мы можем говорить о «сопричастности философского наследия Янки Купалы, Якуба Коласа, Максима Богдановича с литературным, философским наследием Абая Кунанбаева» (Карлюкевич, 2016: 47). Поэты напоминают о схожести исторических судеб наших народов.

Важным на перспективу является «рассмотрение проблемы индивидуальной переводческой картины мира сквозь призму культурообусловленности перевода и переводческой деятельности» (Кушнина, Литвинова, Перлова, Пермьякова, 2019: 52). Я. Купала способствовал активному усвоению основных форм силлабо-тоники, обогащал их богатыми ритмообразующими возможностями. Не боялся он экспериментировать с творческим синтезом силлабо-тоники и тоники, обогащая их друг другом.

Проявил Я. Купала себя и как основоположник традиций чисто тонического литературного стиха. В процессе творческой эволюции поэт пришел к максимально органическому единению творческого замысла и его формального выражения. Он отстаивал право на человеческое достоинство, «людьми зваться». В поэме «На кутью» в переводе на русский язык Л. Шашковой белорусский поэт-классик призывает: «Но мрак да не накроет тех, в ком воли свет мы разжигаем» (Шашкова, 2006: 53).

Поэт-гуманист Я. Купала воплощал в своей поэзии этические идеалы, призывал слушать время и отражал жизнь народа и мир природы, размышляя философски о назначении поэзии и поэта.

Ю.А. Алейченко

Беларусь мемлекеттік университеті,

Минск, Беларусь

E-mail: yuliya.aleychenko@mail.ru

ҚАЗАН ТӨҢКЕРІСІ КЕЗЕҢІНЕ ДЕЙІНГІ ЯНКА КУПАЛА ПОЭЗИЯСЫНЫҢ ЫРҒАҚТЫҚ-МЕТРИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Қазан төңкерісі кезеңіне дейінгі Я. Купала өлеңдерінің құрылысын кешенді түрде жан-жақты қарау тәсілі аясында зерттеу алғаш рет жүргізіліп отыр. Өлең құрылысының метрикалық және ырғақтық деңгейлеріндегі функционалдық және құрылымдық

сипаттамаларының айырмашылықтары ескерілді. Я. Купала шығармашылығындағы жекелеген өлең өлшемдерінің мағыналық таралу аймағы мен ырғақ туғызатын компоненттерінің мағыналық рөлі зерттелді. Статистикалық және салыстырмалы-типологиялық әдістердің көмегімен «Жалейка», «Гусляр», «Шляхам жыцця» («Қымбат өмір») жинақтарының ырғақтық-метрикалық ерекшеліктері туралы шынайы мәліметтер алынып, ақынның шығармашылық дамуының сипаты қарастырылды. XX ғ. басындағы беларусь поэзиясындағы Я. Купаланың силлабо-тоникалық дәстүрді берік бекіту жолдары және силлабо-тоникалық және тоникалық өлең жүйелерінің органикалық синтезінің заңдылықтары қарастырылды.

Зерттеу ақынның шығармашылық мұрасындағы өлең өлшемдерінің анықтамалығын құруға қажетті материалдарды, Я. Купала өлеңдерін зерттеу бойынша теориялық және тәжірибелік курсты, сондай-ақ, тиісті монографиялық зерттеуді ұсынады.

Түйін сөздер: ырғақ, метрика, өлең құрылысының жүйесі, өлең өлшемдері, хорей, ырғақ тудырушы компоненттер, лирика, әдеби мұра

A. Aleychenko

Belarusian State University

Minsk, Belarus

E-mail: yuliya.aleychenko@mail.ru

RHYTHM AND METRIC FEATURES OF YANKA KUPALA'S PRE-OCTOBER PERIOD POETRY

Abstract: The article deals with the research of Yanka Kupala's versification of the pre-October period in an integrated multi-dimensional approach. It is considered the difference of functional and structural characteristics of metric and rhythmic verse levels. It is identified the semantic role of rhythm-forming components and the semantic range of certain meters in Yanks Kupala's works. With the help of statistical and comparative-typological methods there are extracted the objective information about the rhythmic-metric features of the books «Zhaleyka», «Guslyar», «Slyasham zhyccia», traced the evolution of the creative heritage of the poet. It is dealt with the ways of the establishing of syllabic and accentual verse principles in Belarusian poetry of the early twentieth century by Yanka Kupala, as well as the objective laws of the organic synthesis of syllabic-tonic and tonic verse systems.

Research prepares materials for creation of directory poetic dimensions of the creative heritage of the poet, theoretical and practical course on Yanka Kupala's versification, the same way as a relevant monographic studies.

Keywords: rhythm, metrics, versification system, poetic meter, trochee, rhythm-forming components, lyrics, literary heritage.

Информация об авторе:

Алейченко Ю.А., Белорусский государственный университет, Республика Беларусь, Минск, Главный редактор журнала «Нёман» (Минск), аспирант БГУ, Магистр филологических наук (2015). E-mail: yuliya.aleychenko@mail.ru. ORCID: 0000-0002-9258-0270.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ананьева С., Карлюкевич А. (2018). Беларусь в творчестве и судьбе: Литературный диалог в пространстве и времени. Минск: Издательский дом «Звезда» (рус.).

- [2] Багно В.Е. (2014). Миф. Образ. Мотив. Санкт-Петербург: Вита Нова (рус.).
- [3] Бобров А.Г., Введенский А.М. (2017). Летопись Авраамки: проблемы изучения. Русская литература (WoS), 4, 126-143 (рус.).
- [4] Гнилomedов В. (2016). Абай Кунанбаев и белорусская литература (29-34). Творчество Абая Кунанбаева в зарубежной рецепции. Алматы, Казахстан: Әдебиет Әлемі (рус.).
- [5] Грынчык М.М. (1973) Шляхі беларускага вершаскладання. Минск (бел.).
- [6] Карлюкевич А. (2016). Произведения Абая на белорусском языке (43-47). Творчество Абая Кунанбаева в зарубежной рецепции. Алматы, Казахстан: Әдебиет Әлемі (рус.).
- [7] Купала Я. (1995-2003). Поўны збор твораў: У 9 т. Минск (бел.).
- [8] Кушнина Л.В., Литвинова С.В., Перлова И.В., Пермьякова К.В. (2019). Интерпретирующая функция переводческого понимания как отражение индивидуальной переводческой картины мира. Лингвориторическая парадигма: теоретические и прикладные аспекты (РИНЦ). 24, 48-56 (рус.).
- [9] Мучник Г.М. (2019). Типология сбоев в системе художественной коммуникации «автор – текст – читатель». Вестник КазНУ имени аль-Фараби. Серия филологическая. 3(175), 4-12 (рус.).
- [10] Рагойша В.П. (2011). Беларуская вершаванне: вучэб.-метадычны дапаможнік Минск (бел.).
- [11] Рагойша В. (2018). Франциск Скорина и белорусское стихосложение (125- 252). Сучасныя праблемы літаратуразнаўства. Минск (рус.).
- [12] Шашкова Л. (2006). Луг золотой. Алматы: Жазушы (рус.).
- [13] Янка Купала. Энциклапедычны даведнік (1986). Минск (бел.).

ӘДЕБИЕТ

- [1] Ананьева С., Карлюкевич А. (2018). Беларусь шығармашылығы мен өмірінде: Уақыт пен кеңістіктегі әдеби диалог. Минск: «Звезда» Баспа үйі (орыс.).
- [2] Багно В.Е. (2014). Миф. Бейне. Сарын. Санкт-Петербург: Вита Нова (орыс.).
- [3] Бобров А.Г., Введенский А.М. Авраамка шежіресі: зерттеу мәселелері (2017). Орыс әдебиеті (Web of Science), 4, 126-143 (орыс.).
- [4] Гнилomedов В. (2016). Абай Құнанбаев және белорус әдебиеті (29-34). Шетел рецепциясындағы Абай Құнанбаев шығармашылығы. Алматы, Қазақстан: Әдебиет Әлемі (орыс.).
- [5] Грынчык М.М. (1973). Беларус өлең құрылысының тәсілдері. Минск (бел.).
- [6] Карлюкевич А. (2016). Абай шығармалары беларус тілінде (43-47). Шетел рецепциясындағы Абай Құнанбаев шығармашылығы. Алматы, Қазақстан: Әдеби-ет Әлемі (орыс.).
- [7] Купала Я. (1995-2003). Толық шығармалар жинағы: 9 т. Минск (бел.).
- [8] Кушнина Л.В., Литвинова С.В., Перлова И.В., Пермьякова К.В. (2019). Жеке аудармашылық әлем бейнесінің көрінісі ретінде аударманы түсінудің интерпретациялық қызметі. Лингвориторикалық парадигма: теориялық және қолданбалы аспектілері. (РИНЦ). 24, 48-56 (орыс.).
- [9] Мучник Г.М. (2019). Көркем қатынас жүйесіндегі жаңылысу типологиялары «автор – мәтін – оқырман». әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Филология серия- сы. 3 (175), 4-12 (орыс.).
- [10] Рагойша В.П. (2011). Беларусық өлең құрылысы: оқу-әдістемелік құралы. Минск (бел.).
- [11] Рагойша В. (2018). Франциск Скорина және беларусық өлең құрылысы (125- 252). Әдебиеттанудың қазіргі мәселелері. Минск (орыс.).
- [12] Шашкова Л. (2006). Алтын жайылым. Алматы: Жазушы (орыс.).
- [13] Янка Купала. (1986). Энциклопедиялық анықтамалық. Минск (бел.).

REFERENCES

- [1] Ananyeva S., Karlyukevich A. (2018). Belarus in Art and Fate: Literary Dialogue in Space and Time. Minsk: Publishing House «Zvyazda» (rus.).
- [2] Bagno V.E. (2014). Myth. Form. Motif. St. Petersburg: Vita Nova (rus.).
- [3] Bobrov A.G., Vvedensky A.M. (2017). Chronicle of Abraham: problems of study. Russian literature (WoS), 4, 126-143 (rus.).
- [4] Gnilomedov V. (2016). Abay Kunanbayev and Belarusian literature (29-34). Works of Abay Kunanbayev

in a foreign reception. Almaty, Kazakhstan: Әдебиет Әлемі (rus.).

[5] Grynchuk M.M. (1973). Ways of Belarusian versification. Minsk (bel.).

[6] Karlyukevich A. (2016). The works of Abay in the Belarusian language (43-47). Works of Abay Kunanbayev in a foreign reception. Almaty, Kazakhstan: Adebiet Alemi (rus.).

[7] Kupala Y. (1995-2003). Complete works in 9 volumes Minsk (bel.).

[8] Kushnina L.V., Litvinova S.V., Perlova I.V., Permyakova K.V. (2019). The interpreting function of translation as a reflection of an individual translation picture of the world. Linguistic paradigm: theoretical and applied aspects (RSCI). 24, 48-56 (rus.).

[9] Muchnik G.M. (2019). Typology of failures in the system of artistic communication «author – text – reader». AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY Eurasian journal of Philology: Science and Education. 3 (175), 4-12 (rus.).

[10] Ragoisha V.P. (2011). Belarusian versification: textbook. Minsk (bel.).

[11] Ragoisha V. (2018). Francis Skorin and Belarusian versification (125-252). Modern problems of literary criticism. Minsk (rus.).

[12] Shashkova L. (2006). Golden meadow. Almaty: Zhazushi (rus.).

[13] Yanka Kupala (1986). Encyclopedia. Minsk (bel.).

FTAMP 17.71.01.

Н.М. Мурсалимова

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың докторанты,
Алматы қаласы, Қазақстан.
E-mail: m_nasihath@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4875-9684

ЖАМБЫЛ МЕН САРБАС АЙТЫСЫНЫҢ ТАРИХИ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Белгілі ақын Сарбас Майкөтұлының айтыстары өз уақытында жиналмағандықтан, бірте-бірте ұмытылып бара жатыр. Дей тұрғанымен, М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының Қолжазба қорында және Орталық Ғылыми кітапхананың сирек қолжазбалар қорында «Жамбыл мен Сарбастың айтысы», «Қатаған мен Сарбастың айтысы», «Арғын Өзипа ақын қыз бен ақын Қожа және Сарбас, Құлманбет, Сүйімбай» ақындардың айтыстары сақталған. Сарбас Майкөтұлы Жетісудың атақты ақын-жырау, би-шешені Қабан (Қаблица) Асанұлын ұстаз тұтқан, Сүйінбайдың ізбасары болып, Майкөт, Құлмамбет, Бақтыбай, Жамбыл, Орақбай, Бөлтірік, Тілеміс сияқты азулы айтыскерлермен талай жыр бәйгесіне түскен. Мақалада Жамбыл мен Сарбастың айтысында халықтың жай-күйін, әдет-ғұрыпын, ел ішіндегі әлеуметтік теңсіздік, бай мен кедей арасындағы мәселелері айтылады. Автор аталған айтыстағы Домалақ ана жайлы шежірені ғылыми тұрғыдан саралайды.

Түйін сөздер: айтыс, жанр, текстология, ақын, дәстүр, фольклор, қолжазба

Кіріспе. Қазақ халқының ғасырлар қойнауында жатқан мәдениеті мен әдебиетін, халықтың жай-күйін, әдет-ғұрыпын кейінгі ұрпақтарға жеткізуші мұралардың басым көпшілігі – айтыстар.

Айтыс – сөз барымтасы. Бұның бір жағы – өнер жарысы, екінші жағы, ойын-жиында, айт пен тойда Ұлы мейрам күндеріндей, халықтық меркеде орындалатын сауық іспетті. Сондай халде өтетін болғандықтан, әрбір айтыстың театрлық, әсіресе, ойын-сауықтық өзгешелігі үнемі қатар ілесіп отырады (Әуезов, 1985, 285).

Айтыс өлеңдерінің әдебиет тарихынан алатын орны мен мәні ерекше. Өйткені, бұл жанр аса бай халық әдебиетінің ертеден-ақ өнімді де арналы жеке бір саласын құрап келді. Тіпті, ол бүгінгі қоғамның тыныс-тіршілігін бейнелеуге де елеулі үлес қосып отыр. Сондықтан бұл жанрдың суырыпсалма (импровизация) дәстүріне қарым-қатынасы мен өзіндік табиғи белгі-сипаттарын, оның сан ғасырлар бойы даму ерекшеліктері мен бүгінгі айтысқа жалғасу жолдарын, айтыстағы шындықтың орны мен көркемдік мәселесін арнайы зерттеу қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымының басты міндеттерінің бірі болып саналады (Әлбеков, 2008:180).

Әдістер. тарихи-салыстырмалы.

Нәтижелер. Қазақ айтысының суырыпсалмалық (импровизациялық) өнердің ерекше дамыған биік шыңы екендігін, оның ұлттық сипаттарын дәлелдеу үшін жазылған зерттеулер XIX ғасырдың екінші жартысынан бастап жарияланып, Ресей, Еуропа ғалымдарын ерекше таңдандырды. Әсіресе, олар жұмбақ айтыстарды суырыпсалма өнердегі аса ірі құбылыс деп түсінді. Мұндай жыр сайысына түсу үшін айтыскердің бойында ақындық дарынмен

қатар үлкен тапқырлық, білгірлік қасиеттер қалыптасуы керек. Айтыс кезінде жасырылатын жұмбақтың қаншалық терең болғанына қарамай, оның жауабын қолма-қол, табан астында жүйелі көркем тілмен қайтару айтыс ақындарының барлығына бұйыра бермейтін биік зердене қажет етті (Әлбеков, Мурсалимова, 2020:42).

Р.А.Пфеннинг: «Қазақ халқы үшін сөз өнерінен бағалы, мәнді ештеңе жоқ», – десе (Пфеннинг, 1889:89), Д.Л.Иванов: «Қазақтар тез-тез сөйлейді, сөздері ағыл-тегіл айтылады. Тамаша халық. Олардың мінездері жұмсақ, жүректері кең, көңілдері ақжарқын. Тыныштықты сүйеді», – дейді (Иванов, 1982:21).

XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың алғашқы бөлігі арасында өмір сүрген халық ақындарының шығармашылығын зерттеудегі кемшін тұстар аз емес. Қабан жырау, Жанақ, Түбек, Кемпірбай, Өске, Құл, Құлмамбет, Майкөт, Қарқабат, Сарбас, Досмағамбет, Сабырбай т.б көптеген өрелі ақындар жол-жөнекей, әрі біржақты зерттеліп, әдебиет тарихынан тиісті бағаларын иелене алған жоқ.

Осылардың арасында дарынды айтыс ақыны, өрелі жыршы Құланаян Құлмамбеттің де алатын орны ерекше. Қазақ айтыс өнерін сөз қылғанда Құлмамбет есімінің аталмауы мүмкін емес. Оның Түбек, Жанақ, Сүйінбай, Бақтыбай, Майкөт, Жамбыл ақындармен айтыстары сол дәуірдегі қазақ әдебиетінің, мәдениетінің биік белестерінің қатарына жатады (Әлбеков, 2004:5). Ғалым М.Жолдасбеков: «Ғасырдан ғасырға жалғасып, атадан ұрпаққа мирас болып келе жатқан қазақ сөз өнерінің екі үлкен айшықты мектебі бар тәрізді. Бірі – өмір, замана жайында терең толғанатын шешендік», фәлсафалық, данышпандық мектеп. Мұның аты сақталып бізге жеткен түпкі атасы Асан қайғы, одан бұл өнер ғасырлар аттап кешегі ұлы Абайдың қолыа тиді. Екіншісі – өле өлгенше көмейі күмбірлеп, жағы талмаған дария-даңғыл жыраулар мектебі. Мұның әзірге біз білетін аты мәлім түпкі атасы – Сыпыра жырау. Оған іліктес Шалкиіз, Бұқар, Шөже, Майкөт жыраулар аталады. Сондай жыраулардың ең соңғы үздігі – Жамбыл (Жолдасбеков, 1986: 140).

Талқылау. Сарбас Майкөтұлының есімін елге танытқан көбінде Жамбылмен айтысқан айтыстары. Ақындар айтыста өздеріне тән айла-тәсілдерді көп қолданған. Мәселен, Жамбылдың ерекшелігі қалың көпшіліктің тұрмыстық жайын, әдет-ғұрыпын сөз ете отырып, ел ішіндегі әлеуметтік теңсіздік, әділетсіздік сияқты мәселелерді қозғайды. Халық атынан сөйлеп, халыққа арқа сүйеп отыратын Жамбылдың көп ақындармен айтысқанда батырлардың жорығын, ел тарихының шежіресін, тарихи аңыз, оқиғалар, қоғамдық өмірдің шындығын көп тілге тиек ететін. Соның ішінде Орталық Ғылыми кітапхананың сирек қолжазбалар қорында сақталған (ОҒК, Қ:645) Жамбыл мен Сарбастың айтысында Домалақ ана жайлы шежірені кеңінен жырлағанын аңғарамыз. Қолжазбаны Сабыр Шарипов араб әрпінде түсіріп, 1938 жылы қорға өткізген. Көлемі – 99 бет.

Шарипов Сабыр – жазушы, қоғам қайраткері. 1880 жылы Ресейдегі бұрынғы Вятск губерниясы, Варзей ауылында дүниеге келіп, 1942 жылы Мәскеу қаласында қайтыс болған. Ол 1888-1903 жылдар аралығында Павлодар ауыл шаруашылығы мектебін оқып, сол жердегі революциялық ұйымдарға қатысады. Төңкерістен кейін кеңес, партия қызметтерін атқарып, ғылыми жұмыстармен де айналысқан. Әсіресе, 1916 жылы бүкіл Қазақстанды шарпыған ұлт-азаттық көтеріліс туралы деректік, көркем шығармаларының маңызы зор.

Қолжазбаның алғы сөзінде «Жамбыл мен Сарыбастың айтысы 1895 жылы Алматы қаласында Қожамберлі (Қыбырай руы) болыстың үйінде өткен» делінсе, соңғы бетінде «осымен бітті, 1927 жыл» деп жазылған. Демек, айтыс мәтіні 1927 жылы жазылған. Бірақ қайдан, қашан, кімнің айтуынан жазып алғандығы туралы мәлімет көрсетілмеген. Бұл тұрғыда профессор С.Садырбайұлы «Жазушы «Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс» туралы тарихи деректер үшін, Жетісу жерінің елді мекендерін аралаған. Міне, осындай

ғылыми сапарларының бірінде, белгісіз біреулердің қолынан біз атаған Жамбыл мен Сарыбас айтысының толық нұсқасын алса керек» деп өз ойын білдіреді (Садырбайұлы, 1996: 226).

Айтысты Сарбас бастайды:
Дулат деген ел едім,
Мені байқап қарасаң,
Орнап жатқан көл едім.
Шапырашты ел ме екен,
Ойқастау саған жөн бе екен?
Мен – Майкөттің сегіз ұлының бірімін,
Мен сендейдің бәрін де,
Жаныштап, жастап жүр едім.
Шақырған соң қауымым,
Бұл жиынға кеп едім.
Нағашым Жалбыр, Он Қабан,
Осал жерден шықты демегін.

Сарбастың нағашысы Қабан ақын, яғни ол Ұлы жүз, Жалайыр елінің жиені. Сарбас лақап аты. Шын аты – Тілеулі. Сары адам болған соң ел оны Сарбас деп атап кеткен. Ақын айтысты бастарда өз құлағын өзі бұрап, айғайлап барып бастайтын әдеті болған. Ол оны нағашысы Қабаннан үйренеді.

Сарбас айтыста Дулат тайпасының игі жақсыларын, батырларын атап айтып мадақтайды. Сонда Жамбылды сөзінен жаңылып қалсын деп, Дулаттың болыс-билері Жамбылға тосыннан сұрақ қояды:

– Жамбыл, сен алдымен Домалақ ана деген кім, оның ұлы неге Жарықшақ деп аталған, одан тараған Албан, Суан, Дулаттардың ата-тегін таратып айтшы, шын ақын болсаң?! – дейді».

Сонда Жамбыл:
Мақта – Мазам қызы екен,
Домалақтай енеміз.
Қасиетті енеден
Енді сөйлей келеміз.
Домалақтай енеміз –
Үш қатынның бірі екен.
Сарыбәйбіше мықты кеп,
Бай қарамай жүр екен.
Байлық пен байдың жылқысы
Есебі жоқ көп екен. (ОҒК: Қ:645)

Домлақ ананың ажары мен ақылдылығына Сары бәйбіше қызғанышпен қарайды, оны жасытып, қорқытып, күн ретінде ұстамақ болады. Домалақ ана өзінің ар-ұжданы мен намысын қорлатпас үшін, байдың, бәйбішенің отауынан алыс, оқау отырады. Бір күні, таңға жуық Аққошқар деген біреу Байдабектің көп жылқысын бел асырып, белгісіз жаққа қуа жөнеледі. Солардың жолын тосқан батыл ана Домалақ Аққошқарды сөзге жығып, сары айғырды сауғаға сұрап алады.

Барымташыларға бармаңдар, мерт боласыңдар, көп ұзамай қалың жылқы қайтадан келеді деп, Домалақ ана Байдабектің сегіз ұлына ақыл айтады. Бірақ, олар айтқанынан қайтпай, жолда сегізі де жау қолынан қаза табады. Сыртқы жаудың үздіксіз соқтығыуынан мезі болған Байдабек ауылы, Домалақ ананың айтуымен, із жасырып, Сарыарқаны беттеп, Орта жүз бен Кіші жүздің жеріне барып, уақытша қоныстанады.

Сол жерде Домалақ ана ұл табады, оның атын Жарықшақ деп атайды. Себебі баланың төбесі жарық болып туған еді. Сол Жарықшақтан үш ұл тарайды: Албан, Суан, Дулат (Садырбайұлы, 1996: 232).

Жыр алыбы Жамбыл Домалақ ананың көркін, ақылдылығы мен аналық қасиетін, өмірін осылай жырлайды.

Жамбыл мен Сарбас айтысы туралы ғалым А.Бұлдыбай: «Кейде труверлер үлгісінде -Домалақ ана дастанындай тамаша аңыз поэманы толғап кетеді» – дейді (Бұлдыбай, 2014:104).

Дәл осы Жамбылдың Сарбаспен айтысындағы Домалақ ана шежіресі Адам атадан бергі шежіреде де жырланады. Бұған дәлел Қостанай облысы, Семиозерск ауданы, Целинный совхозынан шыққан Жайлаубайұлы Бұзаубай жыршының «Ұлы жүз Бәйдібек би» шежіресі. Жыршы жастайынан сөз өнеріне әуес болып, тойда ән салып, ақындар айтысына қатысып, «ақын Бұзаубай» атанған. Өлеңнің қолжазбасы Орталық ғылыми кітапхананың қолжазба қорында (ОҒК, Қ:1757) «Қазақ шежіресі» деген бумада сақтаулы. Жырды 1953-1973 жылдар аралығында араб әрпінде, төрт қалың дәптерге түсірген. Жыр отыз бес бөлімнен тұрады.

Жырда XV ғасырдан бастап, XIX ғасырға дейінгі қазақтың тарихи шежіресі баяндалады. Сонымен қатар Аяз би, Қарашаш туралы аңыздарды және Бәйдібектің ұрпақтарын да сөз етеді. Сондай-ақ Домалақ ана туралы аңыздарды Жамбыл Жабаевтан алғанын, біраз мәліметтерді көне кітаптар мен қолжазба мұралардан алып отырғанын да айта кетеді:

Бұрынғыдан естіген
Ата жайы ел сөзі.
Домалақтай ененің
Бізге дастан әркезі.

«Ата жайын ұқпастан
Құр мақтанға жармасқан,
Сен Дулаттың бір ері
Кіргіздім әкеп аймаққа».

Жамбыл атам бір сөзі
Тарихты теріп жинаған.
Шыбын жанды қинаған,
Артындағы мен көзі –
Бұзаубай Жайлаубайұлы.

Ертеректе болған ертегі-аңыздарды айтылар негізгі оқиғамен ұштастыра пайдаланып, оқырманға үлкен ой салу да көркем тәсілдің бірі (Орда, 2019:191). Осы тұрғыда жыршы негізінен Адам ата Хауа ана мен Пайғамбарлар өміріне қатысты аңыз-әңгімелерді, «Қиссаул әнбиа», «Тәурат», «Інжіл», «Құран», «Оғызнама» т.б. тарихи, діни кітаптарды мольнан пайдаланғандығын аңғаруға болады.

Қорыта айтқанда, ғасырлық өмірінің сексен бесін өлеңмен өткізген, халықтың асыл мұрасын бойына сіңіріп бүгінге жеткізген Жамбылдың қай жырын оқысаң да нағыз жырауға тән суырып салмалық, ойшылдық, турашылдық сипаттары аңғарылады.

Жамбыл – тектілігі, шыншыл, суырыпсалмалығымен өмір сүрген ақын. Мұхтар Әуезов: «оның айтыстары халық қостаған ерлікті, елдікті дәріптейді. Елді жирендіретін нәрсіз, құнсыз арам жуандық, обыр байлықты Жамбыл да жиренішпен шенеп, масқаралап отырады. Өзімен айқасқан көп ақынды Жамбыл жеңгенде, сондайлық қоғамдық, таптық, халықшыл ойы, санасы биік болғандықтан жеңді» (Әуезов, 1962:81) – дейді.

Н.М.Мурсалимова

докторант Казахского национального университета им. аль-Фараби,
г.Алматы, Казахстан
E-mail: m_nasihath@mail.ru

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ АЙТЫСА МЕЖДУ САРБАСОМ И ДЖАМБУЛОМ

Аннотация. Айтысы известного поэта Сарбаса Майкотулы стали постепенно забываться, поскольку не были в свое время собраны и записаны. Однако в фонде рукописей Института литературы и искусства им. М.Ауэзова, а также в Фонде редких рукописей Центральной научной библиотеки сохранились такие экземпляры айтысов акынов и жырау как: «айтыс Жамбыла и Сарбаса», «айтыс Катагана и Сарбаса», «айтыс девушки-поэта Озипы из рода Аргын и поэта Кожа а также акынов Сарбаса, Кулмамбета и Суюнбая». Сарбас Майкотулы был учеником известного акына-жырау из Семиречья (Джетысу) бия-оратора Кабана (Каблеса) Асанулы, а также последователем Суюнбая и много раз соревновался в искусстве импровизации с такими акынами как Майкот, Кулмамбет, Бактыбай, Жамбыл, Оракбай, Болтирик и Тилемис. В статье рассматриваются темы, поднятые Жамбылом и Сарбасом во время их айтыса: социальное положение народа, обычаи и традиции, социальное неравенство в обществе и взаимоотношения между богатыми и бедными. В статье автор также анализирует с научной точки зрения данные о родословной Домалак Ана, прозвучавшие в айтысе.

Ключевые слова: айтыс, жанр, текстология, акын, традиция, фольклор, рукопись.

N.M.Mursalimova

doctoral student of the Kazakh national University named after Al-Farabi
Almaty, Kazakhstan
E-mail: m_nasihath@mail.ru

HISTORICAL SPECIFIC OF THE AITYS BETWEEN SARBAS AND ZHAMBYL

Abstract. The aitys of the famous aqyn (poet) Sarbas Maikotuly have been gradually forgotten, because nobody had collected and recorded them on time. However, records of such aitys as: "Aitys between Zhambyl and Sarbas", "aitys between Katagan and Sarbas", "aitys of the girl-aqyn Ozipa of Argyn tribe and aqyn Kozha, Sarbas, Kulmambet and Suyunbay" had been preserved and available today in the Manuscript Fund of the M. Auezov Institute of Literature and Art and in the Fund for Rare Manuscripts of the Central Scientific Library. Sarbas Maikotuly was a disciple of the famous akyn-zhyrau from the Dzhetyysu region, Judge-speaker Kaban (Kablis) Asanuly, and a follower of Suyunbai and had many times competed in the art of improvisation with such akyns as Maykot, Kulmambet, Baktybai, Zhambyl, Orakbai, Boltirik, Tilemis. The article discusses the topics raised by Zhambyl and Sarbas during their aitys: the social status of the people, customs and traditions, social inequality in society and the relationship between rich and poor. In the article, the author also analyzes scientifically the data on genealogy of Domalak Ana, mentioned in aitys.

Keywords: aitys, genre, textology, aqyn, tradition, folklore, manuscript.

Информация об авторе:

Мурсалимова Н.М., докторант Казахского национального университета им. аль-Фараби,

ӘДЕБИЕТ

- [1] Әуезов М. 20 томдық шығармалар жинағы. Т.18. – Алматы, Жазушы, 1985. – Б.448.
- [2] Әлбеков Т. Жетісу ақындары. Зерттеулер. – Алматы: Әдебиет және өнер институты, 2008. – Б. 220.
- [3] Айтыс өнері мектебінің қалыптасуы, дамуы, өзіндік ерекшелігі // «Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті Хабаршы» ғылыми журналы. – №1. Наурыз. 2020.
- [4] Пфеннинг Р.А. «Этнографическое обозрение». Кн. III., 1889. С.89.
- [5] Иванов Д.Л. Очерки, сказки, рисунки. Алма-Ата, 1982. С.21.
- [6] Әлібек Т. Құланаян Құлмамбет. Монография. – Алматы: 2015. – 336 бет.
- [7] Жолдасбеков. Асыл арналар. Алматы: Жазушы, 1986. 316 бет.
- [8] Орталық ғылыми кітапхана. Қ:645. Жамбыл мен Сарбас айтысы.
- [9] Садырбайұлы С. Фольклор және Жамбыл. Алматы: Ана тілі, 1996.
- [10] Садырбайұлы С. Фольклор және Жамбыл. Алматы: Ана тілі, 1996.
- [11] Бұлдыбай А. Жетісу жыраулық, жыршылық, ақындық дәстүрі. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ: «Ұлағат», 2014. Б.256.
- [12] Орталық ғылыми кітапхана. Қ:1757. Қазақ шежіресі.
- [13] Г.Орда, Н.Кудайбергенов, Ж.Сарсенбаева, С.Аманжол, Н.Мурсалимова, Kazakh La declaracion de revuelta de diciembre (descripcion) en la literature kazaja, Opcion, ISSN 1012-1587, 2019, №89, 179-193.
- [14] Әуезов М. Шығармаларының он екі томдық жинағы. Алматы, 1962. 11-том.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Әуезов М. 20 томдық шығармалар жинағы. Т.18. – Алматы, Жазушы, 1985. – Б.448.
- [2] Әлбеков Т. Жетісу ақындары. Зерттеулер. – Алматы: Әдебиет және өнер институты, 2008. – Б. 220.
- [3] Айтыс өнері мектебінің қалыптасуы, дамуы, өзіндік ерекшелігі // «Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті Хабаршы» ғылыми журналы. – №1. Наурыз. 2020.
- [4] Пфеннинг Р.А. «Этнографическое обозрение». Кн. III., 1889. С.89.
- [5] Иванов Д.Л. Очерки, сказки, рисунки. Алма-Ата, 1982. С.21.
- [6] Әлібек Т. Құланаян Құлмамбет. Монография. – Алматы: 2015. – 336 бет.
- [7] Жолдасбеков. Асыл арналар. Алматы: Жазушы, 1986. 316 бет.
- [8] Орталық ғылыми кітапхана. Қ:645. Жамбыл мен Сарбас айтысы.
- [9] Садырбайұлы С. Фольклор және Жамбыл. Алматы: Ана тілі, 1996.
- [10] Садырбайұлы С. Фольклор және Жамбыл. Алматы: Ана тілі, 1996.
- [11] Бұлдыбай А. Жетісу жыраулық, жыршылық, ақындық дәстүрі. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ: «Ұлағат», 2014. Б.256.
- [12] Орталық ғылыми кітапхана. Қ:1757. Қазақ шежіресі.
- [13] Г.Орда, Н.Кудайбергенов, Ж.Сарсенбаева, С.Аманжол, Н.Мурсалимова, Kazakh La declaracion de revuelta de diciembre (descripcion) en la literature kazaja, Opcion, ISSN 1012-1587, 2019, №89, 179-193.
- [14] Әуезов М. Шығармаларының он екі томдық жинағы. Алматы, 1962. 11-том.

REFERENCES

- [1] Áyézov M. 20 tomduq shyǵarmalar jınaǵy. T.18. – Almaty, Jazyshy, 1985. – B.448.
- [2] Álbekov T. Jetyśu aqyndary. Zertteýler. – Almaty: Ádebiet jáne óner instityty, 2008. – B. 220.
- [3] Aıtys óneri mektebiniń qalyptasýy, damýy, ózindik erekshelegi // «Qazaq memlekettik qyzdar pedagogikalıq ýniversiteti Habarshy» ǵylymı jýrnaly. – №1. Naýryz. 2020.
- [4] Pfening R.A. «Etnograficheskoe obozrenie». Kn. III., 1889. S.89.
- [5] Ivanov D.L. Ocherki, skazki, risynki. Alma-Ata, 1982. S.21.
- [6] Álibek T. Qulanayan Qulmambet. Monografia. – Almaty: 2015. – 336 bet.

- [7] Joldasbekov. Asyl arnalar. Almaty: Jazyshy, 1986. 316 bet.
- [8] Ortalyq ғылыми kitaphana. Q:645. Jambyl men Sarbas aıtysy.
- [9] Sadyrbaiuly S. Fólklor jáne Jambyl. Almaty: Ana tili, 1996.
- [10] Sadyrbaiuly S. Fólklor jáne Jambyl. Almaty: Ana tili, 1996.
- [11] Buldybai A. Jetisý jyraýlyq, jyrshylyq, aqyndyq dástúri. – Almaty: Abai atyndaǵy QazUPÝ: «Ulaǵat», 2014. B.256.
- [12] Ortalyq ғылыми kitaphana. Q:1757. Qazaq shejiresi.
- [13] G.Orda, N.Kýdaıbergenov, J.Sarsenbaeva, S.Amanjol, N.Mýrsalıмова, Kazakh La declaracion de revuelta de diciembre (descripcion) en la literature kazaja, Opcion, ISSN 1012-1587, 2019, №89, 179-193.
- [14] Áýezov M. Shyǵarmalarynyń on eki tomdyq jınaǵy. Almaty, 1962. 11-tom.

FTAMP 17.71.07

Нұркамал Қ. Н.

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты
ғылыми қызметкер гуманитарлық ғылымдар магистрі
Алматы, Қазақстан
E-mail: kultegin94@mail.ru
ORCID: 0000-0001-7629-0700

ТҮРКІ-ҚАЗАҚ МИФОЛОГИЯСЫНДАҒЫ О ДҮНИЕ МЕН ЖЕР АСТЫ ӘЛЕМІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТІРШІЛІК ИЕЛЕРІ: ӘЛЕМ МИФОЛОГИЯСЫМЕН ҮНДЕСТІГІ ЖӘНЕ АЙЫРМАШЫЛЫҒЫ, КЕЙІПКЕРЛЕР ЖЕЛІСІНДЕГІ ҰҚСАСТЫҚТАР.

Аңдатпа. Мақалада түркі-қазақ және бірқатар әлемдік мифологиялық материалдарды негіз ете отырып, жер асты әлемі мен мифтік кейіпкерлер бөлінісіндегі жер астының тіршілік иелері, «төмеңгі рухтар» қатары талдау нысанына алынады және әлемдік үлгілермен кешенді салыстырылады. Олардың өзара үндестіктері мен ерекшеліктері, тарихи-стадиялық кезеңдері, кейіпкерлер желісіндегі ұқсастықтар мен сюжеттік арақатынасы ғылыми компоративистикалық, тарихи-салыстырмалы зерттеу нысанына алынады. Төменгі рухтар, жерасты әлемі мен тіршілігі, өмірден кейінгі өмірге қатысты көнеден қалыптасқан мифологиялық түсініктер әлем халықтарының барлығына тән болғанымен оларды өзара тығыз байланыста қарастырған салыстырмалы-теориялық зерттеулер әлі де аздық етеді деп айтуға болады. Ежелгі Грек, Рим, Қосөзен және көне Мысыр, Американың байырғы халықтарының (Инк, Майя, Ацтек т.б.), Еуропа, шығыс елдері Қытай, Үнді, Жапон халықтарының мифологиясын өзара байланыста қарастырып, типологиялық-ғылыми зерттеу нысанына айналдырған еңбектер салыстырмалы тұрғыдан айтарлықтай басым. Тарихи-стадиялық тұрғыдан олармен бір қабатта қалыптасқан, әрі көркемдік тұрғыдан да өзінше салмағы бар түркі мифологиясы қағаберісте қалып келеді. Бұлай дейтініміз түркі халықтарының мифолог ғалымдарын атамағанда батыс елдерінің фольклортанушылары түркі мифологиясына аса үлкен қызығушылық танытпаған. Әлемдік мифология туралы ауқымды шет тілді зерттеулер мен еңбектерде түркі мифологиясына арналған тараулар жоқтың қасы. Бұл салыстырмалы-тарихи зерттеулердің маңызын арттырса керек.

Түйін сөздер: миф, салыстырмалы мифология, түркі мифологиясы, әлем мифологиясы, көне дүниетаным, жер асты, төмеңгі рухтар, кеңістік, әлем, мифологиялық құдай.

Кіріспе. Түркі мифологиясының әлемдік көне мәдени танымдағы орны.

Түркі-моңғол халықтарының фольклорында миф жанры ғылыми тұрғыда кештеу назарға алынғаны белгілі. Жалпы, өткен кезеңдердің көзқарасында көне грек пен римдіктерден өзге халықтарда миф жанры болмаған дейтін де қасаң қағидалардың қалыптасып барып, іргесі құлағаны да жасырын емес. «Тіпті белгілі мажар ғалымы Л. Лоренц 1973 жылы моңғол халқында төлтума мифология жоқ деп пікір білдірген» (Тойшанұлы, 2016: 3). Орыстың талантты тарихшысы, синолог А. Бокщанин Н.А. Кунның «Көне Грекияның аңыздары мен мифтері» атты кітабына жазған алғысөзінде: «Гомердің жырлары бірнеше ұрпақ ауыстырып,

ауыздан-ауызға таралып келді. Тек б.д.д. VII ғасырда ғана олар Афинада хатқа түсіп, әдеби туындыға айналған болатын» (Кун, 1986: 12) – деп өкінішпен жазады. Олай болса, түркі халықтарының мынжылдықтардан тамыр тарқатқан бар рухани мұрасы, тарихы мен көркем дүниесінің хатқа түсу уақыты тіптен өкінішті.

Бұл жайттың түрлі себептері бар. Фольклорлық туындылардың тендессіз үлгілерін жасап келіп, алайда соншалықты бай мұраға тұғыр орнатудың кешеуілдеуі, алдымен осы халықтардың ұлт ретіндегі тағдыр-талайынан болса, кейінгісі ғылымдағы кеш кимыл. Түркі халықтарындағы миф жанры 70-80 жылдары алғаш қарастырыла бастады. Осыған байланысты «өзіндік поэтикалық дара келбетке ие көшпелі түрік-моңғол халықтарының рух иелік стадиядағы мифологиясын зерттеудің теориялық-методологиялық негізі ғылымда кешірек қалыптасты» (Тойшанұлы, 2016: 3). Мифтің өзі жанр ретінде тарихистадиялық тұрғыдан ілкідүниетанымдық сананың жемісі болғандықтан да және уақытылы хатқа түсіп, жиналмай келуіне байланысты алғашқы жаралуындағы тұтас форма мен мазмұнның қираған жұрнақтары ғана жеткен. Хатқа түспейінше кез-келген жанрдағы фольклорлық мұраның тірі кейіпте өзгеріп, түрленіп отыратындығы, осыған орай әр дәуірдің қолтанбасын жинап, нәтижесінде бастапқы форма мен мазмұнның түр-түсінен айрылатындығы белгілі. Бұл фольклорлық мұралардың қай-қайсысына болсын тән. Түркілік мифтер де осылай уақыттың сынында ұзақ уақыт тұралап келді. Нәтижесінде түрлі діни көзқарастардың тезіне түсіп, қажетсіз есептелді, ұмытылды, өзге жанрларға сіңісті. Түркілік мифтердің ауқымы мен жүйелілігіне қатысты енді түзетуге келмейтін осындай проблемалық мәселелер олардың әлемдік мифологиядағы салмағын бажайлауға, топ жарып таңдайқағыс әкелуге орасан зор зарбады тигізді. Төл фольклорлық мұраларымыз, оның ішінде миф жанры ерте замандардан хатқа түсе бастағанда мұншалықты там-тұмдап, жоңылған жаңқадай жұқарып кетпесі анық еді. Бір жағынан түркі халықтарының мифологиясы циклді жүйе құрап үлгермеген мифология екенін мойындауымыз керек. С. Қасқабасовша айтқанда: «Оның басты себебі – Қазақстанда ертеде мекендеп, қазақты құраған ру тайпалардың құлиеленуші мемлекет құрмай, рулық қауымнан бірден феодалдық қоғамға иек артуы. Жүйелі иерархиясы, тұрақталған орталығы бар, көп ғасырлар жасаған құлиеленуші империяларда көне миф көркем мифологияға айналып, эстетикалық қызмет атқарған. Ал рулықтан бірден феодализмге көшкен елдерде көпқұдайлы емес, бірқұдайлы дін орнап, көне миф жүйелену емес, ыдырап кеткен, циклге түспеген, хикаяға, ертегіге ойысқан, жаңа жанр қалыптастырған» (Қасқабасов, 2014: 98).

Түркілік фольклортанушылардың төл мифологиясын әлемдік мәдени кеңістікте салыстырмалы түрде зерттеуі заңды. Бірақ бұл еңбектер түркілік тілдерде жарық көріп, тілдік кедергілерге байланысты әлемдік кеңістікті тұтас шарлауға қауқарсыз болып келеді. Кеңестік дәуір әдебиетінде түркі мифологиясын індетте зерттеген Е.М. Мелетинский, С.Ю. Неклюдов, Б.Н. Путилов, И. В. Стеблева, С.Г. Кляшторный, Н.Л. Жуковская т.б. ғалымдар еңбегі орыс тілінде жарық көргенімен олардың барлығы дерлік түркілік мифологияны әлем халықтары мифологиясымен кешенді салыстырған зерттеулер емес және олар әлемдік тілдерге аударылып, посткеңестік шеңберден тыс танылып үлгерген жоқ. Осыдан батыс мифтану ғылымында әлем халықтары мифологиясын тұтас қарап, компаративистикалық зерттеу нысанына алған еңбектерде ауқымды түркі мифологиясы назарға ілінбей қалып жатқан жағдайы бар.

Көне гректер өз түсінігіндегі әлемді қалай сипаттаса, түркілік жұрттар да өз түсінігіндегі әлемін жасаған. Олардың қайсысы алғаш жаралған мифологиялық туындылар екенін айту қиын, ал көркемдік қиял тұрғысынан өрлей келе иық тірестіретіні анық. Түркілік мифологияның әлемдік бәсекеде еш жұрттан кеш қалмаған көркем қиял мен алғашқы ой жемістерін әлемдік үлгілермен қатар қойып зерттеу күн тәртібінен түспейтін тақырып.

Олар өз кезегінде әлем халықтарының дүниетанымымен тамырлас, рухани тұтас, көркем түсініктерін қалыптастырған.

Әдістемесі. Мақалада көбіне-көп жүйелеу, топтау, жинақтау, салыстырмалы типологиялық, салыстырмалы-тарихи, аналитикалық талдау секілді әдіс-тәсілдер негізге алынды.

Нәтижелер. Мифтік дүниелердің барлығы: мейлі мифтік аңыздаулар болсын, эпостағы мифтік элементтер болсын айтар ауызға жеңіл олжа емес. «Миф» деген сөздің өзі адамды тылсымға тартады. Біз түсіне бермейтін тереңдікке батырып, тұншықтырып алатын кездері де жоқ емес. Өйткені, мифтік аңыздар, мифтік әңгімелердің астарында тек қиял-ғажайып қана емес, халықтың түпкі санасы жатыр. Олардың уақыт өте келе қанша ғасырлық ұрпақтар қолтаңбасын жинауы, діндер мен көкарастардың күшіне ұрынуы әуелгі кейіпін аршып, көркемдік, философиялық, мағыналық түр-сипатын ашуға қақпа қойғаны белгілі.

Адамның ойлауы мен қоршаған ортаны қабылдауының, визуалды қиялының олардың халықтық, ұлттық, территориялық бөлінісіне тәуелсіз екенін мифологиядан анық аңғарсақ болады. Осыдан әр халықтардың көне дүниетанымындағы, одан қалдырған хабары – мифтік дүниелеріндегі ұқсастық пен тұтастық, жақындық орын алып отырған.

Талдау. Әлем мифологиясындағы кейіпкерлер мифологиялық кеңістік категориясына тән және де қызметіне қарай жоғарғы рухтар, орта және төменгі рухтар деп жіктеледі. Бұл олардың өмір сүру, жаралу, көрініс алу сипатына қарай негізгі үш әлемдік бөліністен келіп туындағаны анық. Яғни, мифтік кейіпкерлер бөлінісін кеңістік категориясы негізінде алғашқы ілкідүниетанымдық сананың өзі жіктеп береді. Жаратылыстың осылай үш деңгейлік түрге: 1. Аспан әлемі (жоғарғы кеңістік) 2. Жер үсті әлемі (орта кеңістік) 3. Жер асты әлемі (төменгі кеңістік) деп жіктелуі дүниетанымдық логикадан тысқары жатқан ғажайып емес. Алайда, тарихи-стадиялық тұрғыдан өзінен көнерек қабатта тұрған этиологиялық мифтерден кеңістік ұғымы, рухтар туралы түсінік, космогониялық мифтер ғажайып мәнге, қасиетке көбірек ие болып келеді. Осыдан кейіпкерлер желісіндегі ерекшеліктер мен олардың бірізге түскен қатарын, адамның ойлау жүйесіндегі ілгерілеуді байқаймыз.

Әлемдік рухтар мен Құдайлар туралы мифтік аңыздаулар С.А. Қасқабасовша айтқанда алғашқы қауымдық кезеңнен кейін, адам санасы мен түсінігінің алға қарқын алуымен қалыптаса бастаған көпқұдайлық мифологиямен байланысты. Яғни, бұлар құл иеленушілік қоғам тұсында дамыды. Адам санасының мүмкіндігі арта түскен кезең мифтің ең таңдаулы түрлері мен кейіпкерлер желісін жасады.

Көне түсінік бойынша әлемнің орналасу моделі екі түрде қабылданады: Көлденең горизонтальді және тік вертикальды. Көлденең модельді әлем сайқын даланың төсімен, төрт құбылаға бөлініп беріледі. Мысалы Қорқыт пен Асан есімімен байланысты мифтер мен аңыздар адам баласының әлемнің төрт тарабы мен сегіз қиырын шарлауымен байланысты көлденең кеңістіктің сырын ашуға құрылған. Осы секілді Америка құрлығының байырғы тұрғындары – Майя, Ацтек халқының мифтерінде осы төрт тарапты әлем сипатталса керек. «Майя мифологиясында ғаламның төрт бұрышында төрт құдай аспанды жерге құлап кетпесін деп ұстап тұрады. Оларды тасбақа, игуана, опоссум және ұлу түрінде бейнелеген. Ғаламның өзі 13 аспаннан, 9 жер асты әлемінен тұрады, аспан құдайлары мен жер асты перілері өзара жау» (Әпсаналар, 2012: 66). Ацтектерде бұл төрт құбыланы төрт Тецкатлипока басқарады екен.

Ал, тік вертикальды әлем көлденең жатқан үш кеңістікпен сипатталады. Тік вертикальды бағытта орналасқан жоғарғы, орта, төменгі кеңістіктің өз тіршілік иелері, рухтары, өз билеушілері бар. Мәселен, Көне Үнді мифологиясында жоғарғы құдай – Брахма болса, ол ғашық болған әйел-құдай – Гаятри. Бұлар жоғарғы әлемді мекендеген. Қорқынышты құдай ретінде Шива құдай алынған. Ежелгі қытай мифологиясында жоғарғы құдай – Янь-ди. Жерді

билеуші – Хуан-ди. О дүниені билеуші, төменгі рух – Янь-ван. Жапон мифологиясында Алғашқы еркек, жоғарғы құдай – Идзанаки, алғашқы әйел құдай – Идзанами. Бұлар жұп құрып су мен жердің, теңіздің құдайларына айналатын өзге рухтарды тудырады. Жапон мифологиясында да жер асты әлемі, өлілер мекені Ёми туралы миф жетерлік. Онда ұлы құдай Идзанаки де болып қайтады. Африка халықтары мифінде аспандағы құдай – Гулу, оның қызы, әйел – Намби, жерді билеуші патша-адам – Кинту, өлім құдайы – Валумбе сықылды кейіпкерлер бар. Ежелгі Гректерде аспан әлемін бәрінен жоғары, құдіретті Зевс - Құдай бейнесінде билесе, су әлемін Посейдон билейді. Жер құдайы Гея – әйел құдай. Жер астында да өзінің өмір сүру ортасы бар, өзен-суы бар. Оның құдайы – Аид. Көне Шумерліктердің мифтерінде аспанды Энлиль – Құдай-патша, жерде Нинхурсаг – құдай-ана, су затын Энки құдай, жер асты әлемін Эрешигаль билейді деп баяндалады. Мысыр (Египет) өркениеті тудырған көне мифологияда бар әлемнің Зевс секілді құдіретті құдайы – Ра. Аспанды Нут (әйел) билейді, Жерді Геб (Нуттың ағасы) билейді, о дүние мен өлілер әлемін төменгі құдай – Нефтида билейді. Қосөзендік тағы бір көне мифте Мысыр мен тірілерді Гор билесе, ал өлілер патшалығының иесі – Осирис. Ежелгі скандинав халықтары мен славяндарда да жаратылыс пен құдайлар жоғарғы рухтар мен төменгі рухтардан тұрады. Мысалы Ирланд мифтерінде аспанды билеуші, күн құдайы жоғарғы рух – Луг, жерді билеуші қаһарман-батыр – Кухулин, ал төменгі рух ретінде өлім құдайы Морриган (әйел) алынады. Ал, ежелгі славяндарда Жоғарғы құдай жұмыртқадан Родты жаратады. Ал, Род әлемді үш бөлікке бөліп жаратады. Жоғарғы бөлігінде жоғарғы құдайлар тұрады да, ол Правь деп аталады. Ортаңғы әлем Явь әлемі, оны адамдар мекеніне айналдырады. Төменгі әлемі Навь деп аталады. Онда өлілер мен ата-баба рухтары күн кешеді екен. Осы өлілер елін Велес құдай билейді. Түркілік мифологияда Көк пен әлемді Құдіретті Тәңір (Тәңірқұт) билейді, мейірім мен ізгілік тудырушы – Ұмай ана. Ал, жер асты мен тозақ Еркілік атты сайтан-құдайға тиесілі. Ол – Тәңір жаратқан ең алғашқы «жанды», әрқайсысы тоқсан тоғыз әлемнен құралған үш құрбыстанда (әлемде) шашылып жатқан он сегіз тозақтың билеушісі. Жер асты аждаһа мен жыландар, түрлі құбыжықтар мен перілердің мекені. Түркі мифологиясында да жер астының, жалпы тоқсан тоғыз әлемнің өз күні мен, айы бар. Жердің асты – тозақ. Мифологияда осылардың жоғарғы кеңістігін мекен етушілерді жоғарғы құдайлар, ортасын адамдар әлемі, кейінгісін төменгі рухтар, жер асты әлемі, өлілер елі деп жіктеу қарқын алған. Біз соның соңғысын назарға алып отырмыз.

Алғашқы мәдени сананның көне формасы есептелетін мифологиялық ойлау жүйесінде айқын аңғарылатын дүние – дуалистік сипат. Дүниені жұптық белгімен ажырататын алғашқы сана ақырын ақиқатқа қарай бой түзей бастады. Ақ пен қараның, еркек пен әйелдің, күн мен түннің болатыны секілді өмір мен өлімнің бар екені де ақиқатқа айналды. Әрбір мифтік мәтіндер осындай жұптық, бірақ қарама-қайшы ұғымдардың арақатынасы мен тұтастығына арқа сүйейді. Дуалистік түсінік негізінде аспан мен жердің, жоғарғы мен төменгінің және осыған сәйкес мифтік кейіпкерлердің де жоғарғы-төмен болып жіктелуін ғылыми тұрғыдан осылай топшылауға болады.

Байқасақ әлем халықтарының барлығында кездесетін анималық (еркектік бастау) пен анимустық (әйелдік бастау) түпбастау ғаламның, адамның жаралуы туралы түсініктердегі архетиптік бейнелер болып табылады және ол ғылыми айналымға түскен. Біз тақырып етіп отырған жер асты кеңістігіне тән бейнелер де архетиптік бейнелер екенін назарға алуымыз артық етпейді. Ежелгі дүниетанымдық түсінік бойынша үш кеңістік пен осы үш кеңістіктің тіршілік иелері қатар жаралды, бірінен кейін бірі дейтін реттік сипатта болса да мифтік сипаттаудағы уақыт біреу. Яғни, миф оларды ретімен, бірақ бір мезетте жаратылғандай баян қылады. Сондықтан төменгі рухтарды ең көне қабаттағы архетиптік бейнелерге, анима және анимустық бастаулармен бір қабатқа қоя аламыз.

Мифологиядағы жер астының тіршілік иелері туралы түсінік қалыптастыру үшін алдымен әр халықтар мифологиясындағы кеңістік ұғымын, оның төменгі қабаты жер асты әлемін ашып алу абзал. Қазіргі норвег пен даттардың, шведтердің арғы аталары болған ежелгі викингтер мифологиясында әлем алғашында бір тұтас шексіз кеңістік болған. Содан кейін ғаламның кіндігінен алып Иггдрасиль атты әлемнің өзегі, әрі өмір ағашы пайда болады. Оның ұзын сонар бойы тоғыз әлемді біріктіріп тұрады екен, ал тамыры жер астының үш патшалығына тарайды деп түсінілген. Оның бір патшалығы – отты кылышы бар дәу қорғайтын от пен жалын әлемі. Екіншісі – мәңгі қатқан мұз бен қарыған аяз әлемі. Үшіншісі – құдайлар патшалығы. Өмір мен әлем ағашы Иггдрасильдің тамырында Нидхёгг атты жауыз айдаһар тіршілік етеді. Мифтік түсінік бойынша ол ағаштың тамырын тұтас кеміріп біткенде ақырзаман орнайды. Бүгінгі біз білетін Бәйтерек те – байырғы түркілік танымнан бері жасап келе жатқан қасиетті ұғымға ие зәулім ағаш. Осы ағаш жердің кіндігінен аспан кіндігіне қарай бой көтерген, оның тамыры – жер асты әлемі, белі – адамдар әлемі, шыңы – Құдайлар мен қасиетті рухтар әлемі. «Айталық, космос ағашы алып Бәйтеректің басы көкпен тіресіп тұрады, оның басына осы үш әлемді шарлай алатын Самұрық (алып қара құс) ұя салады, діңінде ертегі батыры адам тұрақтаса, тамыры төменгі әлемге жалғасып, онда ажал иесі аждаһа жылан оралып жатады» (Қасқабасов, 2008).

Аңызға айналған Майя үндістерінің арасында жаратылыстың қақ ортасында өсетін Сейба атты әлем ағашы туралы миф болған екен. Майялық Әлем ағашы туралы көне түсініктің түркілік Бәйтерек туралы мифтермен айқын типологиялық ұқсастықтары көп. Сейба ағашының да шыңы аспанды тіреп тұрады, басында аспан әлемінің символы – қасиетті құс отырады, діңгегінің бойында адамдар күнелтеді, тамыры терең жер асты патшалығынан тартылған. Адамдар өлген уақытта жандары діңгекті бойлайды да, не жоғарғы әлемге көтеріледі, не төменгі әлемге құлдырайтын көрінеді. «Майя мифтерінің жинағы «Попол-вух» Американың отарлануынан көп уақыт бұрын құрастырылған. Бізге дейін жеткен нұсқасы XVI ғ-да белгісіз үндістен жазылып алынған» (Өпсаналар, 2012: 66). Жағрафиялық тұрғыдан ауқымды территориялық алшақтықта күн кешіп келген, ешқашан мәдени ауыс-түйістік қатынасқа түспеген түркі жұрағаты мен Майя халқының, ежелгі викингтердің әлем ағашы туралы мифтеріндегі типологиялық байланыс еріксіз ойландырады. Бұл адамның ойлауы мен қоршаған ортаны қабылдауының, визуалды қиялының олардың халықтық, ұлттық, территориялық бөлінісіне тәуелсіз екенін байқатса керек. Көрші қытай халқының көне түсінігінде де алып ағаштың рухтармен, жер асты әлемімен терең байланысы болған: «Объектами культа и ритуального почитания в Китае были и многие растения. Особенно это относилось к старым могучим деревьям: их никогда не срубали и даже приносили жертвы в честь обитавших в них духов» (Родин, 2003: 58). Осындай ағаштардың бірегейі Цзяньму ағашы: «Среди мифических растений совершенно особое место принадлежит дереву под названием Цзяньму. Оно росло на равнине Дугуан, где, считалось, находился центр неба и земли. Невообразимо высокий ствол дерева Цзяньму в глубочайшей древности служил небесной лестницей: духи разных мест поднимались по нему на небо и спускались на землю. Рассказ о дереве Цзяньму вполне соответствует мифу о мировом древе, обычному для большинства архаичных культур: функция соединения миров, расположение в центре мира, охранительная, равновесная природа мирового древа» (Родин, 2003: 59). Қазақтың «Рух» атты мифінде де дәл қытайлық немесе майя халқының әлем ағашы мен рух байланысы туралы мифтеріндегідей адам рухы (барлық тіршілік иелері, өсімдіктер де) ағашты бойлап жүреді: «Бәйтеректің діңгегі арқылы жан жерге түсіп, не жерге шығып, әйелдің құрсағына қонады, сөйтіп жаңа өмір пайда болады. Жануарлар мен өсімдіктер де солай...» (Бабалар сөзі. Т.78: Қазақ мифтері, 2011: 265). Жапондықтар да қасиетті ағашты өз мифологиясында

Сакаки деп атайды. Мұнда да шындық ағашы деп танылған алып ағаштың әр деңгейінде түрлі рухтар жүре алады. Бұдан өзге үш қабатты жалғап, бір қалыпта ұстап тұрған «Әлемдік ағаш» көптеген халықтар мифологиясында бар. Олардың көк пен жердің кіндігін жалғап өсуі, басында алып құстың тұрақтауы, тамыры жер асты әлеміне бойлауы, өн-бойы рухтардың жолы іспетті қызмет атқаруы, діңінде, не тамырында айдаһардың оралып жатуы, қасиет-киеге иелілігінің бар халықтарға ортақ болуы «әлем ағашы» туралы түсініктің жаралуы тым көне кезеңдерге тиесілі екенін көрсетеді.

Немесе «Мифтік кеңістік көлбеу бағытта «әлем өзені» пішінінде болады. Өзеннің басында түрлі рухтар, орта шенінде адам баласы, төменгі атырабын өлім иелері мекендейді-мыс. Мысалы, өзеннің басынан пері қызының алтын шашы ағып келеді де, ортаңғы әлемдегі ертегі кейіпкері оны тауып ап, іздеп сапарға шығады, пері қызына үйленіп, ғажайып қаһарман батырды өмірге әкеледі, ал «су аяғы – құрдым», «Су аяғы – ер Қорқыт» ұғымдары төменгі әлемнің ажал мекені екенін тұспалдайды» (Тойшанұлы, 2016:17).

Түркілік танымдағы үш деңгейлі кеңістікті тасқа түскен қалпынан міз бақпаған «Орхон-Енисей» жазбаларынан да оқи аламыз:

... Биікте көк Тәңірі

Төменде қара жер жаралғанда Екеуінің арасында адам баласы жаралған...

(«Күлтегін» кіші жазу)

Әлемдік жаратылыс туралы қазақы түсінікті кезінде Ш. Уалихановтың алғаш талдағаны бар. Қазақы қалыптағы түсінік бойынша аспанда да халық бар екені, олар белбеуді басына тағынтыны, жердегі халық белбеуді беліне буынатыны, жер асты халқы белбеулерін аяғына буатыны, ол жер астының да өз айы мен күні, жұлдыздары бар екені туралы айта келіп, бұл түсінікті «қазақтардың фантазиясының жемісі» деп бағалаған (Уәлиханов, 1985: 181). Енді, осы бір қазақы түсінікпен мифтік мәтіндерде келетін аспан әлемі, жер үсті мен астының мифтік кейіпкерлері өзінше байланыс табатыны таң қалдырады. Ертелік мифтік кейіпкерлер осындай түсініктер негізінде жаралмасына кім кепіл? Мәселен, аспандағы халық белбеуді басына буынатындары бір басы адам кейіптегі, бір басы құстың қалыбындағы түркі мифіндегі самұрық құстардың бітімін сипаттайды деп болжам жасасақ немесе Мысыр мифологиясындағы Гор құдай сұңқар басты адам бейнесінде екенін мысал етсек, ал жер бетіндегі белбеуді беліне тағынатын халық - адамдар екені кәміл дүние. Немесе, көне жырлардың бірі «Құламергендегі» жер асты халқының ханы Жыланбектің, сондай-ақ «Ер Төстіктегі» Жылан Бапы хан елінің тұрғындары тұтас жылан кейіптегі адам немесе адам кейіптегі жылан боп келуі белбеуді аяғына тағынуынан екені қисынға келмейді деп кім айтады? Міне, осындай байланыстардың бар екені орайға келген соң оңынан тартып, айтыла салған болжам деу қиын.

Біз тақырып етіп отырған төменгі рух аталатын бейнелер, олар мекен ететін жер асты әлемі мен өлілер елі туралы көнеден қатталып жеткен мифтік мәтіндер Үнді, Қытай, Жапон секілді шығыс халықтарында, Мысыр (Египет), Қосөзен, Африка, көне Америкалық үндістер: Инк, Майя, Ацтек т.б., кәрі Еуропа, Грек, Рим, ежелгі скандинав, арғы славян, кельт секілді байырғы ұлттар мен халықтардың барлығында және солардың бел ортасында түркі-моңғол туыс халықтарында да кездесетініне көз жеткіздік.

Төменгі рухтар деп отырғанымыз үш деңгейлі әлемнің ең астыңғы қабатын мекендейтін жағымды-жағымсыз бейнелер: аждаһа, жылан, жыландар патшалығы, жер астынан шығатын жезтырнақ, құбыжықтар, өлілер әлемі, жер асты билеушілері т.б. Көне түсінік бойынша жердің көлбеу бетін мекен еткен халықтар аспан мен жер астын көрмеген соң ондағы тұрғындарға ғажайып белгілер тағып отырған. Қиялдағы өзге әлем тұрғындары мен рухтарын жоғарғы жақсы, төменгі қатерлі деген қабылдау негізінде сомдайды. Жоғарғы жақ биікте

билік жүргізушілер, жерге нәсіп төгушілер, жаратушылар болса, төменгі жақ қараңғылық пен түнек, қорқыныш мен өлім мекені. Қайбір көне халықтардың дүниетанымын алмасак та, жер асты әлемі осы түсініктерден қол үзбейді. Мәселен: «...шумеры и вавилоняне в сравнении с египтянами имели очень слабое представление о жизни после смерти. Для них нижний мир был средоточием тьмы, где ушедшие, сохраняя сознание, обречены лежать без движения на протяжении веков под строгим присмотром богини, царствовавшей в том мире» (Колум, 2007: 9) – деу осы ойымызды нақтылай түседі.

Көне мысыр халықтары да өлгеннен кейін өмір барына сенді. Мифтік түсінік бойынша өлген соң олар «Иалу» аймағына (өлілер мекені немесе «Қамысты» мекен) қайықпен аттанады. Онда шибөрі басты, адам денелі, құдіретті рух – Анупис немесе о дүние мен өлілер әлемін төменгі құдай – Нефтида билейді. Римдіктерде өлілер әлемі мен жер асты Дит патшаға тиесілі. Грек мифологиясында жер астын төменгі рухтардың құдіреттісі Аид құдай билейді, ал Зевстің жеңілген жаулары титандар тасталған өлілер патшалығы Тартар одан да төменгі қабатта жатыр. Алтайды сан жылдар мекен еткен түркі халықтарының жүйелі (цельная), көркемделген көне аңыздарында: «Жоғарғы әлем – Қан (Құрбыстан, Тенгере). Жоғарғы әлемнің тозағы Манғыс-точири-там деп аталады. Бұл тозақтың бас әміршісі – Батпан-қара. Тоқсан тоғыз әлемнің ортаншысы – Эрзен Тенгере. Ортаншы әлемдегі жер – Алтын Шарқа, ал оның иелігіндегі тозақ – Тепкен-қара-там. Мұндағы тозақтың билеушісі – Батпан-Қарақшы. Біздер, адамдар өмір сүріп жатқан әлем тоқсан тоғыз әлемнің ең кішісі және ең төменгісі болып табылады. Ол Қара Тенгере (Қара Аспан) деп аталады. Оның әміршісі – Майтөре. Бұл әлемнің еншісіндегі тозақ Таптанқара-таш деп аталады. Тоzaқта Керей хан, яғни Жауыз билік етеді» (Жанайдаров, 2006: 14-15).

Бұл мифологиялық мәтіндер көне түсініктен, сенімнен туған. Мысырлықтар да, гректер де о дүние патшаларына арнап құрбандық шалды. Бүгінгі Қазақстан территориясында билік жүргізген байырға қуатты тайпалар сақтардан бастап жерлеу рәсімдеріндегі ерекшеліктер, олардың киім-кешек, қару-жарак, ат-әбзелдерімен қоса жерленуі байырғы ата-бабаларымыздың өлгеннен кейінгі өмір туралы танымтүсініктерінен хабар береді. Мұндай салт көне мысырлықтар мен гректерде де, викингтерде де, жалпы әлем халықтарында бар. Мәселен, ертеде «Рим адамы көз жұмғанда туыстары о дүние туралы қалыптасқан түсінікке байланысты белгілі бір ғұрыпты жүзеге асырған. Марқұмның аруағы жер асты құдайларының қатал да әділетті сотынан өтіп барып, не Элизийге (жұмаққа), не Тартарға (тозаққа) тап болады деп сенген.

Осыдан кейін әрбір өліктің тілінің астына тиын салған, жер асты патшалығына жеткізетін тасымалшыға (Гермеске) төлейтін ақы сол деп білген» (Аймұхамбет, 2017: 52). Көп түрлі көне түркі мифологиясында да гректерге тән жұмақ пен тозақтың баламасы бар. Түркілердің Элизийі – Арун-Сюдун (жұмақ). Оған ару-немелер (әруақтар, ізгі адамдар, әулиелер) барады. Ал, Тартары – Тама (тамұқ – тапу). Оған қара-немелер (жаман адамдар) тасталады.

Осындай халықтық ортақ түсінік негізінде түркі халықтарының да әруақ-рухқа деген сенім-нанымдары қалыптасса керек. Әруақтардан медет тілеу мифологияда да көрініс табады. «Ш. Уәлиханов «Түркі жұртының қара шаңырағындағы қазақтардың аруаққа сыйыну сенімі туралы», «Тәңірі» (Құдай), «Қазақтардағы шамандықтың қалдығы» мақалаларында сөз қозғайды. «Аруақ – ата-баба рухы, басқа қиын-қыстау іс түскенде, жан қиналғанда: «Аруақ, қолдай гөр, қолтығымнан демей гөр» деп айтады... Аруақтардың рухы бар деп, ескі жұртты баспайды» (Уәлиханов, 2010: 59). Бұдан әрі ғалым аруақтар (онгондар) құдіретті күш иелері ретінде тірілерге көмектеседі деген наным негізінде оларға арнап құрбандық шалынатынына тоқталады. Ұлықтар мен мықтылар о дүниеге аттанған соң құдіретті аруаққа айналады. Мысалы, Баба шашты түкті Әзиз – тірісінде қасиетті әулие ретінде өмір сүрген

адам. Бұлардан басқа Қорқыт, Домалақ ене, Арыстан баб т.б. халық құрмет тұтқандар ұлы аруақтарға айналғанына дәлелдер көп» (Аймұхамбет, 2017: 28). Бұл күні бүгінге дейін өз мәнін жоймаған қуатты сенімге айналған.

Түркілік мифологияның айқын типологиялық байланысы Кельттер мифологиясымен де орнап жатыр. «Түркілермен өмір сүру салты, ғұрып-рәсімдері, жауынгерлік рухы, рухани болмысы жақын келетін кельттерді жақындата түсетін тағы бір нәрсе – бұл екі халықтың да гиперборейліктер болып аталуы» (Аймұхамбет, 2017: 35). Кельт мифологиясы мен түркілік мифологияны тұтастай қарастыру мақсатымыз болмағандықтан біз тек жер асты әлемі мен ондағы тіршілік иелеріне назар аудардық. Кельт мифологиясын әлеммен үндестіріп жатқан – Жерұйық немесе Аваллон секілді мотивке айналған «ғажайып мекен» ұғымы. Кельттердің бір түсінігінде ол мекен тірілер әлемінде емес, өлген соң ғана тап болады. Осыған қатысты мына пікірге ден қояйық: «Кельттер мифологиясында ғажайып мекен қатарында айтылатын мекеннің біреуі – Донның үйі. Мифтік таным бойынша «Донның үйі» – аралда орналасқан о дүниеліктер мекені. Ол төбелермен қоршалған. Дон – осы кеңістіктің патшасы. Ең алғаш о дүниеге кеткен адам» (Аймұхамбет, 2017: 36). Демек, «Дон үйі» дегеніміз о дүниеліктер мекені болса, Донның өзі – рух. Яғни өлілер әлемінің рухы болмақ. Ол – ең алғаш өлілер әлеміне кеткен адам және өлілер елінің патшасы.

Көркемделген жүйелі алтай түріктерінің аңызында Дон секілді ең алғаш өлілер еліне кеткен (қуылған) жанды – Еркілік. Түркі аңыздарында адамдар мен жан-жануарлар жер бетінде бейбіт өмір сүріп жатыпты. Олар көбейіп, өсіп-өне берген соң жер тарлық ете бастайды. Өйткені өлімді ешкім, ешқашан білмеген. Сонда Жоғарғы құдіретті Көк Тәңірі өмірдің ақыры туралы жарғы шығарады. Осылай өлім жаралған соң өмірдің ақыры келгенде адамдар жер бетінен жердің астына қоныс аударады. Ол жерде құдіретті Көк Тәңір қуып жіберген сайтан-құдай, ең алғаш жаралған «жанды» – Еркілік билік жүргізді. Еркілік – үш Құрбыстанға тиесілі он сегіз тозақтың билеушісі. «Үш Құрбыстан оған өлгендердің жандарын сотқа тартып, жазалауды тапсырды. Осылайша, барлық өлгендер тағдыры Еркіліктің қолына көшті» (Жанайдаров, 2006: 36). Еркіліктің жер астында өз сарайы бар, ол сарайды Жұтпа дейтін су құбыжықтары күзетеді. Еркілік құрғақта көк қасқа бұқамен, суда ескексіз қара қайықпен жүріп, билік жүргізеді. Жердің бетіндегі адамдардың жанын аулап әкелуге Алшы атты жүз мың жаналғыштарын жұмсайды. Еркегі шұтқыр, ұрғашысы шұлмыс деп бөлінетін бұл жаналғыш бейнелер бір кездері жер бетінде күн кешкен адамдар болған. Олар кісі өлтіріп, ұрлық жасап, жақсылықтан ада болғандықтан, өлген соң Еркіліктің малайларына (қара-неме) айналған.

Алтай түріктерінің мифіндегі төменгі құдай, өлім иесі, тозақ патшасы – Еркілік образы 1907 жылы Шығыс Түркістан жерінен табылған, VI - IX ғасырларға тиесілі түркі жазба ескерткіші «Ырық бітіг» кітабында айтылады. «Ырық бітіг» кітабындағы «Ерлікті төменгі әлем құдайы деп таныстырған С.Г. Кляшторныйдың пікірі бүгінде кейбір ғалымдардың да ойына қозғау салды» (Әлмұханова, 2009: 18). Ғалым: «Владыка преисподней (tamu > согд. tmw’ ‘ад’) древнетюркских буддийских переводных текстов VIII-X вв., Эрклиг-хан, выступает здесь, в отличие от других главных божеств, в тюркском лексическом обличии, не являющемся калькированным переводом иноязычного термина» – деп жазады (Тюркологический сборник, 1981: 125). Ал, «С.Ю. Неклюдовтың пікірінше, Еркілік (Эрклиг-каган) ежелгі ұйғыр сөзінен шыққан, ол буддалық тамұқ иесі Яманың эпитеті ретінде де қарастырған» (Әлмұханова, 2009: 20).

Роза Әлмұханова Мифы народов мира. Т.2. (2003) энциклопедиясына сүйене отырып, (667-668 беттер) Еркілік сипатын: «Түркі-моңғол мифтеріндегі Ерлік – атлеттік түрдегі қарт, көзі мен қасы көмірдің күйесіндей қап-қара, сақалы екі бөлінген және ол тізесіне жеткен.

Мұртының ұзындығы сондай, оны құлағына іліп қояды. Мүйізі ағаштардың түп-тамырындай, шашы бұйра» (Әлмұханова, 2009: 125). – деп тәржімелейды. Осыннан біз Еркілікті, әсіресе оның ағаштың тамырындай мүйізді болуын әлем халықтары мифологиясындағы тамұқ иелеріне тән сипаттармен ұштастыра аламыз. Алайда, ғалым Р. Әлмұханова Еркілік образының шығу тегі түркілік емес, моңғолдық бастау деген пікірді жақтайды. Бұл пікірді алғаш айтушылардың бірі Н.А. Алексеев болды.

Алайда түркі халықтарында жер асты мен өлгендер елі бір ғана Еркілік образын айналған, шоғырланған сюжеттер арқылы ғана сипатталмайды. Түркінің бір бұтағы қазақтың көне эпостарының бірі «Құламерген» жырындағы Жоямерген батырдың жер асты еліне шеккен сапарынан бөлек мотивтерді көреміз. Грек мифологиясында жер асты патшалығының есігі терең үңгірлер мен жыра-жақпарлар болып табылса, мысыр халқында ол жерге қайықпен жүзіп барады. Ал, «Құламерген» көне эпосында жер асты патшалығына бір кішкене қуық тартып әкетеді. Жоямерген әлгі қуыққа ат-матымен құлай кетеді де, үш күн, үш түннен кейін жер астына тап болады. Жер астында жыландар елінің падишасы Жыланбек тап келеді. Жеті қат жер асты – өзге бір әлем. Патшаның өзі, отбасы, хас сұлу қызы адам кейіпте болғанымен, табан астында ысқырған әбжыланға айнала кетеді. Жер асты сиқыр мен сынаққа толы (Бабалар сөзі. Т.52: Көне эпос, 2008: 109). Тура осындай мотив «Ер Төстік» ертегісінде де баяндалады. Жер астының билеушілері – құдіретті әбжыландар ордасы, патшасы Жылан Бапы хан деп баяндалады. Мұнда да қуық – ғайыптық мәнге ие деталь. «Құламергендегі» қуық жер астының құдіретті сиқыршысы, Жыланбекке қызмет етуші Ғайын болса, «Ер Төстіктегі» қуық – жер асты жалмауызы. Бұлар қуыққа айналу арқылы адамдарды арбауға түсіреді, жер асты әлеміне әкетеді. Грек мифологиясында осыларға ұқсас бейне – Гермес. Ол да – адамдарды жер астына алып түсіп, Стикс өзеніне апарушы. «Дегенмен «Ер Төстік» ертегісіндегі төменгі әлемнің жыландар мекені болып суреттелуі Полинезия мифтерімен үндестік табады. Яғни, ең көне түсінік бойынша төменгі әлем – жәндіктер мекені» (Әлмұханова, 2009: 19).

Аталмыш көне эпос пен ертегідегі мифтік сюжеттермен гректік мифологиядағы төменгі әлем суреттеріндегі типологиялық байланыс онда тап болған жанның, адам баласының түрлі сынақтардан өту мотиві болып табылады. Жоямерген мен Ер Төстіктің жер астында түрлі сынақтардан өтуге мәжбүр болғаны секілді Майялықтардың мифтерінде де жер астына тап болған егіздер Хун-Ахлу мен Шбаланке батырлар төменгі рухтардың билеушілерімен жарысып, түрлі сынақтардан өтіп, аяғында жеңіп шығады. Әртүрлі кеңістік рухтарының бір кеңістіктен бір кеңістікке өтуі, онда түрлі сынақтарға тап болуы – мифологиялық ойлаудың үлкен белгісі. Осы белгі әртүрлі халықтар мифологиясын типологиялық тұрғыдан байланыстырып жатыр.

Жылан типті адам құдайлар немесе жер асты бейнелері туралы «Құламерген» секілді қазақ эпостарындағы кейіпкерлерді әлем мифологиясын да таба аламыз. Мәселен, Мысыр халқының мифтерінде жердің құнарлылығын жылан патшайым Ренентут басқарады. Грек мифологиясында жер астында өмір сүретін, адамдарды жек көретін төменгі рух, жыланәйел – Ехидна. Ол – әлемге әйгілі мифологиялық кейіпкерлер Цербер (үш басты төбет) мен Химераның анасы, Тифон аждаһаның әйелі. Жылан басты құбыжық әйелдер горгондар, олардың ең танымалы – жауыз Медуза. Рим ақыны Марк Луканның аяқталмаған поэмасы «Фарсалияда» суреттелетін амфибене, аспид, аммодит, василиск секілді горгондар, жылан әйелдер суреті әлемдік жылан-адаммен ұштасып жатыр. Жер астын мекен ететін жылан құбыжықтар славян мифологиясына да тән. Скандинавтардың әйгілі Торымен егіз славяндық найзағай құдайы, балғалы Перун құдай да жер астының айдаһарлары мен жыландарымен айқасу арқылы аты шығады.

Қазақтың «Адам болған жылан» дейтін мифінде Адамға разы болған жылан оны ертіп,

бір тесік арқылы жер асты патшалығына, өзінің ақ отауына алып барады. Көне түсініктегі мифтерде жылан мен жер астының байланысы, адам тілінде сөйлеуі, оның тіршілік мекені анықталған түрде қосалқы білдіріліп отырады. Онда өзге де көптеген жыландар күнелтеді. «Шақыру» деп аталатын мифте үлкен жыландар ордасы жердің бетіне шығып, мал-жанды түгел қырып-жоя бастайды. Мұндай «алып жыландардың қыспағына түскен атан түйелердің өзі танауынан қаны дірдектеп, аяқ серпуге шамасы келмепті» (Бабалар сөзі. Т.78: Қазақ мифтері, 2011: 116). Әсіресе олардың билеушісі қоя мүйізді айдаһардың қорқынышы төңірекке түгел қан жұттырады. Амалсыз адамдар Тәңірден көмек тілейді. Ақыры тілектері қабыл болып, көктен сәулеге оранған, қос өркешті түйеге теріс мінген Нұртөле атты бала түсіп, аққу мойынды қара қобызымен құдіретті күй төгілдіріп келеді. Жердің бетінде күй ойнауы сол екен, жыландар тыңшып, үйіріле қалады. Сол күйі бала Нұртөле қобыз үнін бір тоқтатпай Қаратеңізді бетке алып, қалың жыландар ордасын үйіре ертіп кете береді. Сол күйі Нұртөле теңізді кешіп, тұңғығына қарай тереңдей береді екен. Күні бүгінге дейін сол Нұртөле қобыз үнін үзбестен, теңіз түбінде күй ойнап отырса керек. Осы мифтегі мотив әйгілі түркілік Қорқыт атымен байланысты аңыздармен ұштасып жатыр. Қорқыт та Сырдың ортасында қалғып кетіп, қобыздың үні үзілген сәтте өлім жылан бейнесінде келіп шағып алатынын білеміз.

Ал, сол өлім жылан кейінше болмағанда қобыз үнін кедергі тұтар ма еді? Қазақтың «Жылан қабықты жігіт» дейтін бір мифінде жылан-адам қобыз шертіп, өз-өзін жұбататыны бар. Жыланның қобыз үніне немесе сыбызғы үніне июі, елітуі ерте мифологиядан бастау алып, магиялық сипатқа ие болған. Бүгінгі үнді халықтарының тұрмысындағы құмырадағы жыланды сыбызғы үнімен билетіп шығаруы «жыланды бағындыру» секілді көне мотивтің шындықтан алшақ жаппағанын көрсетсе керек.

Жылан тек түркілік емес, жалпы әлем халықтарының бәрінде белгілі бір киелілік ұғымға ие мифологиялық бейнеге айналғанын байқаймыз. Румын мен француз, америка халықтарына бірдей ортақ философ, көрнекті мифолог ғалым Мирча Элиаде шведтің этнограф-ғалымы Эрланд Норденшельдтың американың байырға тайпаларының түсінігі мен тұрмысына иек артқан қызықты мысалдарына сүйене отырып: «Егер кейбір мақұлықтарды қолға үйретудің сәті түскен болса, онда оны магтарға әлгілердің жаратылу құпиясы белгілі болудың арқасында орындалады деп түсінген жөн. Осы сияқты, егер от пен жыланның шығу тегін білсең қызған темірді не улы жыланды қолға ұстап тұру қауіпсіз болмақ. Перез қолына оттан қызарып тұрған темірді ұстаған немесе жыландарды ырқына көндірген адамдарды жиі кездестірген» – деп жазады (Әлемдік мәдениеттану ойсанасы. Т.2, 2005: 35). Ғалымның осы бір пікірі жыланды бағындыру мотиві америкалық куна тайпасына ғана емес қазақ-түрік халықтарына да етене таныс екенін және мифологиясында көрініс алып жатқанын көреміз. Оған жоғарыда келтірілген мифтегі Нұртөле немесе «Түйме» мифтері дәлел. «Түйме» мифінде «жыланмен арбасқан адам жыланның атын табуы керек» деп баяндалады (Бабалар сөзі. Т.78: Қазақ мифтері, 2011: 119). Жылан шағып, өлімші боп жатқан адам «түйемді ағытшы» десе жылан сылқ түсіп құлапты дейді. Мұның мәнісі жыланның аты «Түйме» екен деп түйіндейді мифте. Бұл куна тайпасының жыланды бағындыру үшін тегін табу керек дейтін түсінігімен егіз төл халқымыздағы түсінік екені дау тудырмайды. Түркі халықтарында жыланның тілін білген арнайы адамдар болған. Халық оларды тарымшы деп атағаны әдебиеттерде кездеседі.

Қазақтың «Ордабұзған», «Қызжыланның үңгірі», «Кетпеннің ортасы қалай тесілді», «Сұрмергеннің ажалы» секілді мифтерінде осы жыланға қатысты ерте түсініктер сақталған. Онда әлем халықтарына ортақ жыланның жер астынан шығуы, мекені, киелілік ұғымы, олардың алтынды, жер астын күзетуі, қызға, әйелге айналуы секілді мотивтер көрініс табады. «Жылан тек түркі халықтарында ғана емес, ежелгі гректерде де тотем болғаны Александр

Македонскийдің анасының атақты ұлының жыланнан туғанын айтып мақтанғаны мен Зевстің Персефонаға осындай түрге еніп келуімен де түсінікті болады» (Әлмұханова, 2009: 27). Осы секілді қазақтағы «Жылан қабықты жігіт» мифінде айдаһардың етіне жерік болған әйел жылан-адамды дүниеге әкелуі гректік түсініктен алшақ жатқан жоқ.

«Сұрмергеннің ажалында» жылан жалаған тасты жалаған Сұрмерген барлық тіршілік иелерінің тілін түсінетін қасиетке ие болады. «Кетпеннің ортасы қалай тесілді» мифінде әлем халықтары мифтерімен тегіс қабаттасып жатқан жылан мен алтынның, жылтырақтың тығыз байланысын көреміз. «Жылан қабықты жігіт» мифінде жыланның сиқырлы жаратылыс екені, оның сиқыр иесі ретіндегі бейнесі, жыланның адамға айналуы секілді ұғым-түсініктер орын алған.

Осы секілді жыланның қасиеті мен ерекшелігі туралы мифологиялық шағын проза үлгілерін дағыстан халықтары (авар, құмық, лезгин, даргин) фольклорынан да кездестіруге болады. Жалпы жылан әлем халықтарының бәрінде белгілі бір киелілік ұғымға ие мифологиялық бейнеге айналғанын байқаймыз.

Осындай ұқсас кейіпкерлер санатына айдаһарды да жатқызу керек. Бұл төменгі әлемді мекен етіп, азығын жердің бетінен табатын алып, қорқынышты жаратылыс. Түркілік мифологияда, жалпы әлем халықтарында айдаһар жыландардың патшасы, жыланның жоғарғы формасы ретінде танылған. Қазақтың «Айдаһар» атты мифтерінің бірінде «жыланға жүз жыл бойы адам көзі түспесе, ол айдаһарға айналады» делінеді. (Бабалар сөзі. Т.78: Қазақ мифтері, 2011: 117)

Викингтер мифологиясында Нидхэгт аждаһа Иггдрасиль ағашының тамырын кеміріп біткенде ақырзаман орнайтынын жоғарыда айттық. Түркілік мифологияда ол Бәйтеректің тамырында оратылып жатады, Майя халқында Ицамна атты кәрі айдаһар үстем құдайлардың бірі, гректерде Геракл шайқасатын Гесперида бағындағы сиқырлы жемістерді күзетуші Ладон айдаһары немесе олимп папшасы Зевс үстіне Этнаның тауын құлатып өлтіретін жүз басты Тифон айдаһары, Лерней гидрасы өз-ара ерекшеленгенімен, қызметтері мен мекендеріне, сипаттарына қарай ұқсасып та жатады. Қытай халқына тән аждаһа мұхит пен теңіздерде күн кешеді. «Драконы считаются духами Воды» (Мудрова, 2011: 75) – екені қытай мифтерінің мазмұнынан белгілі. Айдаһардың аузынан жалын шашуы, ұшуы секілді сипаттары да қытай мифологиясынан алынып, бүгінгі айдаһар туралы суретті түсініктерді қалыптастыруға негіз болған.

Түркілік айдаһар туралы бірқатар мифтерде әйел кейіптегі айдаһарды білмей жары еткен адамдардың (күйеулердің) уақыт өте келе ақырын азып-тозып, арықтай бастайтындары айтылады. Осыдан кейін олар әйелдерін түнде бақылап, олардың түнде трансформацияға түсіп, айдаһарға айналатындарын көреді.

Түркілік мифологияда, фольклорының басқа да жанрларында кездесетін мифологизмдік көріністерде жалмауыз кемпір, мыстан, пері секілді тағы бір бейнелер қатарының барын білеміз. Славян халықтарының мифологиясында да мықтап орныққан бұлар төменгі рухтар, кіші құдайлар деп қарастырылады. «Кейбір адамдар славян пантеонының төмен деңгейдегі құдайларына – үй иелері мен орман перілеріне әлі күнге дейін сенеді» (Әпсаналар, 2012: 83). Түркілік жын-пері секілді рухтар қатарын славяндар анкучкалар деп атайды. Баба-яға түркілік жалмауыз кемпірден аумайтын бейне. Осы секілді мыстан кемпір ведьмамен айқын типологиялық ұқсастық табады. Су перілері водяной немесе русалка секілді түрленіп, түрлі мифтердің тууына арқау болған. Славян халықтарының русалкалары суға батып өлген қыздардың рухынан жаралады деген түсінік бар. Ал, түркі халықтарында қыз балаға кешқұрым өзен-көл жағасына баруға болмайды деген тыйым әлі күнге сақталған. Түркілік су иесі Үббенің русалкамен немесе водяной перісімен ұқсастықтары көп-ақ. Ол да – адамды

арбап, су түбіне тартып әкететін пері. Грек пен славян халықтарының русалкаларына ортақ сипат олардың шашы жасыл, адам денелі, балық құйрықты болып келуі. Осындай жер астында, барлық өзен жылғалардың тоғысып барып құятын оппалар мен құрдымдарда Сұмырай атты құбыжықтар күн кешеді. Олар су біткенді тауыса ішіп отырады. Кей кездері жердің бетіне де шығады-мыс. Ол кезде қуаңшылық келіп, судың көздері бітеледі, жанбыр тоқтайды, жер қысырайды. Осы күнгі қазақ халқында жиі айтылатын «Сұмырай келсе су құриды» деген сөздің төркінін терең мифологиядан көреміз. Оларды жер астындағы судың иесі ретінде таныған.

Бұлардың кейбірі осылай жер асты әлемімен тығыз байланысты болса, кейбірі өліммен, түнекпен байланысты, бір елдің мифологиясындағы төменгі құдайлар болса, бір елде перілер, рухтар деп қабылданады.

Осында айта кететін дүние грек пен түркілік түсініктегі жер астындағы су, өзендердің болуындағы ортақтық. Грек мифологиясында жер асты өзендерінің үлкені – Стикс. Осы секілді түркілік мифологияда да жер асты өзендері мен сулары, оларды мекендеушілер туралы мифтер жетерлік. Алтай түріктерінің көне мифтерінде жер астында тоғысатын тоғыз өзен бар екен. Олардың үлкені адам жасынан құралған – Тоймадым өзені. Еркілік туралы мифте де жер астында қап-қара өзендер ағады. Жер асты өзендерінің құрдым, оппа, тоймадым аталуында үлкен тілдік-семантикалық, мазмұндық мән бар. Олардың тіршілік иелері: жұтпалар мен сұмырайлар, үббелер де жер астының өзенсуларына ғана тән бөлек қатарды құрайды.

Түркілерде жер астымен, төменгі құдайлармен байланысты және әлем мифологиясымен үндестік іздейтін бір бейне – Алдашы. Алдашы кейінгі ислам дәуіріндегі Құран аяттарымен келген Өзірейілдің (ғ.с.) ерте түсініктегі бейнесі. Яғни, ол да – Өзірейіл періштемен қызметтес, жан алғыш бейне. Ислам діні орнағаннан кейін халық түсінігіндегі жан алғыш Алдашыны эзірейіл алмастырып, алғашқы мифтік кейіпкер образы көмескілене бастаған. Қорқыт туралы көне аңыздарда да бас кейіпкердің Алдашымен алысатыны бар. Қорқыт «өлім» деген сөзді аузына алмапты дейді. Бір күні өгізі босанып кетіп, ұстатпай ыза қылады. Сол кезде Қорқыт ашу үстінде «өлсем де ұстармын, бәлем» деп қапылыста жаңылып қалады. Мұны қалт жібермеген Алдашы атына қарғып мініп, Қорқыттың ізіне түскен екен. Осы секілді тағы бір мифте Баба түкті Шашты Өзіз бен

Алдашы туралы айтылады. Немесе алтайды мекен еткен көне түркілердің әлем туралы ұзын-сонар, тығыз байланысқан мифтерінде айтылатын тозақты билеуші Еркілік сайтанқұдайдың жүз мың Алшылары осы Алдашымен егіз ұғым. Олар да Еркіліктің өмірімен жер бетіндегі адамдардың жандарын сауғалауға барады. Жан аулаушы Алшылардың еркегі – шұтқыр, ұрғашысы – шұлмыс деп аталады. Олар өлмейді, өздігінен көбеймейді, жер бетіне адам жанын аулап, өлілер еліне апаруға жұмсалады. Алшылар адамдарға аурусырқау жібереді, елітіп, ертіп әкетеді.

Халық фольклорында Алдашы – күдіретті өлім иесі, қатал әрі үрейлі болып суреттелетін кие. Кейбір мифтерде (Дүмрұл батыр туралы миф) оның қызыл қанаттары бар. Оның қару-қарымы, айла-тәсілі шексіз. Боран мен сел, өрт пен дауыл, дерт-дербез, ауру-сырқау, түрлі апаттар соның жұмсаса ыркында. «Алдашының ала арқаны», «Алдашының құтқармас құрығы», «Ажалдың атқан оғы» секілді сөздердің осыдан қалғаны еш шүбә тудырмаса керек. Еркілік туралы алтай түріктерінің мифтерінде алшы деп аталса, жалпы фольклорда алдашы деген атаумен таралған.

Қорытынды. Мақалада алтай мен орта азияда туып, әлемді шарлаған түркі қағанатының, оны құраған елуден астам тайпа-халықтардың руханияты тудырған мифтік прозалардың әлемдік мәдени кеңістікте алар орны мен ерекшеліктеріне салыстырмалы тұрғыдан аз-кем тоқтала алдық деп ойлаймыз. Жер асты әлемі мен ондағы мифтік тіршілік иелері туралы,

өлгеннен кейінгі өмір туралы түсініктер тудырған мифтік прозалар әлем халықтарына ортақ болып келеді. Адами түсінік жаратылысты дуалистік, кейін үштік принцип негізінде қабылдағандықтан, бір жағынан мәдени ауыс-түйістік процестердің орнығып отыруы олардың мифологиясын да тығыз байланыстырып келді. Дегенмен түркілік мифологияның, оның ішінде біз қаузаған тақырыптың, яғни жер асты мен өлгендер елі, төменгі рухтар, жер астының мифтік жаратылыстары туралы үлгі-нұсқалардың өзіндік ерекшеліктері бар:

– Түркілік мифологияға тән ерекшеліктердің бірі төменгі әлем мен жоғарғы әлемнің ұдайы бірлікте, үздіксіз гармонияда көрініс алуы. Грек мифологиясындағыдай жер асты патшасының жоғарғы патшаға күндестік танытып, қитұрқы әрекеттерге баруы, немесе соғыс ашуы секілді оқиғалар Тәңірлік мифологияда қозғалмайтынын аңғарамыз;

– Әсіресе, түркі халықтарының өлгендерге, ата-бабалар рухына деген алабөтен сый-құрметінің ешкімге ұқсай бермейтіні бағытталған арнайы зерттеулерде ғылыми назарға алынып келеді. Бұның түп бастауы өлгендерге деген көне түсініктерден басталып, оған кейін келген Ислам діні де айтарлықтай өзгеріс жасай алмаған нық сенімге айналғанын байқаймыз;

– Әлемдік грек, рим, үнді, қытай халықтарына тән классикалық, циклденген мифологиялық үлгілердегі әлемнің бөлінісіндегі жер асты әлемі мен өлілер елі туралы, негізгі, айтулы мотивтердің, сюжеттердің барлығы дерлік түркі мифологиясында кездеседі;

– Түркілердің үштік сипатқа негізделген жалпы әлемнің бөлінісі, оның ішіндегі жер асты мен оның тіршілік иелері туралы түсініктері тудырған мифологиясы өзінің даму ерекшелігіне орай барынша архаикалық қалыпта сақталған;

Нуркамал К.Н.

Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова
научный сотрудник магистр гуманитарных наук

Алматы, Казахстан

E-mail: kultegin94@mail.ru

ПОДЗЕМНЫЙ МИР И ЕГО ОБИТАТЕЛИ В ТЮРКСКО-КАЗАХСКОЙ МИФОЛОГИИ: СВЯЗЬ И РАЗЛИЧИЯ С МИФОЛОГИЕЙ МИРА, СХОДСТВО В СЕТИ ПЕРСОНАЖЕЙ.

Аннотация. В статье, основываясь на тюркско-казахском и ряде мировых мифологических материалов, взяты как объекты анализа и комплексно сравниваются с мировыми образцами обитатели подземного мира, ряд «низших духов» в разрезе подземного мира и мифических персонажей. Их взаимосвязь и особенности, историкостадиальные этапы, сходства в линии персонажей и сюжетное соотношение берутся в объект научно-компаративистского, историко-сравнительного исследования. Несмотря на то, что низшие духи, подземный мир и его обитатели, сложившиеся издревле мифологические понятия о жизни после жизни характерны для всех народов мира, но, можно сказать, что сравнительно-теоретических исследований, рассматривающих их в тесной взаимосвязи, все еще мало. Древнегреческие, римские мифологии, мифология народов Месопотамии и Древнего Египта, коренных народов Америки (инки, майя, ацтеки и др.), стран Европы, народов Китая, Индии, Японии тесно взаимосвязаны и бесчисленное количество раз становились объектами типологически-научных исследований, а исторически-стадиально сложившаяся на более древнем пласте времен и в художественном отношении более весомая, чем многие из вышеназванных, тюркская мифология оставалась в задворках. Это связано с тем, что ученые-фольклористы западных стран, не считая ученых-мифологов тюркских народов, не проявляли большой

интерес к тюркской мифологии. В объемных зарубежных исследованиях и трудах о мировой мифологии материалов, посвященных тюркской мифологии, несравнимо мало. Этот факт должен усиливать значение сравнительно-исторических исследований.

Ключевые слова: миф, сравнительная мифология, тюркская мифология, мировая мифология, древнее мировоззрение, подземные, низшие духи, пространство, мир, мифологический бог.

Q.N. Nurkamal

M.O. Auezov Institute of Literature and Art
Researcher Master of Arts,
Almaty, Kazakhstan
E-mail: kultegin94@mail.ru

THE UNDERWORLD AND ITS CREATURES OF LIFE IN TURKIC-KAZAKH MYTHOLOGY: HARMONY WITH THE MYTHOLOGY OF THE WORLD AND ITS DIFFERENCES, SIMILARITIES IN THE CHARACTERS' NETWORK.

Abstract. Based on the Turkic-Kazakh and a number of mythological materials presented in the article, the underworld and the underground creatures of the division of mythical heroes, the division of spirits are analyzed and compared with world examples. Their interconnections and features, historical stages, similarity and correlation of plots in the network of heroes are taken for scientific comparative, historical and comparative research. The lower spirits, the underworld and its life, ancient mythological concepts related to life after life are characteristic of all the nations of the world, but the comparative theoretical studies that have been studied in close cooperation are still insignificant. Ancient Greek, Roman, Kosozen and Ancient Egypt, the indigenous people of America (Inc, Maya, Aztec, etc.), Europe, the mythology of Chinese, Indian, Japanese people of eastern countries are strongly interconnected, and are not less typologically-researched, but historically majority of them are strangled in the ancient times and

from an artistic point of view, the crucial Turkic mythology stays in the backstage., The folklorists of Western countries did not show much interest in Turkic mythology, except of the mythological scholars of the Turkic people. In large-scale researches and works about world mythology in a foreign language there are almost no chapters on Turkic mythology. This increases the importance of comparative historical research.

Keywords: myth, comparative mythology, Turkic mythology, world mythology, old worldview, the underworld, the lower spirits, space, world, mythical God.

Информация об авторе:

Нуркамал К.Н., Институт литературы и искусства им. М.О. Ауэзова научный сотрудник магистр гуманитарных наук, Алматы, Казахстан. E-mail: kultegin94@mail.ru. ORCID: 0000-0001-7629-0700

ӘДЕБИЕТ

- [1] Тойшанұлы А. (2016). Түрік-моңғол мифологиясы. Монография. Өскемен: Шығыс ақпарат. (қаз.)
- [2] Кун Н.А. (1986). Легенды и мифы древней Греции. Алматы: Жалын. (орыс)
- [3] Қасқабасов С. (2014). Таңдамалы. Астана: Фолиант. Т.1: Қазақтың халық прозасы. Зерттеулер. (қаз.)

- [4] Әпсаналар. (2012). Орыс тілінен ауд. Қайырбек Ш. Мәскеу: Росмэн. (қаз.)
- [5] Қасқабасов С. (2008). Бәйтерек. Егемен Қазақстан. – 20 маусым. (қаз.)
- [6] Родин И.О. (2003). Мифы Древнего Китая (Мифы народов мира (АСТ)). – Автор. (орыс)
- [7] Бабалар сөзі. (2011). Жүзтомдық. Т.78: Қазақ мифтері. Астана: Фолиант. (қаз.)
- [8] Уәлиханов Ш. (1985). Таңдамалы. Алматы: Жазушы. (қаз.)
- [9] Колум П. (2007). Великие мифы народов мира. Центрполиграф. (орыс)
- [10] Жанайдаров О. (2006). Ежелгі Қазақстан мифтері. Алматы: Аруна. (қаз.)
- [11] Аймұхамбет Ж. (2017). ТҮРКІ МИФОЛОГИЯСЫ: ТИПОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТЫ, ОРТАҚ МОТИВТЕР ЖӘНЕ КЕЙІПКЕРЛЕР // TÜRK DÜNYASI, Dil ve Edebiyat Dergisi / TURKISH WORLD, Journal of Language and Literature Issue: 43 (Bahar-Spring 2017) - ISSN: 1301-0077 Ankara, TURKEY DOI Numarası/DOI Number: 10.24155/tdk. 2017. (қаз.)
- [12] Әлмұханова Р. (2009). Қазақ фольклорындағы антикалық сарындар. Алматы: Арыс. (қаз.)
- [13] Тюркологический сборник – 1977. (1981). Москва: Наука. (орыс)
- [14] Бабалар сөзі. (2008). Жүзтомдық. Т.52: Көне эпос. Астана: Фолиант. (қаз.)
- [15] Әлемдік мәдениеттану ой-санасы. (2005). Он томдық. 2-том. Мифология: құрылымы мен рәміздері. Алматы: Жазушы. (қаз.)
- [16] Мудрова И.А. (2011). Великие мифы и легенды. 100 историй о подвигах, мире богов, тайнах рождения и смерти. Центрполиграф. (орыс)
- [17] Пополь-вух. (1993). Эпосы, легенды и сказания. Ладомир: Наука. (орыс)
- [18] Уәлиханов Ш. (2010). Көптомдық шығармалар жинағы: 4-том. Алматы: Толағай групп. (қаз.)

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Тойшанулы А. (2016). Тюркско-монгольская мифология. Монография. Усть-Каменогорск: Шығыс ақпарат. (қаз.)
- [2] Кун Н.А. (1986). Легенды и мифы древней Греции. Алматы: Жалын. (рус.)
- [3] Каскабасов С. (2014). Избранное. Астана: Фолиант. Т.1: Казахская народная проза. Исследования. (қаз.)
- [4] Предания. (2012). Перевод с русского языка. Қайырбек Ш. Москва: Росмэн. (қаз.)
- [5] Каскабасов С. (2008). Байтерек. Егемен Қазақстан. – 20 июня. (қаз.)
- [6] Родин И.О. (2003). Мифы Древнего Китая (Мифы народов мира (АСТ)). – Автор. (рус.)
- [7] Бабалар сөзі. (2011). Стотомник. Т.78: Казахские мифы. Астана: Фолиант. (қаз.)
- [8] Валиханов Ч. (1985). Избранное. Алматы: Жазушы. (қаз.)
- [9] Колум П. (2007). Великие мифы народов мира. Центрполиграф. (рус.)
- [10] Жанайдаров О. (2006). Мифы Древнего Казахстана (қаз.)
- [11] Аймұхамбет Ж. (2017). ТҮРКСКАЯ МИФОЛОГИЯ: ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР, ОБЩИЕ МОТИВЫ И ПЕРСОНАЖИ// TÜRK DÜNYASI, Dil ve Edebiyat Dergisi / TURKISH WORLD, Journal of Language and Literature Issue: 43 (Bahar-Spring 2017) - ISSN: 1301-0077 Ankara, TURKEY DOI Numarası/DOI Number: 10.24155/tdk. 2017. (қаз.)
- [12] Алмұханова Р. (2009). Античные мотивы в казахском фольклоре. Алматы: Арыс. (қаз.)
- [13] Тюркологический сборник – 1977. (1981). Москва: Наука. (рус.)
- [14] Бабалар сөзі. (2008). Стотомник. Т.52: Древний эпос. Астана: Фолиант. (қаз.)
- [15] Сознание мировой культурологии. (2005). Десятитомник. 2-том. Мифология: структура и символы. Алматы: Жазушы. (қаз.)
- [16] Мудрова И.А. (2011). Великие мифы и легенды. 100 историй о подвигах, мире богов, тайнах рождения и смерти. Центрполиграф. (рус.)
- [17] Пополь-вух. (1993). Эпосы, легенды и сказания. Ладомир: Наука. (рус.)
- [18] Валиханов Ч. (2010). Многотомный сборник произведений: 4-том. Алматы: Толағай групп. (қаз.)

REFERENCES

- [1] Toyshanuly A. (2016). Turkic-Mongol mythology. Monograph. Ust-Kamenogorsk: Shygys akparat. (KAZ.)
- [2] Kun N. A. (1986). Legends and myths of ancient Greece. Almaty: Zhalyln. (Rus.)
- [3] Qasqabasov S. (2014). Favourites. Astana: Foliant. Vol. 1: Kazakh folk prose. Researches. (KAZ.)
- [4] Traditions. (2012). Translated from the Russian language. Kaiyrbek Sh Moscow: Rosman. (KAZ.)
- [5] Qasqabasov S. (2008). Baiterek. Egemen Kazakhstan. – June 20. (KAZ.)
- [6] Rodin I. O. (2003). Myths of Ancient China (Myths of the peoples of the world (AST)). – Author. (light brown.)
- [7] Babalar sozi. (2011). One hundred tome. Vol. 78: Kazakh myths. Astana: Foliant. (KAZ.)
- [8] Valikhanov CH. (1985). Favourites. Almaty: Zhazushy. (KAZ.)
- [9] Colum P. (2007). Great myths of the peoples of the world. Tsentrpoligraf. (Rus.)
- [10] Zhanaydarov O. (2006). Myths of Ancient Kazakhstan (KAZ.)
- [11] Aimukhambet Zh. (2017). TURKIC MYTHOLOGY: TYPOLOGICAL CHARACTER, COMMON MOTIVES AND CHARACTERS// TÜRK DÜNYASI, Dil ve Edebiyat Dergisi / TURKISH WORLD, Journal of Language and Literature Issue: 43 (Bahar-Spring 2017) - ISSN: 1301-0077 Ankara, TURKEY DOI Numarası/DOI Number: 10.24155/tdk. 2017. (KAZ.)
- [12] Almukhanova R. (2009). Ancient motifs in Kazakh folklore. Almaty: Arys. (KAZ.)
- [13] Turkological collection-1977. (1981). Moscow: Nauka. (Rus.)
- [14] Babalar sozi. (2008). One hundred tome. T. 52: Ancient epic. Astana: Foliant. (KAZ.)
- [15] Consciousness of world cultural studies. (2005). Ten-volume book. 2-volume. Mythology: structure and symbols. Almaty: Zhazushy. (KAZ.)
- [16] Mudrova I. A. (2011). Great myths and legends. 100 stories about feats, the world of the gods, the secrets of birth and death. Tsentrpoligraf. (light brown).
- [17] Popol-Vuh. (1993). Epics, legends, and tales. Ladomir: Science. (light brown)
- [18] Valikhanov CH. (2010). Multi-volume collection of works: 4-volume. Almaty: Tolagay group. (KAZ.)

ҚҰРМЕТТІ ОҚЫРМАН!

- әдебиет, өнер, фольклор жаңалықтарынан хабардар болғыңыз келсе және тәуелсіз еліміздің рухани өмірі туралы жан -жақты хабардар болғыңыз келсе;
- егер сіз ұлттық рухтың айнасы болып табылатын көркем әдебиет туралы білікті зерттеушілердің мақалаларын оқығыңыз келсе;
- егер сіз өнердің пайда болуы мен оның берік талдауы туралы маңызды ақпаратқа қанық болғыңыз келсе;
- ҚР БҒМ М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының ғылыми өмірінен хабардар болғыңыз келсе;
- егер сіз өзіңізді өнермен әдебиетке жақын адам деп санасаңыз;
- бір сөзбен айтқанда, егер сіз біздің рухани өміріміз туралы жан -жақты хабардар болғыңыз келсе, онда сіз "Керуен" журналына жазылу арқылы тұрақты оқырман бола аласыз.

Жазылу индексі: 75278

	2 айға	4 айға	6 айға	8 айға	10 айға	12 айға
Қала үшін	350	700	1050	1400	1750	2100
Ауыл үшін	300	600	900	1200	1500	1800

«Керуен» журналына жазылу жылдың барлық уақыттарында жүргізіледі.

Журнал екі айда бір рет шығады.

Қазпошта мен Еуразия баспасөзінің кеңселерінде жазыла аласыз.

ДОРОГОЙ ЧИТАТЕЛЬ!

- если Вы хотите быть в курсе новостей литературы, искусства, фольклора и быть всесторонне информированным о духовной жизни нашей независимой страны;
- если Вы желаете читать статьи квалифицированных исследователей о художественной литературе, которая является зеркалом национального духа;
- если Вы желаете насыщаться содержательной информацией об истоках искусства и солидным ее анализом;
- если Вы желаете быть осведомленным о научной жизни Института литературы и искусства имени М.О. Ауэзова Комитета науки МОН РК;
- если Вы считаете себя человеком близким к нашему искусству и литературе;
- одним словом, если вы желаете быть всесторонне информированным о сегодняшней нашей духовной жизни, тогда Вы можете стать постоянным читателем журнала «Керуен», подписавшись на него.

Индекс подписки: 75278

	На 2 месяца	На 4 месяца	На 6 месяца	На 8 месяца	На 10 месяца	На 12 месяца
Для города	350	700	1050	1400	1750	2100
Для село	300	600	900	1200	1500	1800

Подписка на журнал «Керуен» проводится в течение всего года.

Журнал выходит один раз в два месяца. Подписаться можно в отделениях Казпочты и Евразия пресс

DEAR READER!

- if you want to keep abreast of the news of literature, art, folklore and be comprehensively informed about the spiritual life of our independent country;
- if you wish to read articles by qualified researchers about fiction, which is a mirror of the national spirit;
- if you want to be saturated with meaningful information about the origins of art and its solid analysis;
- if you want to be aware of the scientific life of the Institute of Literature and Art named after M.O. Auezov of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan;
- if you consider yourself a person close to our art and literature;
- in a word, if you want to be comprehensively informed about our spiritual life today, then you can become a regular reader of the "Keruen" magazine by subscribing to it.

Subscription index: 75278

	2 mounths	4 mounths	6 mounths	8 mounths	10 mounths	12 mounths
For the city	350	700	1050	1400	1750	2100
For the village	300	600	900	1200	1500	1800

Subscription to the magazine "Keruen" is carried out during the whole of the year. The magazine is published once every two months. You can subscribe but in the offices of Kazpost and Eurasia press